

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

KIRIM TATARLARININ MİLLÎ HAREKETİNDEKİ KADIN
EMEKTARLAR

ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
HANDE GÜNDÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Prof. Dr. KEMAL ÖZCAN

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hande Gündüz
	Numarası	168105011004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Genel Türk Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Kemal Özcan
	Tezin Adı	Kırım Tatarlarının Millî Hareketindeki Kadın Emektarlar

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Kırım Tatarlarının Millî Hareketindeki Kadın Emektarlar** başlıklı bu çalışma 29/04/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Kemal Özcan	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Yakup Kaya	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Çağatay Benhur	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hande GÜNDÜZ		
	Numarası	168105011004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Genel Türk Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	KIRIM TATARLARININ MİLLÎ HAREKETİNDEKİ KADIN EMEKTARLAR			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hande GÜNDÜZ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hande GÜNDÜZ		
	Numarası	168105011004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Genel Türk Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Kemal ÖZCAN		
Tezin Adı	KIRIM TATARLARININ MİLLÎ HAREKETİNDEKİ KADIN EMEKTARLAR			

ÖZET

18 Mayıs 1944 tarihinde ata topraklarından acımasızca sürülen Kırım Türkleri, yıllar sonra hem itibarlarını yeniden elde etmek hem de Kırım'a dönmek için Sovyet yönetimine karşı büyük bir mücadele başlattılar. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu önderliğinde oluşturulan Millî Hareket kapsamında birçok vatanperver kadın da 1950 yılından itibaren vatan mücadelesi saflarında yerini aldı. İlk olarak sürgün edildikleri bölgelerde kısa süreliğine de olsa yeni bir yaşam tarzı oluşturan kadınlar ardından İnişyatif Grubu'nun çalışmalarına katılmış ve yapılacak faaliyetler ile ilgili olarak bir taslak belirlemişlerdi. Bu bağlamda öncelikle kendi tarihlerini, sürgünü konu alan ve vatan müdafaasının nasıl yapılacağını teşkil eden ev toplantıları düzenlemişlerdi. Sonrasında önemli devlet organlarına gönderilecek olan metinlerin yazım ve çoğaltma görevini işbirliği ile gerçekleştirmişlerdi. Özellikle de seslerini duyurmak ve harekete destekçi sağlamak için oluşturulan gösteri ve mitinglerde her bir kadın farklı bir vazife ile görevlendirilerek meydanlarda çalışmalarını sürdürmüşlerdi. Bu süreç içerisinde kadınların hemen hemen hepsi türlü tehdit ve yıldırımlar ile Millî Hareketten koparılmak istenmiş; ancak Sovyet idaresi bu anlamda bir başarı elde edememişti. Kırım Türklerinin, Kırım'a yerleşimlerini engelleyen 5 Eylül 1967 Kararnamesi'nden sonra ise zirveye ulaşan Millî Hareket neticesinde birçok kişi nihayet Kırım'a dönmeyi başarmıştı. Ancak o dönemde insanların Kırım'da ne barınabilecekleri bir evleri ne de

ev kurmaya yetecek maddiyatları ya da malzemeleri vardı. Bu anlamda yine kadınların emek ve gayretleri ile kurulan gruplar neticesinde sorun az da olsa çözüme kavuşturulmuştu. Şüphesiz yıllardır Sovyet zulmüne ve baskılarına karşı mücadele eden onlarca kadın artık vatanlarında olmanın verdiği mutluluk ile karşılaştıkları her zorluğun üstesinden geleceklerine dair büyük bir kararlılık ve inanç içerisinde yer almışlardı.

Anahtar Kelimeler: Kırım Türkleri, Millî Hareket, Kadın, Sovyetler Birliği.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Author's	Name and Surname	Hande GÜNDÜZ		
	Student Number	168105011004		
	Department	Department of History / General Turkish History of Science		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Kemal Özcan		
Title of the Thesis-Dissertation	WOMEN'S RETIRES IN THE NATIONAL MOVEMENT OF CRIMEAN TATAR'S			

ABSTRACT

In the year of May 18, 1944, after years of relentlessly banished from their homeland, they started a great fight against the Soviet rule to acquire their reputation and return to the Crimea. Within the scope of the national movement created under the leadership of Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, many patriotism women also took place in the ranks of homeland struggle since 1950. For the first time in the regions where they were banished, women who created a new lifestyle, then participated in the work in the initiative groups and identified a draft in relation to their activities. In this context, the house meetings, which were primarily the subject of their history, exile, and how to do the defense of the homeland was organized. After that, they collaborated with the writing and duplication of texts that were sent to important State organs. In particular, in demonstrations and rallies that were created to announce their voices and provide supporters to the movement, each woman was assigned a different task and continued to work in the squares. In this process, almost all of the women were dismissed from the national movement with threats and intimidation, but the Soviet administrations were unable to achieve a success in this sense. After 5 September 1967 law, which prevented the Crimea Turks from settling in the Crimea, many people finally managed to return to the Crimea after the national movement reached its peak. At that time, however, they had a home in the Crimea that had enough money or supplies to build houses. In this sense, as a result of the groups established by the labour and efforts of women, the

problem was solved slightly. Of course, for decades, dozens of women who struggled against Soviet oppression and oppression were now involved in a great deal of determination and belief that they would overcome every challenge they faced with the happiness being in their homeland.

Key Words: Crimean Turks, National Movement, Woman, The Soviet Union.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM TÜRKLERİNİN II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ DURUMLARI VE TOPYEKÛN SÜRGÜNE GÖNDERİLMELERİ

1. II. Dünya Savaşı Öncesi Almanların Kırım ile İlgili Planları	3
2. Savaş Esnasında Kırım Türkleri ile Almanlar Arasındaki Münasebetler	6
3. Kırım Türklerinin Vatana İhanet ile Suçlanmaları.....	6
4. Savaş Sırasında Meydana Gelen Alman-Sovyet Mücadelesinin Etki Ettiği Hayatlardan Kesitler	9
5. Sovyetler Birliği'nde Yaşayan Bazı Halkların Sürgünleri	11
6. Bir Milletın Vatanlarından Sürgün Edilişı	13
6.1. Kırım'da Sürgün Hazırlıklarına Başlanması	14
6.2. Kırım Türklerinin Topluca Vatanlarından Çıkarılmaları	15
6.3. Sürgün Edilen Kırım Türklerinin Sayısı	23
7. Tanıkların Anlatımlarından Sürgün Yolu	24
8. Sürgünde Hayatını Kaybeden Kırım Türklerinin Sayısı ve Sürgün Sonrası Kırım'da Meydana Gelen Durum	26
9. Kırım Türklerinin Sürgün Bölgelerindeki Yaşantıları	29
9.1. Sürgünlerin Hayatta Kalma Mücadeleleri	33
10. Sürgün Anlarındaki Ölümler ve Sürgündeki Kırım Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumları	36
11. Stalin'in Ölümünden Sonra Kırım Türklerinin Durumu.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM TÜRKLERİNİN VATAN VE MİLLET MÜDAFAASI İÇİN OLUŞTURDUKLARI MİLLÎ HAREKET

1. Millî Hareket Sürecinin Oluşum Safhası	45
2. 5 Eylül 1967 Kararnamesi ve İade-i İtibar	50
2.1. Kararnamenin Ardından Kırım'a Gelenlerin Yarımada Karşılaştıkları Zorluklar	53

3. Millî Harekette “Taşkent Onu” Süreci	57
4. Batının Kırım Türklerinin Millî Hareketini Yakından Takip Etmeye Başlaması	58
4.1. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ve İnsan Hakları Savunucuları ile Birlikte Gelişen Millî Hareket Dönemi	60
4.2. Batı Dünyasının Dikkatini Celp Eden Çirçik ve Moskova Olayları	64
5. 1970’li Yıllarda Yarımada Dönen Kırım Türklerinin Durumları.....	66
5.1. Vatana Dönüş Mücadelesinde En Acılı Olay: Musa Mahmut’un İntiharı	70
5.2. Yeni Pasaport Kurallarının Kabul Edilmesi.....	72
6. Vatan Mücadelesi Uğrunda Kazanılan Önemli Haklar	73
6.1. Yeni Yerleşim Planlarının Yapılması	73
6.2. Sovyet Yönetimindeki Siyasi Değişimin Millî Harekete Etkisi.....	74
6.3. Moskova Gösterileri ve Ardından Meydana Gelen Gelişmeler	75
6.4. Sovyetler Birliği’nin Kırım Türkleri için Yayınladıkları Deklarasyon ve Kırım ÖSSC’nin Yeniden Kurulması	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM TÜRK MİLLÎ HAREKETİNDE KADINLAR

1. Şefika Gaspıralı ve Kırım Türk Kadınları	84
2. Kırım Türklerinin Millî Hareketindeki Kadınların Görevleri	85
3. Özbekistan’da Oluşturulan Millî Hareketin Kadın Öncüleri ve Teşkilatlanma	86
4. Müracaat Metinlerinin Yazılması ve İletişim.....	93
5. Millî Hareket Kadınlarının Halk Vekili Olarak Moskova’ya Gönderilmeleri	98
6. Millî Hareket Kadınların Yer Aldıkları Gösteri ve Mitingler	101
6.1. Millî Hareket Kadınlarının 1987 Moskova Gösterilerine Katılmaları	107
7. Millî Hareket Süresi Boyunca Kadınların Önlerine Çıkarılan Engeller.....	113
7.1. Sovyet Mahkemelerinde Yargılaması Yapılan Kadınlar.....	115
7.2. “Yılmaz İrade Sahibi”nin (Ayşe Seyitmuratova) Millî Hareket Süresince Karşılaştığı Sorunlar	117
8. Kırım’a Dönen Millî Hareket Kadınlarının Yaşamları	121
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	129
EKLER	139
EK 1: Kırım’ın 1939 yılındaki nüfus sayımı	139
EK 2: Nefsi Müdafaa Taburlarında bulunan Kırım Türk askerlerinin sayıları	139

EK 3: 1933 yılında topraklarından sürülen ailelerin sayısı	140
EK 4: 1945-50 yılları arasında gerçekleştirilen sürgünlerin ve sürgünlerde meydana gelen ölüm oranlarının tahmini değerleri.....	140
EK 5: Beriya'nın, Stalin'e sunmuş olduğu raporda ilk belirlemelere göre sürgün edilenlerin sayısı.....	141
EK 6: Kırım Türk Millî Hareketi mensuplarının tespitlerine göre 1944 yılında Kırım'dan sürülen Türklerin sayısı	141
EK 7: Millî Hareket kadınlarından bazılarının mahkeme bilgileri	141
EK 8: RÖPORTAJ SORULARI	142
ÖZ GEÇMİŞ	143

KISALTMALAR

- A. Ü.** : Atatürk Üniversitesi
- a.g.b.** : Adı geçen belgesel
- a.g.e.** : Adı geçen eser
- a.g.m.** : Adı geçen makale
- a.g.r.** : Adı geçen röportaj
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- ATR** : Admission Temporaire Roulette
- bkz.** : Bakınız
- BM** : Birleşmiş Milletler
- c.** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- DİA** : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Ed.** : Editör
- gös. yer.** : Gösterilen yer
- gr.** : Gram
- Gulag** : Gasudarstvennoye Upravleniye Lageryami NKVD SSSR
(Sovyetler Birliği Cezai Çalışma Kampı Yönetimi)
- Haz.** : Hazırlayan
- ICANAS** : International Congress of Asian and North African Studies
(Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)
- kg.** : Kilogram
- KGB** : Komitet Gasudartsvennih Bezapostnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)

- KKTC** : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- Kolhoz** : Kollektivniye Hazyanistva (Kolektif Çiftlikler)
- KP** : Komünist Partisi
- NKVD** : Narodnih Komiserat Vnutrennih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
- ÖSSC** : Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
- QHA** : Qırım Haber Ajansı
- S** : Sayı
- s.** : Sayfa
- S.B.F.** : Siyasal Bilgiler Fakültesi
- SB** : Sovyetler Birliği
- Sovhoz** : Savyetskiye Hazyaistva (Sovyet Çiftlikleri)
- SSC** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TASS** : Telegramnoye Agenstvo Savyetskogo Sayuza
(Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı)
- TRT** : Türkiye Radyo Televizyon
- TV** : Televizyon
- vd.** : Ve diğerleri
- Yap.** : Yapımcı
- Yön.** : Yönetmen

ÖNSÖZ

Ülkemizin kuzeyinde yer alan Kırım jeopolitik konumundan ötürü yıllar boyunca kavgaların, zulümlerin ve sayısız sürgünlerin yaşandığı bir merkez haline getirilmişti. Şüphesiz bu süre zarfında bölgede zuhur eden hadiselerden en çok etkilenen kesim yarımadanın yerli halkı olan Kırım Türkleri olmuştu. II. Dünya Savaşı sırasında geçmişte Çarlık Rusya'nın baskı ve eziyetlerini göz önünde bulunduran birkaç Kırım Türkü bu esnada kurtuluşlarını bölgeye gelen Almanlarda görmüşlerdi. Oysa yarımadaya gelen Hitler yönetiminin siyasi ve askeri güçleri Kırım'ı ele geçirerek sürebildikleri kadar Kırım Türkünü bölgeden çıkarıp kalanları da Almanlaştırarak kendilerine ait bir düzen oluşturmanın hayali peşindeydiler. Bu planlardan habersiz olan Kırım Türklerinden bazıları Sovyet zulmüne teslim olmamak için Alman ordularında yer almışlardı. Ancak sonradan bu şahıslara hayatta kalmaları için Alman cephesine hizmet etmeleri gerektiğinin belirtildiği ve aksi durumda yaşamalarının mümkün olmayacağı ifade edilerek onların zoraki bir şekilde savaş cephesi kayıtlarının alındığı anlaşılmıştı. Bu durumun neticesi olarak 18 Mayıs 1944 gecesi Kırım Türkleri, Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle vatanlarından topluca sürgün edilmişlerdir. Özbekistan başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerine yerleştirilen bu insanlar yıllar sonra vatanlarına dönmek için Sovyet yönetimine karşı amansız bir mücadeleye başlayarak tarihte eşine az rastlanan bir Millî Hareket oluşturmuşlardır. Bütün bir halkın organize olduğu bu vatana dönüş sürecinde Kırım Türk kadınları da en önemli görev ve sorumluluklar ile vatan müdafaasında yerlerini almışlardır.

Millî Hareketin kadın iştirakçileri mektup ve dilekçelerin yazılmasından mitinglerin düzenlenmesi ve devlet organlarında yapılan görüşmelere varana kadar birçok faaliyette ön saflarda bulunmuşlardı. Tamamen planlı olarak yürütülen çalışmalar neticesinde kadınlar öncelikle kendi aralarında bölgesel gruplar kurmuşlardı. Bu bağlamda ilk olarak ev toplantıları yapan kadınlar ardından belgelerin yazılarak yetkili organlara dağıtılmasını sağlamışlardı. Akabinde ise Millî Hareketin alt yapısını oluşturan Moskova görüşmeleri ve mitinglerin tertip edilmesi sürecine geçiliyordu ki bu faaliyet tamamen iletişim ağına sahip olanlar tarafından yürütülüyordu. Tabi her dönemde olduğu gibi Kırım Türk Millî Hareketinin doruğa ulaştığı her seferde Sovyet idarecileri tarafından kadınların önlerine türlü engeller çıkarılarak onların mücadelelerinden vazgeçmelerinin hesapları yapılıyordu. Fakat her şeye rağmen vatanlarına dönmek için tüm zorlukları göze alan Millî Hareketin kadın liderleri çalışmalarının meyvelerini yavaş yavaş almaya başlıyorlardı. Böylelikle hem genel anlamda hareketin katılımcıları hem de kadınların ortaklaşa yürüttükleri faaliyetler sonucunda Kırım

Türklerinden bazıları vatanları olan Kırım'a dönmeye muvaffak oluyorlardı. Netice itibariyle sürgün ve buna bağlı olarak meydana getirilen Millî Hareketin içerisinde bulunan kadınları esas alan bu çalışma ile genel anlamda vatan mücadelesindeki bir kadının profilini çizme gayreti içerisinde bulunuldu. Bu süre zarfında kadınların harekete dâhil olma süreçleri, görev ve sorumlulukları, Sovyet yönetici kadroları tarafından tanıklık ettikleri baskı ve zulümlerin neticeleri, uluslararası arenada yapılan görüşmelere iştirakleri ve son olarak Kırım'a döndükten sonra yaşamlarını yeniden ihya etmelerindeki çabalar ele alındı.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Kırım Türklerinin vatanlarından sürgün edilişleri hakkında ilk başvuru kaynağı Prof. Dr. Kemal Özcan'ın resmî belgeler kapsamında kaleme almış olduğu "*Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*" ve "*Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı*" adlı eserleri oldu. Ukrayna Merkezi Devlet Arşivi ve Moskova'da bulunan SSCB Ekim Devrimi Merkezi Devlet Arşivi'nde yer alan belgeler dâhilinde oluşturulan söz konusu eserler çalışmamız boyunca bir başucu kitabı olarak yararlanılan ve öncelik verilen eserlerin başında gelmektedir.

Kırım Türk Millî Hareketinin lideri olan ve bütün bir hayatını vatanına ve milletine adanmış Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun yazmış olduğu "*Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi*" adlı kitapçık ise Kırım Türk Millî Hareketinin tahlili açısından faydası görülen eserlerden bir diğeridir. Bununla birlikte Türk ve İslam âleminde yayınlanan ilk kadın dergisi olan Âlem-i Nisvan'ın günümüzdeki devamı sayılan "*Nenkecan Dergisi*"nden de araştırma kapsamında yararlanıldı. Çalışmamıza dâhil edilen bu yazılar çoğunlukla sürgündeki kadınların karşılaşmış oldukları zorlu yaşam mücadelelerini anlatmaktadır.

Araştırma konumuzun temelini oluşturan Millî Hareket kadınları ile ilgili olarak oldukça önem arz eden kaynakların başında halkının vatan müdafaasında ön saflarda yer alan İdris Asan'ın, "*Adalet Kureşi Saflarında*" isimli 3 ciltlik eseri gelmektedir. Tüm ciltlerinden yüksek oranda istifade edilen eserin vatan savunmasını yapan onlarca kişinin Millî Mücadele kapsamındaki faaliyetlerinin arşivlerde yer alan belgeler ve şahitlerin anlatımlarıyla hazırlandığı bilinmektedir. Yine benzer bir yapıyla meydana getirilen Lentara Halilova'nın 2 ciltlik olan ve sadece çalışmamızda son cildi kullanılan "*Kırım'ın Sadık Kızları*" isimli eser de çalışma esnasında yararlanılan yayınlardan bir diğerini oluşturmuştur.

Şüphesiz Millî Hareketin kadın emektarları ile ilgili en kapsamlı çalışma Kırım'daki 15 günlük süre içerisinde gerçekleştirildi. Konunun ayrıntılarını elde etmek için gitmiş

olduğumuz Kırım'da iki haftalık zaman içerisinde gerek sürgünü yaşayanlarla gerekse Kırım Türklerinin Millî Hareketinde yer alan kadın öncüler ile yapılan röportajlar sayesinde hem bir milletin toplu olarak oluşturduğu vatan mücadelesine şahit olundu hem de bazen yazılı olarak bulunmayan birçok bilgiye bu süreçte erişildi. Tüm bunların dışında Kırım'da bulunduğumuz zaman zarfında kendisiyle iki görüşme gerçekleştirdiğimiz Millî Hareketin tanınmış isimlerinden Ayşe Seyitmuratova'nın arşivinden alınan belge ve görsellerin dışında “*Natsional'noye Dvijeniye Krımskih Tatar (Kırım Tatar Millî Hareketi)*” adlı eser ile kendisinin Amerika'da kaldığı süre içerisinde yapmış olduğu radyo programlarının yayın haline getirildiği “*U Mikrofonu Ayşe Seitmuratova (Mikrofon Başında Ayşe Seitmuratova)*” isimli yapıt Kırım Türk Millî Hareketinin analiz edilmesi bakımından oldukça yararlı oldu. Ayrıca Kırım'da, İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nden temin edilen gazete yazıları ve bilhassa “*Yıldız Dergisi*”nin bazı sayıları son derece önemli olan bilgileri kapsamından ötürü müracaat edilen kaynaklar arasında yerini aldı. Bununla birlikte ülkemizde Kırım Türklerinin yayın sesi olan “*Emel Dergisi*”nde yer alan birbirinden değerli makaleler de çalışma kapsamı süresince faydası görülen yayınların başında geldi.

Yaşam şartlarının neticesiyle birlikte hayatımıza giren dijital ortamdan da fazlasıyla yararlandı. Özellikle de Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu tarafından başlatılan ve bir milletin varoluş destanını anlatan “*Kırımoğlu: Bir Halkın Mücadelesi*” adlı belgesel ise çalışmamız açısından oldukça önem arz etmektedir. 9 bölümden oluşan ve yönetmenliğini Neşe Sarısoy Karatay'ın, yapımcılığını ise eşi Zafer Karatay'ın üstlenmiş olduğu belgesel hem resmî belgeler hem de röportajlar ile bütün Kırım halkının vatan mücadelesine şahit olmamızı sağlayan görsel yapıtlardan biridir. Ayrıca araştırmamızda Kırımlı Tarihçi Gülnara Bekirova başta olmak üzere birçok yazar, akademisyen ve eğitimcinin kıymetli makalelerine de internet (çevrimiçi) ortamından ulaşılarak o yazılardan da faydalandı.

Bu anlamda öncelikle Kırım ve Kırım Türkleri ile ilgili araştırma yapma imkânını bizlere veren değerli Hocam Sayın Prof. Dr. Kemal Özcan'a; Kırım'a giderek sahasında araştırma yapılmasına vesile olan İstanbul Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı Sayın Celal İçten ve dernek yetkililerine; araştırmamızın ilk yılında “*Ayşe Seitmuratova*” isimli eserinden istifade ettiğimiz değerli büyüğüm Sayın Hasan Kırımer'e; Kırım'daki röportajlarımızın gerçekleşmesinde bizlerle birlikte büyük bir mücadele içerisine giren çok kıymetli Susanna Mustafayeva, Elmira Cebbarova ve Zore Ametova'ya; Kırım'da önemli belge ve eserlerden yararlanmamıza yardımcı olan İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nin değerli Müdiresi Gülnara Yagyayeva ve kütüphane çalışanlarına; hem Türkiye'de hem de Kırım'da

görüşme fırsatımız olan Kırım'ın tanınmış gazetecilerinden Zera Bekirova'ya minnet borcumun olduğunu belirtmem gerekir. Ayrıca bu yoğun çalışma süresi kapsamında varlıklarıyla dahi şahsımıza büyük bir motivasyon sağlayan çok kıymetli ailem ve araştırmamızın her aşamasında yardımını esirgemeyen sevgili kardeşim Edanur Gündüz'e müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

GİRİŞ

Altınordu Devleti'nden (1241-1502) miras kalan ve Hacı Giray tarafından 1441-42 yıllarında kurulan Kırım Hanlığı ilk başlarda bölgede uzun süre etkisi görülen Cenevizler ve Moskova Knezliğine karşı büyük bir mücadele gösterdi¹. 1453'te Fatih Sultan Mehmed Han'ın, İstanbul'u fethetmesinin ardından Karadeniz'e hâkim olma politikası neticesinde 1474 yılında Hanlık, Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girdi. Böylelikle Rusya'nın, Karadeniz ile olan bağlantısı kesilerek tampon bir bölge oluşturulmuş ve İpek Yolu'nun kuzey kanadı kontrol altına alınmış oldu². Fatih Sultan Mehmed Han, Kırım'ın idari siyasetinde farklı bir yönetim sistemi oluşturarak Karadeniz'in kuzeyinde meydana gelen sorunların çözümünü büyük oranda himayesi altında bulunan Kırım Hanlığı uhdesine bıraktı³. Osmanlı Devleti'nin zamanla kendi siyasi meseleleri ile uğraşması sonucunda Rus Çarlığı döneminde yarımadanın Çarlık topraklarına katılmasıyla ilgili planlar yapılmaya başlandı. Rusların galibiyetiyle sonuçlanan ve 1768-74 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması gereğince Kırım 1774 yılında Osmanlı himayesinden ayrılarak bağımsız bir devlet haline getirildi⁴.

XVIII. yüzyıl boyunca Kırım'a saldırılarda bulunan Çarlık Rusya, artık Kırım Hanlarından da bu duruma karşı herhangi bir tepki verilmemesi neticesinde yarımadayı 19 Nisan 1783 yılında ilhak etti⁵. 1792 yılına gelindiğinde ilhakin resmî ve hukukî bir statüye kavuşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya'nın yarımadaya hâkim olduğunu öngören Yaş Anlaşması'nı imzalayarak Kırım'ın ilhakını yasal anlamda tanımış oldu⁶. İşgalin ardından Rus Çariçesi II. Yekaterina, Doğu Avrupa ve Asya'da küresel ilhaka dayalı olan büyük bir güç olma faaliyetini devreye koyarak, "*Kırım – bez krımskih tatar = Türksüz Kırım*" politikasını gerçekleştirip Karadeniz'in Rus gölü haline gelmesini sağlayacaktı⁷. Bu amaç doğrultusunda eşi benzeri görülmemiş katliamlara, açlık felaketlerine, kültür tahribatlarına ve sayısız sürgünlere başvurularak yarımadanın yerli halkı olan Kırım

---

¹ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", **DİA.**, c. XXV, İstanbul 2002, s. 450'de belirttiği gibi Hacı Giray'ın adını taşıyan en eski paranın tarihi Hanlığın kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Kırım Hanlığı'nın tarihi gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, c. VIII, Ankara 2002, s. 480-513.

² Abdulkadir Aksöz, "Kırım'ın İlhakı Sorunu", **Ülke Masaları**, İstanbul 2015, s. 8.

³ Metin Hülagü, "Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)", **Uluslararası Türkoloji Sempozyumu**, TİKA, Simferopol-Ukrayna-Kırım, 31 Mayıs - 4 Haziran 2004, s. 6.

⁴ Cemile Şahin, "XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar", **Doktora Tezi**, Ankara 2011, s. 56.

⁵ Valeri Vozgrin, "Çarlık Zamanında Kırım'da Türk Millî Hareketi", **Türkler**, c. XVIII, Ankara 2002, s. 816.

⁶ Hülagü, **a.g.m.**, s. 19.

⁷ Kemal Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 12-13.

Türklerinin görünürde gönüllü gerçekte ise zoraki bir şekilde Kırım'ı terk edip “*Ak Topraklar*” adı verilen Osmanlı Türkiye'sine göç ettirme politikaları uygulanmaya başlandı. Yapılan araştırmaların tahmini sonuçlarına göre 1783-1922 yıllarını kapsayan süre zarfında bu tür baskılardan ötürü Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Türklerinin sayısının en az 1.800.000 olduğu söylenmektedir⁸.

1927 yılında Stalin'in iktidara geçmesiyle birlikte Kırım'da millî kültürü yok etmek adına gerçekleştirilen Ruslaştırma faaliyetleri de bu sırada hız kazanmaya başladı. 1936-38 yıllarında Sovyetler Birliği'nin genelinde meydana getirilen özellikle de devlet adamları ve aydınlara yönelik yapılan katliamların etkisi Kırım'a da sirayet etmiş ve bu zulümler altında ne yapacağını bilemeyen Kırım Türkleri 1941 yılında Alman işgaline maruz kalmışlardı⁹. Bu işgal bir bakıma Rusların uzun zamanlardan beri hayalini kurdukları Türksüz Kırım politikasının temellerini atmış olmaktadır.

---

⁸ Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 12.

⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 14.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM TÜRKLERİNİN II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ DURUMLARI VE TOPYEKÛN SÜRGÜNE GÖNDERİLMELERİ

1. II. Dünya Savaşı Öncesi Almanların Kırım ile İlgili Planları

Dünya çapında milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet veren II. Dünya Savaşı (1939-45) global bir askeri çatışma özelliği taşımaktadır. Barut ve kan kokularının üç büyük kıtayı sardığı bu savaşta basit silahlara karşı en modern askeri mühimmatlarla devasa bir çukurun içini doldurabilecek kadar insanın canına kıyılmıştır. Bu acımasız savaşın etkisinin görüldüğü yerlerden biri de Sovyetler Birliği ve bu ülkenin sınırları içerisinde yer alan Kırım idi.

Karadeniz'in kuzeyinde Rusya'nın ise güneyinde yer alan Kırım, stratejik öneme sahip olmanın yanı sıra bereketli topraklarından ötürü tarih boyunca birçok Türk kavminin önemli yerleşim merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1921 yılında Sovyetler Birliği'ne bağlı Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) statüsünde bulunan Kırım'da 1939 yılı yapılan nüfus sayımına göre yarımadada toplam 1.123.806 kişinin yaşadığı bilinmektedir¹. Bunların arasında en fazla nüfusa sahip olan Rusları o dönemde Türkler ve Ukraynalılar izlemekteydi (bkz. Tablo 1)².

Milliyeti	Nüfusu	Milliyeti	Nüfusu
Ruslar	557.449	Beyaz Ruslar	6.713
Türkler	218.492	Polonyalılar	5.084
Ukraynalılar	153.478	Çingeneler	2.064
Yahudiler	65.312	Estonyalılar	1.900
Almanlar	51.031	Moldovalılar	1.483
Grekler	20.652	Litvanyalılar	888
Bulgarlar	15.294	Diğer	11.078
Ermeniler	12.888	TOPLAM	1.123.806

Tablo 1: Kırım'ın 1939 yılındaki nüfus sayımı

Kırım'da farklı milletlerin barış ve hoşgörüle yaşamaları Stalin'in 1927 yılı sonlarında Kırım Muhtar SSC Başkanı Veli İbrahimov'a, Beyaz Rusyalı 3.500 Yahudi ailenin Kırım'ın

¹ Özcan, a.g.e., s. 19-20.

² A.g.e., s. 20.

güney sahilinde iskânı için yer açma emrini vermesine kadar sürdü³. Bu talimata karşı çıktığı için İbrahimov 9 Mayıs 1928’de kuşuna dizilirken, Kırım Türkleri de topyekûn hem topraklarının başka bir millete verilmesine hem de İbrahimov’un idamına karşı çıktılar⁴.

Bu arada Kırım’ı Almanlar için değerli kılan iki önemli stratejik husus bulunmaktaydı. Birincisi Ukrayna’yı kontrol etmenin yolu, güneyinde bulunan Kırım Yarımadası’na sahip olmaktan geçmekteydi. İkincisi ise Romanya petrol sahasına hücum için Kırım’ın bir Sovyet uçak gemisi olarak kullanılabilme imkânının var olmasıydı⁵. Lakin belirlenen amaçlar doğrultusunda 21 Haziran 1941’de Sovyetler Birliği sınırlarını geçmeye muvaffak olan Alman siyasi ve askeri erkânının Kırım’ın geleceği hakkında farklı fikirlere sahip olduğu görülmektedir⁶. Düşünce ayrılıklarına göre Alman devlet adamlarından kimileri Ukrayna ve Kırım’ın da içinde yer aldığı Sovyetler Birliği’ni yedi bölgeye taksim etmeyi savunurken kimileri de her ne olursa olsun Sovyetler Birliği’nin işgal edilen tüm topraklarındaki devlet sisteminin yıkılması gerektiğini düşünmekteydiler⁷. Ancak milliyetçiliğin teşviki, Büyük Almanya İmparatorluğu’nun kurulması planlarına ters düşeceği için 16 Temmuz 1941’de Kırım imparatorluk toprağı sayılmış ve bölgenin Almanlaştırılmasına karar verilerek yarımadada yaşayan bütün bir halkı sürgün etme taslakları hazırlanmıştır⁸. Kırım Türkleri bu sırada Almanların kendilerini Almanya’nın Thüringen eyaletine sürerek, Kırım’a da “*Gotenland*” ismini verip yarımadaya kendi soydaşlarını yerleştireceklerinden haberdar değillerdi⁹. Kendileri Almanların niyetlerini Kırım’daki Yahudilerin ve Çingenerin kitle halinde kurşuna dizilmeleri ve toplu rehine uygulamalarının yapılmasıyla anlayarak Alman Faşizmi ile Rus Bolşevizmi arasında temelde pek de fark olmadığını açıkça kavramış oldular¹⁰.

Görüldüğü gibi hem Hitler yönetimindeki Almanların hem de Stalin idaresindeki Sovyetlerin Kırım’a sahip olma niyet ve planları Kırım Türklerini tamamen bölgeden sürmeye yönelik bir nitelik taşımaktaydı. Ancak gelişen olaylar neticesinde Almanların, Kırım Türklerini sürgün etme düşünceleri bölgenin ciddi ekonomik sıkıntılar içinde olmasından

---

³ Gös. yer.

⁴ Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 201.

⁵ A.g.e., s. 218.

⁶ Turhan Kaya, “Kırım Türklerinin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İzdüşümleri Üzerine Düşünceler”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 51, Ed.: Cemal Sevindi, Erzurum 2014, s. 369.

⁷ Kemal Özcan, “II. Dünya Savaşı Sırasında Kırım Türklerinin Almanlarla İlişkileri Meselesi Üzerine”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 4, Ed.: Osman Karatay, Çorum 2005, s. 66.

⁸ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 22.

⁹ Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, **Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi**, Ankara 2004, s. 11.

¹⁰ Gös. yer.

ötürü ertelendi¹¹. Bu mevcut durumda Kırım Türklerini sürgün etmeyi başaramayacaklarını anlayan Almanlar bu kez de Almanlaştırma faaliyetlerine hız verdiler. İşgalin hemen ardından Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin baş teorisyeni ve Dışişleri Bürosu Müdürü Alfred Rosenberg tarafından Aralık 1941'de ismen Akmesit (Simferopol)'i “*Gotenberg*”, Akyar (Sivastopol)'ı ise “*Teodorichhafen*” olarak değiştirme teklifi yapılmış ancak bu önerinin uygulanma imkânının olmadığı görülerek yarımadanın yönetimi G. Fraunfeld'e verilmişti¹².

Almanların Kırım'a karşı göstermiş oldukları bu yoğun ilginin altında başka gerçeklerde bulunmaktaydı. Kırım Türkleri ile arasında yakın bir bağın bulunduğu Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda Almanların yanında yer alması Alman devlet organlarınca Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'nda kendi taraflarına çekmek için önem arz etmekteydi¹³. Böylelikle Türkiye savaşa dâhil olursa Alman cephesi hem mühimmat hem de insan kaybı bazında bir rahatlığa erişecekti. Tüm bunların yanında Türkiye'nin Sovyet hâkimiyeti altında yaşayan halklar içerisinde dikkatini Kırım Türklerine yoğunlaştırması Almanların, Kırım Türklerine karşı daha ihtiyatlı davranmaları gerektiğini ortaya çıkarmıştı. Bu sebeple Alman devlet adamları belli bir süreye kadar Kırım Türklerini vatanlarından sürgün etmekten vazgeçmişlerdi¹⁴.

Bir taraftan da 1939-42 yılları arasında Mustafa Selimov tarafından Alman işgaline karşı yirmi beş gizli teşkilatın kurulduğu ve kız kardeşi Fatime Selimova (1917 doğumlu) başta olmak üzere Süleyman Tahirov ve Gülsüm Ablayeva gibi kişilerin partizan hareketlerine destek verdikleri bilinmektedir¹⁵. Çete olarak da isimlendirilen bu harekette yer alan şahıslar ne Alman ordularına katılmış ne de Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetlerine dâhil olmuşlardı. Her meslekten harekete dâhil olan partizancılardan hepsi kendi imkânları ölçüsünde vatan müdafaasını gerçekleştirmişlerdi. Hatta savaşın ağır yükünün getirmiş olduğu zorluklar içerisinde o dönem itibarıyla binlerce kadının da partizan gruplarında yer alarak vatanlarını savundukları bilinmektedir¹⁶.

---

¹¹ Özcan, “II. Dünya Savaşı Sırasında...”, **gös. yer.**

¹² Fisher, **a.g.e.**, s. 152.

¹³ Özcan, **a.g.m.**, s. 67.

¹⁴ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 23.

¹⁵ İdris Asanin, “Fatime Selimova”, **Adalet Kureşi Saflarında-1**, Simferopol 2002, s. 444.

¹⁶ 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı esnasında Kırım'da işgalcilere karşı kurulan partizan gruplarında yer alan kadınlardan bazıları Alime Abdennanova, Nayme Veliyeva, Hatice Çapçakçı, Abibe Asanova, Gülzade Sofu, Halise Umerova, Zera Ametova ve Zeynep İbrahimova'dır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayşe Seyitmuratova, **U Mikrofonu Ayşe Seitmuratova**, Simferopol 2007, s. 37-39.

2. Savaş Esnasında Kırım Türkleri ile Almanlar Arasındaki Münasebetler

II. Dünya Savaşı'nın Doğu cephesinde Alman-Sovyet çatışması başlamadan uzun bir zaman önce Zeki Velidî Togan, Mehmet Emin Resulzâde, Edige Kırimal, Cafer Seydahmet Kırimer gibi Türk kökenli birçok aydın ve devlet adamının Sovyetler Birliği'nden kaçarak Avrupa, Amerika ve Türkiye'ye sığınıp buralara yerleştikleri bilinmektedir¹⁷. Alman orduları Sovyetler Birliği'ni işgal ettikten hemen sonra Sovyet rejimine muhalif olan birçok aydın Almanlarla gönüllü olarak bazı münasebetlerde bulunmaya başlamışlardı¹⁸. Bu amaçla Türkiye ve Romanya'da mülteci durumunda bulunan ve Romanya'da “*Emel*” dergisini çıkaran Cafer Seydahmet Kırimer, Müstecip Ülküsal, Edige Kırimal Alman işgalini soydaşları için bir kurtuluş fırsatına dönüştürmek amacıyla büyük bir gayret içerisine girmişlerdi. Bir an önce Almanya'daki temsilciler aracılığıyla Kırım'a gidip hem Almanlara yardım etmek hem de yarımada'daki durumu bizzat yerinde incelemek için harekete geçmişlerdi. Ne var ki belli bir zaman geçtikten sonra Ülküsal ve Kırimal'da, Almanlar tarafından oyalandıkları kanaati hâsıl olunca daha önce Türkiye'de görev yapmış olan Alman Büyükelçilerinden yardım talebinde bulunmaya başlamışlardı. Yapılan temaslar neticesinde Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Ülküsal'ın Romanya'ya, Kırimal'ın ise Polonya'ya gitmeleri yönünde kendileri için pek de anlam ifade etmeyen bir izin çıkmıştı¹⁹. Almanya'da Kırım temsilciliğinin açılması için faaliyetlerde bulunan Kırım Türklerinin istekleri Temmuz 1942'de Almanya'nın Kırım Genel Komiseri Fraunfeld tarafından Kırimal'ın ve heyetinin Kırım Türklerinin Almanya'daki temsilcisi olarak tanınmasıyla şekillenmişti²⁰. 1943 yılının Ocak ayında ise personelinin tamamı Kırım Türkü olan ve görevi Almanya ile onun işgali altındaki bölgelerde bulunan Kırım Türklerine hizmet etmek olarak belirlenen “*Kırım Türkleri Sevk İdaresi*” kurulmuştu²¹.

3. Kırım Türklerinin Vatana İhanet ile Suçlanmaları

Sovyet yönetimi tarafından özellikle de 1930'lu yılların başında gerçekleştirilen baskı ve şiddet neticesinde binlerce aydın ve din adamı ya katledilmiş ya da Sibiryaya sürgüne gönderilmişti²². Bu durumun bir tezahürü olarak Sovyet zulmü altında olan Kırım Türkleri,

¹⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁸ **Gös. yer.**

¹⁹ Özcan, “II. Dünya Savaşı Sırasında...”, s. 69.

²⁰ **A.g.m.**, s. 70.

²¹ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 32.

²² Fisher, **a.g.e.**, s. 219. Stalin'in acımasız “*ziyalı katliamı*”na kurban gidenlerden birisi de 1878 Kırım-Alupka doğumlu Hasan Sabri Ayvazov'dur. Kırım Türklerinin istidatlı âlimlerinden olan Ayvazov, 1930'lu yılların başında önce iş verilmeme cezasına çarptırılır ardından 1938'de altmış yaşında kurşuna dizilerek hayatına son

savaş sırasında yarımadaı işgal etmek için gelen Almanları “*kurtarıcı*” olarak görmüşlerdi²³. Bu amaçla bir kısım Kırım Türkünün, Almanlardan yarımada Bolşeviklere karşı kendilerine silah verilmesi talebinde buldukları ve Almanların da Kırım Türk halkını kendi safına çekmeye çalıştıkları bilinmektedir. Ayrıca Türklerin savaş yeteneğinin farkına varan Almanlar bu sırada partizan çetelerine karşı mücadele etmeleri için “*Kırım Türk Nefsi Müdafaa Taburları*”nı kurma çalışmaları yapmaktaydılar²⁴. Bu amaçla 2 Ocak 1942’de yapılan toplantı sonucunda Alman ordusuna Kırım Türklerinden asker alınmasına karar verilerek Alman komutanların idaresindeki taburların oluşturulmasına başlandı. Bu çalışmalar esnasında Kırım Türklerinin milletlerini, vatanlarını korumaları için Alman kuvvetleriyle birlikte mücadele etmek istediklerini belirten ve sanki bu arzunun Kırım Türklerinin kendi liderleri tarafından oluşturulduğu anlamına gelen afişlerin meydanlara asılmasının ardından orduya katılmak isteyen gönüllülerin kayıtları alındı²⁵. Hiç şüphesiz Almanlar tarafından esir edilerek kamplarda tutulan Türklerin büyük çoğunluğu kurulmuş olan bu taburları hayatta kalmak için kendilerine verilen bir “*şans*” olarak değerlendirerek Alman ordularına katıldılar²⁶.

Nefsi Müdafaa Taburlarına katılan Kırım Türk askerlerinin sayısı hakkında maalesef kesin bilgilere sahip değiliz. Bu taburlara katılan Kırım Türklerinin sayısı Almanlar tarafından daha çok propaganda maksadıyla düzenlenirken Sovyetlerin ise bu rakamları Kırım Türklerine karşı ileride gerçekleştirecekleri sürgünü haklı göstermek için yüksek gösterdikleri belgelerde kayıtlı bulunan bilgiler arasındadır. Alman askerî belgelerine göre taburlara katılan toplam gönüllü sayısı 9.255 iken batılı kaynaklar ile son devir Sovyet-Rus eserlerinde genel anlamda zikredilen sayı 20.000 civarında olup bu rakamın Kırım Türklerinin o zamanki nüfusunun %10’una tekabül ettiği bilinmektedir (bkz. Tablo 2)²⁷.

---

verilir. Bu hususta ayrıntı için bkz.: Zuhale Yüksel, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 13, Konya 2003, s. 421-434. Ayrıca 5 Mayıs 1938 ve 6 Kasım 1938 tarihlerinde tevkif edilen Abdülhakim Kara ve Abdülaziz İsapov, hapiste tutulan kişilerin elleri bağlı olarak ayakları şişinceye kadar ayakta durmaya zorlandıklarını ve onların saatlerce su dolu bodrumlarda tutulduklarını anlatmaktadırlar. Edige Kırimal, “Kırım’da Topyekûn Tehcir ve Katliam”, **Emel**, S: 15, Mart-Nisan 1963, s. 34-35.

²³ Özcan, **a.g.e.**, s. 26.

²⁴ Özcan, “II. Dünya Savaşı Sırasında...”, **gös. yer.**

²⁵ **A.g.m.**, s. 72.

²⁶ Edige Kırimal, “Kırım Türkleri”, **Dergi**, S. 59, Münih 1970, s. 11.

²⁷ Özcan, **a.g.m.**, s. 73.

Gönüllülerin toplandıkları yerler	Gönüllülerin sayıları
Akmescit (Simferopol) şehri	180
Akmescit'in kuzey-doğu bölgesi	89
Akmescit'in güney bölgesi	64
Akmescit'in güney-batı bölgesi	89
Akmescit'in kuzey bölgesi	18
Canköy bölgesi	141
Gözleve (Yevpotoriya) bölgesi	794
Seyitler-İçki bölgesi	350
Sarabus	94
Büyük-Onlar	13
Aluşta	728
Karasubazar	1.000
Bahçesaray	389
Yatla	350
Sudak	988
Akmescit esir kampı	334
Büyük-Onlar esir kampı	22
Canköy esir kampı	281
Nikolayev esir kampı	2.800
Herson esir kampı	163
Büyük-Onlar'da ilave olarak	204
TOPLAM	9.255

Tablo 2: Nefsi Müdafaa taburlarında bulunan Kırım Türk askerlerinin sayıları

Kırım Türklerinden bazıları savaş bitiminde kabileler halinde Alman askerleri ile birlikte Kırım'ı terk edip kendi imkânları ölçüsünde Dobruca'ya varmaya çalışmış ve bu esnada deniz yolunu tercih eden birçok kişi Karadeniz'de Sovyet uçaklarının bombaları altında ölmüştür²⁸. Kırım Türklerinin söz konusu taburlara kendi rızaları ile girmediklerini Ablakim Kandar adlı bir köylünün Almanların oluşturdukları taburlara gönüllü olarak girmesinin teklifi yapıldıktan ve bunu reddetmesinin ardından kendisinin kurşuna dizilmiş olduğu hadiseden öğrenmekteyiz²⁹.

Sovyetlerin Kırım'a sahip olma siyasetleri gereğince Kırım Türklerinin Almanlarla işbirliği yaptıkları iddia edilerek binlerce insan Stalin'in dünya tarihinde eşi benzeri görülmeven en ağır sürgün işlemine maruz kalmışlardı. Aslına bakılırsa bu suçlamanın bir uydurmadan ibaret olduğu Kırım partizan hareketinin eski lideri ve Kırım KP Bölge Komitesi

²⁸ Necip Abdülhamitoğlu, **Yüzbinlerin Sürgünü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1974, s. 63-64.

²⁹ Özcan, **a.g.m.**, s. 75.

eski sekreteri V. S. Bulatov'a yöneltilen "Kırım Türk halkı savaş yıllarında vatana ihanet etti mi?" sorusuna vermiş olduğu cevapta ortaya çıkmaktadır:

"30 Haziran 1943'te Moskova'da Malenkov'un yanındaydım. Bana Kırım Tatar halkının ihanet edip etmediği hakkında ne düşündüğümü sordu. Ona net bir cevap vermedim. Sanıyorum ki ülke yönetiminin, genel olarak Stalin'in, Tatarlar hakkındaki bilgileri, bana "Senin Tatarlar haindir." diyen L. Z. Mehlis ve S. M. Budenniy kaynaklıdır. Onlar Kırım'ın Almanlar tarafından işgalinden sonra ormanda kalan askerlerin verdiği bilgileri kullanmışlardı. Bu bilgiler General Averkin, siyasi eğitim faaliyetleri yürüten Popov ve diğerlerinden gelmişti. Ben, Bölge Komitesi sekreteri ve partizan hareketi lideri olarak Moskova'ya böyle bir bilgi vermedim, zira kesin olarak böyle bir durum söz konusu değildi. Makrousov, Martinov ve diğer kumandanlardan bu tür bilgiler gelmişti. Tatarların bu meselesi, Krasnodar Bölge Komitesi bürosunda 1942 kışında Tatar işçilerinde iştirakiyle tartışma konusu olmuştu. Bu tartışmada işgal altındaki Kırım'da yer altı ve partizan birliklerinde bulunan arkadaşlarımız hedef gösterildiler. Tatarların durumuna daha duyarlı ve dikkatli yaklaşın, Tatarların tamamını mesnetsiz bilgilerle değerlendirmek için acele etmeyin..."³⁰

4. Savaş Sırasında Meydana Gelen Alman-Sovyet Mücadelesinin Etki Ettiği Hayatlardan Kesitler

XX. yüzyılda tüm dünyayı kasıp kavuran ve altı yıl hız kesmeden devam eden II. Dünya Savaşı esnasında milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra savaşın etkilediği hayatların sayısı da savaşta hayatlarını kaybeden insanların oranıyla neredeyse eş değer durumdadır. Bu bağlamda Kırım'da savaş esnasında meydana gelen Alman-Sovyet mücadelesinin Kırım Türklerinin yaşamlarında olumsuz ve kalıcı hasarlara yol açtığı bilinmektedir. Mesela Kırım'ın Baksan köyündeki bir annenin 1933 yılında kemik hastalığına yakalanan ortanca çocuğunu dört yıl süreliğine çocuk sağlığı merkezine yerleştirip savaş başladığında burada bulunan iki yüz on dört hasta ve engelli çocuk ile birlikte acımasızca öldürüldüğünü öğrenmesi savaşın en ağır tarafını oluşturmaktadır³¹. Ayrıca büyük oğlunu vatan mücadelesi yapan altı arkadaşıyla birlikte terk edilmiş bir binada Kasım 1943'te diri diri

³⁰ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 80.

³¹ Züleyha Çoban-Zade, "Baksan Faciası", **Yıldız-1**, 1994, s. 101.

yakılarak kaybetmesi harbin ve buna bağılı olarak Alman-Sovyet mücadelesinin en merhametsiz yüzünü gözler önüne sermektedir³².

Savaşların en çirkin yüzü belki de okumaya ve bunun neticesinde bir meslek sahibi olmaya niyetlenen Kırım Türklerinin kız çocuklarının eğitimlerini yarıda bırakmaları hususunda kendini göstermektedir. Bunlardan Sabriye Seyitcelileva (1922 Aluşta doğumlu)'nın 1938 senesinde köy mektebindeki tahsilini bitirdikten sonra Yalta'daki öğretmen okulunda eğitimine başladığı ancak üçüncü sınıfta iken yarımada meydana gelen Alman-Rus mücadelesinin meydana getirdiği kargaşa sonucunda okulunu bırakmak zorunda kalan öğrencilerden yalnızca biri olduğu bilinmektedir³³. Ayrıca eğitimlerini yarıda bırakmaya mecbur edilen bu insanların tüm yetişkin akrabaları cenk esnasında vatani görevlerini yapmak için Kızıl Ordu tarafından cephelere alınmıştı. İleride eşi Şefika Konsul (1940 Kokköz doğumlu) ile birlikte Millî Harekete katılacak olan 1923 Dereköy doğumlu olan Mustafa Konsul da 1941 yılının ortalarında Kızıl Ordu'ya askere alınan ve ancak altı yıl sonra özgürlüğüne kavuşan isimlerden biridir³⁴. Ayrıca harp sırasında Almanlar tarafından esir alınan, işkence gören ve kurşuna dizilenler arasında Ema Bekirova, Nuriye Devletova, Zahide Halilova, Seyit Veli Arifov, İbrahim Bosnayev'in de bulunduğu birçok Kırım Türkünün acımasızca öldürüldüğü bilinmektedir³⁵.

1918 Gözleve (Yevpotoriya) doğumlu olan ve Kırım Türklerinin "*Bayrak Teyzesi*" olarak bilinen Safiye Nezetli'nin hayat hikâyesi bir savaşın insan yaşamına verebileceği tesiri gözler önüne seren hikâyelerden biri olarak sınıflandırılabilir³⁶. Kendisi daha altı aylık bir bebek iken babası Bolşevikler tarafından kurşuna dizilmiş, annesi kaçırılmış ve Nezetli'yi anneannesi büyütmek zorunda kalmıştır. Edebiyat Fakültesi'ni bitirip Karasubazar'da öğretmenlik yapmaya başladığı esnada II. Dünya Savaşı başlamış ve savaş bitiminde Almanlar tarafından esir alınarak çalışma kampına götürülmüştür. Bu sırada Hüseyin Nezetli ile evlenen Safiye Hanım 1945 yılında çalışma kampından kaçarak Paris-Türk Büyükelçiliği'ne sığınmıştır³⁷. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, savaş

---

³² Gös. yer.

³³ İdris Asanin, "Sabriye Seyitcelileva", **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 453.

³⁴ Gülnara Bekirova, "Mustafa Konsul", Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27439815.html>, 22.11.2017.

³⁵ Fisher, **a.g.e.**, s. 230.

³⁶ Ertuğrul Kardeş, "Safiye Teyzenin Ardından", **Bahçesaray Dergisi**, S: 42, İstanbul 2006, s. 13. "*Safiye Nezetli, Emel Vakfi'nin kurucu üyelerinden olup sağlığında tüm mal varlığını kuruma bağışlayan tek üyedir. Nezetli'nin vakfa bırakmış olduğu ev kiraya verilerek geliri millî meseleler doğrultusunda harcanmaktadır.*" Niyazi Elitok, "Millî Yolbaşım Safiye Nezetli", **Bahçesaray Dergisi**, S: 42, İstanbul 2006, s. 12.

³⁷ Zafer Karatay, "Kündigimnin Kanı Tamgan Topragımda Öleyim", **Bahçesaray Dergisi**, S: 42, İstanbul 2006, s. 7.

mültecilerini ülkemize kabul edip etmeyeceğinde ikilem yaşaması üzerine Nezetli ve eşi bir grup Kırım Türkü ile beraber Brezilya'ya göç etmiştir³⁸.

Görüldüğü üzere insanlık tarihinin en utanç verici savaşında Kırım'da meydana gelen Alman-Sovyet mücadelesi birçok aileyi paramparça ettiği gibi Kırım Türklerinin yaşamlarında sosyal anlamda yıkıntılara sebep olmuştur. Tek amaçları kendi devletlerinin himayesi altında bağımsız bir hayat sürmek isteyen Kırım Türkleri, iki emperyalist güç odağının arasında var olma mücadelesi vermişlerdir.

5. Sovyetler Birliği'nde Yaşayan Bazı Halkların Sürgünleri

Sovyetler Birliği'nde 1930 yılından başlayarak 1950'li yılların başına kadar bazı milletlerin topluca sürgün edildiklerine şahit olmaktayız. Bu sürgünlerin ilki “kulak” (gulak) olarak bilinen zengin toprak köylüsünün malına el koyma uygulaması ile kendini göstermektedir. Uygulamada toprak sahibi olan kişinin tüm malı elinden alınarak onların Sibiryaya başta olmak üzere yaşam standartlarının asgari düzeyde olduğu bölgelere sürülmeleri sağlanmıştır. Millî Hareket içerisinde yer alan kadınlardan 1926 Kırım-Bahçesaray doğumlu olan Ayşe Bilalova'nın babasının da 1930 yılında tüm mal varlığına el koyulmuş ve bu duruma itiraz ettiği için kendisi sekiz aylık hapse ve on yıllık ağır şartlı çalışma kampı cezasına tabi tutulmuştur³⁹. 1931 yılında daha kapsamlı bir hale getirilen kulak sürgünleri neticesinde 1933'te toplam 1.317.000 kişi zorla topraklarından çıkarılmıştır (bkz. Tablo 3)⁴⁰. Ancak belirtilen bu toplam rakamın II. Dünya Savaşı başlarında 930.220 kişiye, 1 Ekim 1945'te ise 606.800'e indiği bilinmektedir⁴¹.

Ülke-Bölge-Kent	Sürgün edilen aile sayısı
Ukrayna	63.720
Kuzey Kafkasya	38.404
Moskova	10.813
Batı Sibiryaya	52.091
Kırım	4.325
TOPLAM	1.317.000

Tablo 3: 1933 yılında topraklarından sürülen ailelerin sayısı

³⁸ Gös. yer.

³⁹ İdris Asanin, “Ayşe Bilalova”, *Adalet Kureşi Saflarında-2*, Simferopol 2005, s. 203-204.

⁴⁰ Özcan, a.g.e., s. 59.

⁴¹ Gös. yer.

Sovyet Hükümeti tarafından yapılan ilk sürgün işlemi 1918-20 yılları arasında 200.000'den fazla Azerbaycan Türkünün, Ermenistan'daki Erivan ve Zangezur bölgelerinden çıkarılmasıyla gerçekleştirilir⁴². Sürgün operasyonlarının “Milletler Politikası” gereğince II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında daha da hız kazandığı görülmektedir. 1939 yılı nüfus sayımı verilerine göre daha savaşın başlarında nüfusu 1.427.000 olan Alman asıllı Sovyet vatandaşlarının bir kısmı “*ajan*” suçlamasıyla sürgüne gönderilir⁴³. 28 Ekim 1943 tarihinde kabul edilen SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Kararnamesi uyarınca 2 Kasım 1943'te Karaçaylar, 23 Şubat 1944'te Çeçen İnguşlar, 8 Mart 1944'te Malkarlar, 30 Mart 1944'te Kalmuklar, 15 Kasım 1944'te ise Ahıska Türkleri Kafkasya'dan sürgün edilirler⁴⁴. (bkz. Tablo 4)⁴⁵.

1945-50 yılları arası	Sürgün edilen kişi sayısı	Doğrudan insan kayıpları
Koreliler	1.724.081	28.193
Finler	105.000	18.811
Almanlar	1.276.881	228.761
Karaçaylar	71.869	13.141
Kalmuklar	104.146	12.564
Çeçenler	412.548	125.477
İnguşlar	96.327	20.284
Balkarlar	39.407	7.594
Kırım Türkleri	199.659	34.242
Ahıska Türkleri	102.142	12.859
TOPLAM	2.580.760	501.927

Tablo 4: 1945-1950 yılları arasında gerçekleştirilen sürgünlerin ve sürgünlerde meydana gelen ölüm oranlarının tahmini değerleri

Gerçekleştirilen sürgünlerde neden II. Dünya Savaşı sırasında söz konusu halkların Almanlarla işbirliği yapması veya Sovyet ordusunda yer alıp da Alman kuvvetlerine karşı mukavemet göstermemesi olarak belirlenmiş ve sürgünler “*intikam sürgünleri*” olarak adlandırılmıştı⁴⁶. Nitekim Sovyet rejiminin Ahıska Türklerine uygulamış olduğu ayrımcı ve baskıcı politikalar sonucunda Devlet Savunma Komitesi kararına dayanılarak sınır güvenliği gerekçesiyle 100.000 dolaylarında Ahıska Türkü, Türk İstihbaratı ile irtibatta buldukları

⁴² Walter Comins Richmond, “Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi”, **Türkler**, c. XVIII, Ankara 2002, s. 1516.

⁴³ Özcan, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁴ Hayati Bice, “1943-1944 Yıllarında Kafkasya ve Kırım'dan Türk Sürgünleri”, Çevrimiçi: <http://hayatibice.net/?p=901>, 07.03.2017.

⁴⁵ İbrahim Hasanoğlu, “Sovyetler Birliği'nde 1944 Sürgünleri ve İnsan Kayıpları”, **Bizim Ahıska**, Ed.: Yunus Zeyrek, Yıl: 12, S: 40, Ankara 2015, s. 7.

⁴⁶ **A.g.m.**, s. 8.

iddia edilerek Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a sürgün edilmişti⁴⁷. Sürgünlerin akabinde daha önce mevcut olan idari birimlerin sınırları değiştirilerek sürgün edilenlerin toprakları cumhuriyetler arasında paylaştırılmış ve bilhassa Kafkaslarda yaşanan etnik gerginliklerin ortaya çıkmasına sebep olunmuştur⁴⁸.

6. Bir Milletın Vatanlarından Sürgün Edilişı

Almanların Sovyetler Birliği'ni işgal etmelerinden yaklaşık iki yıl sonra Kızıl Ordu birliklerinin Alman ordularına karşı üstünlük sağladığı görülmektedir. Nitekim Sovyet ordusu 1943 yılının Kasım ayında Stalingrad'da Alman ordularına karşı galibiyet kazanarak Orkapı (Perekop)'ya kadar gelmiş ve 10 Nisan 1944'te Kırım'ı hâkimiyetleri altına almıştır⁴⁹. Sovyet yönetimi hâkimiyetlerinin ilk iki haftasında Kırım Türkleri üzerinde bir terör idaresi kurmuşlardı. Bu sırada görgü şahitlerinin ifadelerine göre Akmesit sokaklarında bulunan ağaç dalları ve telefon direkleri başta olmak üzere halkın geniş açıdan görme imkânı bulabileceği her yere idam edilen insanların cesetlerinin asıldığı anlatılmaktadır⁵⁰.

Kızıl Ordu birlikleri Kırım'ın tamamına sahip olduktan sonra 20 Nisan 1944'te Kırım KP Bölge Komitesi tarafından "Olağanüstü Devlet Komisyonu"nun teşkil edilmesini içeren bir kararname yayınlamış ve buna istinaden Sovyet kanunlarınca savaş esnasında Almanlarla her konuda işbirliği yapanların belirlenmesi yönünde bir karar alınmıştır⁵¹. Bu hüküm neticesinde ilk olarak Kırım Türkleri sürgüne gönderilmiş ve Kırım'da yaşayan Almanlar, Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler de "zorunlu göç" uygulamasına tabi tutulmuşlardı. Böylece 1944 sürgünü öncesinde Kırım'da toplam 12.422 Bulgar, 15.040 Rum, 9.621 Ermeni, 1.119 Alman ve diğer milletlere mensup 3.652 kişinin sürgünü gerçekleştirilmişti⁵².

⁴⁷ Hayati Bice, "Stalin'in Kafkasya ve Kırım'daki Sürgün ve Katliam Politikasının Boyutları", Çevrimiçi: <http://hayatibice.net/?p=903>, 07.03.2017.

⁴⁸ Özcan, a.g.e., s. 62.

⁴⁹ İbrahim Otar, "Jenosit ve Kırım Türkleri", **Emel**, S: 22, Mayıs-Haziran 1964, s. 4.

⁵⁰ Fisher, a.g.e., s. 233.

⁵¹ Özcan, a.g.e., s. 57. 1915 Sudak-Kapskor köyü doğumlu İbadullah adlı bir Kırım Türkü, Almanlarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla ilgili olarak başından geçenleri şöyle anlatmaktadır: "...Kapskor'daki sovhoz müdürü İdrisof Mustafa arkadaşım idi. Akşam saat 09.30'da evimize geldi. Çok heyecanlıydı, korkusu gözlerinden okunuyordu. "İbadullah, ben orduya katılıp Rus ordusunda savaşmaya gidiyorum, yarın sabah yola çıkıyoruz. Seninle vedalaşmaya geldim. Bir de kötü haberim var, Sovyet yönetimi karar aldı. Almanlarla işbirliği yaptıkları şüphesiyle bazı kişilerin öldürülmesine karar verildi. Birinci sırada da senin adım var." dedi. Onu bir daha görmedim, cepheden dönmedi. Artık huzurum kalmamıştı, her an ölümü bekliyordum... Bir gün evimize Çatal İbrahim gelip, Sovyet müdürü hakimin beni çağırıldığını söyledi. Hemen vardım hâkim çok sarhoştu. Tabancasını çıkardı, bana doğrulttu: "Almanların buraya çıktığını göremeyeceksin!" dedi. Tabancayı ateşleyince kurşun başımı ve kulağımı stırıp geçti. Hemen can havliyle dışarı attım kendimi..." Erşahin Ahmet Ayhün, "Anılarla 18 Mayıs 1944 Sürgünü", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: II, Eskişehir 2015, s. 104.

⁵² Özcan, a.g.e., s. 63.

6.1. Kırım'da Sürgün Hazırlıklarına Başlanması

Stalin'in en önemli kişisel özelliği coğrafi anlamda önem arz eden bölgelerde yaşayan halklara duyduğu güvensizlik ve bunun neticesinde meydana gelen sürgün politikasını uygulamaya koymasındır. Böylelikle Stalin meydana getirmiş olduğu her bir sürgün için bahanesini de hazırda tutarak vakti gelince bunu sürgün sebebi olarak tatbik etmekteydi. Mesela Kırım Türklerinin, sürgün nedenleri Almanların teşkil ettiği gönüllü askeri birliklerde yer alıp Sovyet güçlerine karşı savaşarak “*vahşice katliamlar*” yaptıkları, Kırım'da yaşayan Sovyet vatandaşlarının zorla Almanların himayesine girdikleri ve Sovyet insanların toplu bir şekilde imha edilmelerinde Almanlara yardım etmeleri olarak gösterilmişti⁵³.

Sürgünlerin nedeni olarak ileri sürülen bir başka görüş de Stalin'in kendi iktidarının hataları neticesinde milyonlarca insanın ölümüne sebep olma suçunun sorumluluğunu Almanlarla işbirliği yaptığını iddia ettiği “*mazlum halklara*” yüklediği yönündedir⁵⁴. Bununla birlikte sürgünün gerçek nedenlerine ilişkin olarak Stalin'in, Türkiye üzerindeki Sovyet etkisini arttırma arzusu, Boğazları kontrol altında tutma hedefi ve buna bağlı olarak da sınırlarda herhangi bir Türk unsuru bırakmak istememesi gibi hususlar da gösterilebilir⁵⁵. Böylelikle bu sebep ve amaç doğrultusunda Sovyet Rusya yönetiminin Akdeniz'e bir çıkış temin etme yönündeki yayılmacılık planlarını uygulayabilmek için sürgünü gerçekleştirmeleri gerekmektedir⁵⁶.

Sovyet ordularının Kırım'daki mevcudiyetlerinin ardından ve yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü siyasi ve askeri yönetimin sürgün için birtakım hazırlığa başladıkları görülmektedir. 13 Nisan 1944 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) İçişleri Halk Komiseri ve Devlet Güvenliği Genel Komiseri L. Beriya ile Devlet Güvenliği Halk Komiseri V. Merkulov'un Kırım'ın, “*Sovyet karşıtı unsurlardan temizlenmesi*” hususu ile ilgili olan talimatnameyi yayınlanmaları sürgün hazırlığının resmî anlamda başladığının ilk somut çalışması sayılmaktadır. Sürgün talimatnamesinin uygulanması görevi SSCB Devlet

---

⁵³ A.g.e., s. 68.

⁵⁴ İsmail Aydingün, “Sürgün Vatana Dönüş ve Kültürel Canlanma: Kırım Tatarlarında Kültürel Melezlik”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 42, Ed.: Osman Karatay-Mehmet Seyfettin Erol, Ankara 2014, s. 54-55.

⁵⁵ **Gös. yer.** Konu ile ilgili naklen Özcan, **a.g.e.**, s. 81-82'deki bilgiler Sovyet yönetiminin amaçları doğrultusunda oldukça önem arz etmektedir: “...Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan'ı ele geçirme arzusunun yanında, Boğazlarda askeri üsler kurma emeli taşıdığı da bilinmektedir. Nitekim Stalin, böyle bir düşünceye sahip olduğunu 10 Şubat 1965'te Yalta Konferansı'nın yedinci oturumunda ifade etmişti. Stalin'e göre Montreux Mütarekesi eskimiş olup yeniden ele alınmalı ve Boğazların statüsü Sovyetler Birliği'nin çıkarları dikkate alınarak değiştirilmeliydi.”

⁵⁶ H. Murat Arabacı, “1783'ten II. Dünya Savaşına Kadar Kırım'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler (Sebepleri ve Sonuçları)”, **38. ICANAS**, c. I, Ankara 2012, s. 232.

Güvenliği Halk Komiseri yardımcısı Kobulov, SSCB İçişleri Halk Komiseri Serov ve Kırım ÖSSC İçişleri Halk Komiseri Fokin'e verilmişti. Serov ve Kobulov aldıkları talimat neticesinde hemen Kırım'a giderek gerekli çalışmalara başlamış ve yaptıkları faaliyetleri düzenli bir şekilde Beriya'ya rapor olarak göndermişlerdi. 22 Nisan 1944'te Beriya'ya gönderilen raporlardan birinde 1 Nisan 1940 tarihi itibarıyla Kırım'da 1.126.800 kişinin yaşadığı ve bunların arasında yaklaşık 218.000 kişinin Kırım Türkü olduğu tahmin edilmekteydi⁵⁷. Ayrıca 180.000 kişinin 17-20 Nisan 1940 tarihinde Kırım'dan çıkarıldığı, 20.000 kişinin Kızıl Ordu'ya çağrıldığı, 62.000 Alman asıllı Sovyet vatandaşının sürgün edilip, 67.000 Yahudi, Karaim Türkü'nün de Alman askerleri tarafından kurşuna dizildiği adı geçen raporda belirtilen bilgiler arasında yer almıştı⁵⁸. Serov ve Kobulov'dan gelen bilgilerin hepsi İçişleri Halk Komiseri Beriya tarafından Stalin'e iletilmekteydi. Ayrıca Beriya'ya Sovyet ordusundan ayrılarak Alman saflarına katılan Kırım Türk askerleri ile ilgili malumat da yine bu telgrafta yazılıydı.

Beriya'nın, Stalin'e göndermiş olduğu başka bir telgraf 16 Mayıs tarihini taşımakta ve o mektupta Almanlarla işbirliği yaptığı iddia edilen 6.452 kişinin tutuklandığı ifade edilmekteydi. Sovyet üst düzey devlet yöneticilerine sunulan raporlar sonucunda Kırım Türklerinin bölgeden sürgün edilmelerine kesin olarak kanaat getirilmişti. Nitekim Serov ve Kobulov tarafından 7 Mayıs 1944'te gönderilen rapor bu kararın ciddi manada kuvvetlenmesine sebep olmuştu. Söz konusu metinde sürgün hazırlıklarının Mayıs ayının 18 veya 20'sine kadar tamamlanacağı ve sürgün işleminin de 25 Mayıs'a kadar nihayete ereceği ifade edilmişti. 10 Mayıs 1944 tarihli raporda ise Beriya, Kırım Türklerinin Sovyetlere karşı "*ihane faaliyetleri*"nde yer aldıklarını, onların Sovyetler Birliği'nin sınır bölgelerinde yaşamalarının doğru olmayacağını bu doğrultuda Kırım Türklerinin yarımadadan çıkarılıp tarım, sanayi ve ulaşım sahalarındaki işçi açığını kapatabilecekleri gerekçesiyle Özbekistan'a sürülmeleri gerektiğini Stalin'e teklif ederek sürgünün 20-21 Mayıs'ta başlayıp 1 Temmuz'da sona ereceğini beyan etmişti⁵⁹.

6.2. Kırım Türklerinin Topluca Vatanlarından Çıkarılmaları

Sovyet tarihçilerinin sürgünden az önce Kırım Türklerinin 1944'teki yok edilişlerini haklı göstermek için onları komşularının verdikleri ganimet ve vergilerle geçinen, Kırım'da şehir hayatı ve köy ekonomisi kuramamış bir halk olarak gösterip onları ötekileştirme yoluna

---

⁵⁷ Özcan, a.g.e., s. 65.

⁵⁸ Gös. yer.

⁵⁹ A.g.e. s. 67.

gittikleri görülmektedir⁶⁰. Ayrıca Sovyet yönetiminin sürgünden kısa bir süre öncesinde Kırım Türkleri ile Rus halkı arasında bozuculuk faaliyetlerinde buldukları da bilinmektedir. Hatta Kırım'da bir Rus gencinin ölümünden dahi Kırım Türklerinin sorumlu tutularak onların aleyhinde çeşitli provokatif gösteriler yapıldığını görgü tanıklarının anlatımlarından öğrenmekteyiz⁶¹.

Kırım Türklerinin topyekûn sürgün işlemlerinin tarihi Beriya'ya gönderilen son raporda 20 Mayıs olarak belirtilmesine rağmen kendisinin emri ile operasyon tarihi iki gün öne alınarak sürgün 18 Mayıs 1944'te başlatılmıştı. Sovyet askerleri ellerindeki silahlarla sabaha karşı saat üç sularında Kırım Türklerinin evlerini basarak uyumakta olan insanları şiddetle uyandırdılar. Sürgün esnasında Sovyet ordusunda Kızıl Bayraklı 24. Yevpotoriya (Gözleve) Tümeni'nde takım kumandan yardımcısı olarak görevlendirilen Karp Gulak, Kırım Türklerine Almanlarla işbirliği yapıp yapmadıklarını sorarak onları evlerinden çıkardıklarını belirtmektedir⁶². Sürgün sırasında insanlara gerekli olan eşyalarını almaları için bazı yerlerde beş dakika bazı yerlerde ise iki saat süre verildiği bilinmektedir⁶³. Sürgünün başlangıç zamanında ise birçok kişinin farklı anılara tanıklık ettikleri görülmektedir. Mesela Nesibe Bürseitova adlı bir kadın kendilerini evlerinden çıkarmaya gelen Sovyet askerlerinin baskın anını şu şekilde anlatmaktadır:

“Bizi sürgün etmeye geldiklerinde babam buna inanmadı. Vesikalarını göstererek dört yıl Sovyet cephesinde askerlik yaptığını söyledi. Babam bir elini savaş sırasında kaybetmişti, vesikalarını sol elinde tutuyordu... Askerler o sırada babamın koluna silahla vurup onu dışarı çıkardılar. Toplanmak için beş dakika süre verdiler, yanımıza bir şeyler almaya fırsat olmadı. Çünkü sürgün esnasında en son bizim evimize gelmişlerdi...⁶⁴”

1921 Kırım-Gurzuf doğumlu Fatma Kerimova isimli bir kadın ise sürgün sırasında evine tekrar dönebileceği ümidiyle bahçe kapısını kilitleyip anahtarını cebine koyacağı vakit bir Rus askerinin yanına gelerek Kırım Türklerinin hiçbirinin Kırım'a dönme ihtimallerinin

⁶⁰ Fisher, a.g.e., s. 45.

⁶¹ Olga Korniyasenko, “Hatıralar”, **Emel**, S: 205, Haz.: Ebru Manga, Mayıs-Haziran 1995, s. 31.

⁶² Karp Gulak, “Ölüm Katarları”, Çev.: Nail Aytar, Çevrimiçi: <http://www.surgun.org/surgun-hatiralari/11-olum-katarlari-karp-gulak>, 27.05. 2018.

⁶³ Özcan, a.g.e., s. 71.

⁶⁴ Nesibe Bürseitova, “Sürgün Hatıraları”, **Kırım'ın Sesi**, Yıl: I, S: II, Konya 2015, s. 6.

olmadığını belirtmiş ve cebindeki anahtarı alarak kendisinin derhal meydana gitmesi gerektiğini söylemiştir⁶⁵.

Kırım'ın ünlü ressamlarından Zarema Trasinova (1940 doğumlu) 18 Mayıs 1944 günü akşam saatlerinde Sovyet askerlerince evlerinin basıldığını, o sırada iki yaşındaki kardeşi Osman Celilov'un kreşte bulunduğunu ve Sovyet askerleri tarafından kardeşinin okulun önünden alınabileceğinin söylendiğini anlatmaktadır⁶⁶. Bunun üzerine kamyonu bindirilen Trasinova ve annesi okulun önüne geldiklerinde kamyonun durdurulmasını isteseler de aracın son sürat ilerlemesiyle birlikte Celilov okul binasında kalmış ve sonradan Trasinova'ya 9 Mayıs 1945'te kardeşinin akciğer rahatsızlığından öldüğü bilgisi ulaşmıştır⁶⁷.

"*Kırım'ın Kahraman Kızı*" olarak adlandırılan Ayşe Seyitmuratova (11 Şubat 1937 Kerç-Acı Eli köyü doğumlu) sürgün esnasında yedi kardeş olduklarını, bir Sovyet askerinin kendilerinin haline acıyarak annesine belli bir miktar para verdiğini ve baskın sırasında yanlarına sadece yarım çuval un, bir miktar yağ ve kurumuş ekmek aldıklarını hatırlamaktadır⁶⁸. Ayrıca kendisi her an ölebilmek olasılıklarının var olduğunu bilerek altı kardeşi ile birlikte el ele tutuşup sürgüne çıktıklarını ifade etmektedir⁶⁹. 18 Mayıs 1944 gecesi Sovyet askerleri farklı sebepler ile yarımada Kırım Türklerinin sürgününü gerçekleştiriyorlardı. Sadece sürgün işlemini gerçekleştirmek için anlam ifade etmeyen nedenlerle Kırım'dan sürülenlerden biri de Saliha Seydametova adlı bir kadın olmuştu. Kendisi sürgün sırasında üzerinde bulunan bir mektup ile arabasından çıkarılan akünün bağlantılı olduğu düşüncesiyle Türkiye ajanı olduğu iddia edilerek Kırım'dan sürülmüştü⁷⁰.

Kırım Türklerinin sürgünde yanlarına alacakları eşyaların miktarı dahi Sovyet yetkililerince belirlenmişti. Bu tespite göre onların özel eşyalarını, elbiselerini ve kendilerine

---

⁶⁵ Zafer Karatay (Yap.), Neşe Sarısoy Karatay (Yön.), **Kırımöğlü: Bir Halkın Mücadelesi**, TRT Belgeseli, 2012, 1. Bölüm.

⁶⁶ Selçuk Dokuzlar, "Kırım Tatar Ressam Zarema Trasinova ile Tanışmamız", **Bahçesaray Dergisi**, S: 61-62, İstanbul 2010, s. 12.

⁶⁷ **A.g.m.**, s. 13.

⁶⁸ Hasan Kırimer, **Ayşe Seitmuratova**, Eskişehir 2015, s. 33.

⁶⁹ "Ayşe Seyitmuratova Kırım Sürgününü Anadolu Ajansına Anlattı", **Qırım Haber Ajansı**, Çevrimiçi: <http://old.qha.com.ua/tr/toplum/ayse-seyitmuratova-kirim-surgununu-anadolu-ajansi-na-anlattı/130105/>, 20.02.2017.

⁷⁰ Gayana Yüksel (Yap.), Esmâ Kasar (Yön.), **Kırım'dan Yansılar**, TRT Avaz, 15.01.2014. Bu türden bir suçlamayla karşı karşıya kalanlardan biri de Ayşe Osmanova isimli bir kadının dayısı olmuştur. Sovyet yetkililerince evlerinde yapılan arama neticesinde Alman marka bir fotoğraf makinesinin bulunması üzerine kendisi tutuklanarak on yıllığına hapis cezasına çarptırılmıştır. Ayşe Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Kırım'ın önde gelen ses sanatçılarından Sabriye Erecepova da II. Dünya Savaşı esnasında Almanya'da bulunduğundan ötürü suçlu bulunarak "*vatana ihanet*" ettiği gerekçesiyle yirmi beş yıllık hapis cezasına çarptırılmıştır. "Kırım Sabriye Erecepova'yı Anıyor", **Kırım Bülteni**, Yıl: 20, S: 72, Ed.: Oya Deniz Congar, Ankara 2012, s. 22.

yetecek kadar yiyecek almalarına müsaade edilmişti⁷¹. Ancak hem hazırlık için verilen süre hem de Sovyet askerlerinin sürgün esnasındaki anlaşmazlıkları neticesinde kimi aileler yanlarına tek bir eşya bile alamazken kimilerinin alabilecekleri her şeyi beraberlerinde götürdükleri söylenmektedir. Gece yarısı evlerinden çıkarılan bu insanlar buldukları bölgelerin meydanlarında toplandıktan sonra kendilerini demiryolu istasyonlarına taşıyacak olan kamyonları beklemeye başlamışlardı⁷². Bu sırada sadece bazı yaşlı kadın ve çocukların serbest bırakılmalarına izin verilmiş fakat insanlar arkalarını döner dönmez Sovyet askerlerinin kurşunlarına hedef olarak hayatlarını kaybetmişlerdi⁷³.

Sürgün gecesini KP üyesi Kırım Türkleri de makam arabaları ile tren garına getirilmiş ve sürgün edilecek olanların yanlarına gönderilmişlerdi⁷⁴. Hatta sürgünde büyük bir kısmı Kızıl Ordu bünyesinde yer alan Kırım Türk askerleri de özel bir emirle ordudan ihraç edilerek sürgündeki ailelerinin yanlarına getirilmişlerdi. Mart 1949'da yapılan bir istatistiğe göre Kırım Türklerinden toplam 8.995 eski Kızıl Ordu mensubunun Kırım'dan çıkarılarak sürgüne gönderildiği belirtilmektedir. Sürgüne tabi olanlardan Ahmet Han Sultan, Ahmed Ahmedovich Abdulayev, Binbaşı Mahomed Hamzalov, Astsubay Mehmet Doliyev ve Astsubay Mundin Khasafov gibi Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanına sahip olan kişiler dahi Kırım'dan 18 Mayıs 1944 gecesini sürgün edilmişlerdi⁷⁵. Toplamda yaklaşık 25.561 eve gerçekleştirilen baskının ardından evlerinden çıkarılarak meydanlarda bekletilen Kırım Türkleri, Devlet Güvenlik Komitesi Kararnamesi'nce nakliye araçlarıyla getirildikleri tren istasyonunda daha önce Çeçen-İnguşların sürgününde kullanılan hayvan ve yük vagonlarına tıka basa doldurularak Özbekistan başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin farklı yerlerine gönderilmişlerdi⁷⁶.

Kırım Türklerinden oluşan ilk sürgün kafilesinin yola çıkmasından sonra Serov ve Kobulov tarafından ilk gün saat 20.00 itibariyle 48.400 kişinin on yedi katarla doldurularak gidecekleri yerlere gönderildiği bilgisi Beriya'ya rapor edilmişti. 19 Mayıs'ta Beriya'ya gelen iki telgraftan birinde saat 12.00 itibariyle istasyonlara toplam 140.000 kişinin götürüldüğü bunlardan 119.424 kişinin kırk dört katarla sürgün bölgelerine gönderildiği yazılıydı.

---

⁷¹ Özcan, **gös. yer.**

⁷² Bu sırada Nial Nuzetova (1933 Kuybişev rayonu doğumlu) ve annesi Merziye Hayreddinova, Kokluz köyünün meydanında beklerlerken kendilerinin beslemiş olduğu siyah bir kuzuyu Sovyet askerlerinin kullanmış olduğu arabanın altında can verdiğini görmeleri onlarda derin bir acıya sebep olmuştur. Nial Hayreddinova Nuzetova, **Takdirim**, Simferopol 2008, s. 32-33.

⁷³ Özcan, **a.g.e.**, s. 72.

⁷⁴ Karatay-Karatay, **a.g.b.**

⁷⁵ Fisher, **a.g.e.**, s. 238.

⁷⁶ Özcan, **gös. yer.**

Telgrafların diğesinde ise saat 18.00’da istasyonlara toplam 165.515 kişinin getirildiği bunlardan da 136.412 kişinin elli katarla gidecekleri yerlere gönderildiği Beriya’ya ulaşan bilgiler arasındaydı. 20 Mayıs tarihli son telgrafta Kırım Türklerinin sürgün işleminin raporun gönderildiği gün saat 16.00’da sona erdiği ve toplam 180.014 kişinin altmış yedi katarla doldurularak bölgeden çıkarıldığı, altmış üç katarla bulunan 173.287 kişinin gitmeleri gerektiği yerlere gönderildikleri raporda yazılı bulunmaktaydı⁷⁷.

Sürgün işleminin son derece gizli tutulmasına rağmen bir kısım Kırım Türkünün sürgünü önceden haber almış olabilecekleri ihtimallerinin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela sürgün edileceklerinin bilgisini alan Acı Memet⁷⁸ adlı bir Kırım Türkü yaklaşık beş yüz kişiyle birlikte Stalin’in acımasız sürgün politikasına maruz kalmamak için Akyar’dan Romanya’ya geçtiklerini belirtmektedir⁷⁹. Sürgün gerçekleştirilmeden önce Bahçesaray’da yaşayan Viladiye Nasırova adlı bir Kırım Türk kadını sürgün edilecekleri haberini şu şekilde anlatmaktadır:

“...15 Mayıs’ta çalışma odama komsomollardan (Genç Komünistler Birliği) Huriye Osmanova girdi ve bana “Biliyor musun, Kırım Türkleri sürgün edilecek.” dedi. Bunu ona kendi evlerinde kalan yaralı bir asker söylemiş ve yanlarına kalın giysiler almalarını, lüzumlu eşyalarını hazırlamalarını tavsiye etmiş.⁸⁰”

1928 yılında Kırım’ın Simeiz köyünde doğan Arire Nezetli İdrisli ise sürgünün bir gün öncesine dair şunları söylemektedir: *“Sürgünden bir gün önce her şey sakindi. Pek çok evde olduğu gibi bizim evde de cepheden gelen izinli Rus askerleri yaşardı. 17 Mayıs 1944 günü evimizde büyük bir temizlik yapmaya başladık. Her şeyi yıkıyor, siliyor, süpürüyorduk. Bizim bu çalışmalarımızı gören Rus askerleri, “Niçin yapıyorsunuz böyle bir şeyi? Ne gerek var? Ya birden buradan çıkarılırsanız, boşuna yapmış olmayacak mısınız?” dediler. Ben de onlara “Durup dururken nereye gidelim ki! diye sordum.⁸¹”*

Kırım’ın Slav olmayan unsurlardan temizlenme işlemi 4 Temmuz 1944’te sona ermişti. Beriya, operasyonun tamamlanmasının ardından Stalin’e sunmuş olduğu raporda yarımadadan

⁷⁷ A.g.e., s. 74.

⁷⁸ Türkiye Türkçesinde bulunan “H-h” harfi, Kırım Tatar Türkçesinde pek tercih edilmemektedir. Bu sebeple yukarıda geçen “Acı” ifadesi ile “Hacı” kelimesi kastedilmektedir.

⁷⁹ “Qırım’dan Qırımğa Alıp Kelgen Yol”, **Nenkecan Dergisi**, No: 15, Ed.: Zera Bekirova, Akmescit 2016, s. 15.

⁸⁰ Viladiye Nasırova, “Gedjege Çeviril’gen Kün”, **Yıldız**, S: 6, Taşkent 1990, s. 117.

⁸¹ “Yalıboyu’ndan Özbekistan Çöllerine”, Haz.: Neşe Sarısoy Karatay, Çevrimiçi: <http://www.surgun.org/surgun-hatiralari/10-yaliboyu-ndan-ozbekistan-collerine-arire-nezetli-idrisli>, 19.12.2018.

183.155 Kırım Türkünün çıkarıldığını toplamda ise bu rakamın 225.009 kişi olduğunu belirtmiş fakat bu sayı sonradan 228.392 olarak düzeltilmiştir (bkz. Tablo 5)⁸².

Milliyeti	Sürgün edilen kişi sayısı
Kırım Türkleri	183.155
Bulgarlar	12.422
Rumlar	15.040
Ermeniler	9.621
Almanlar	1.119
Diğer	3.652
TOPLAM	225.009

Tablo 5: Beriya'nın, Stalin'e sunmuş olduğu raporda ilk belirlemelere göre sürgün edilenlerin sayısı

Sürgün operasyonunun sorunsuz bir şekilde neticelenmesinin ardından Sovyet yetkililerinin 19 Temmuz 1944'te bu başarıdan memnuniyet duyarak büyük bir kutlama töreni yaptıkları görülmektedir. Törende sürgün işleminde görev alanlar Sovyet yönetimi tarafından mükâfatlandırıldıkları sırada Kobulov'a, Azak Denizi ile Sivaş arasında yer alan Arabat adlı bir Türk köyünün unutulmuş oradaki sürgünün gerçekleştirilmediği haberi gelmiştir⁸³. Kobulov'un bu köyde tek bir Kırım Türkünün kalmaması emrini vermesi ve köy halkının yola çıkmış olan yük katarlarına yetişemeyeceği göz önüne alınarak köydeki herkes eski bir gemiye bindirilerek denizin en derin yerine getirildikten sonra ambar kapakları açılıp gemi içindeki insanlarla birlikte batırılmıştır⁸⁴. Neticede Arabat köyünde yaşayan Kırım Türklerinden tek bir kişi dahi bu olay sonunda sağ kalmamıştır. Bu acı hadise ile ilgili olarak katledilen insanların cesetlerinin yok edilmesiyle görevlendirilen Mihail Biloğhin yıllar sonra yaptığı ifadesinde şunları söylemiştir:

“Bizleri kamyonlarla Azak Denizi kıyısına getirdiler. Hendek kazımı ile meşgul buldozerler görünüyordu. Kıyıya yaklaştığımızda gördüğümüz manzara bizleri dehşete düşürmüştü. İnsan cesetleri ile dolu sahilde adım atacak yer yoktu ve halen denizin içinde olan cesetler suyun üzerinde yüzyordu. Evladına sımsıkı sarılmış genç bir annenin cesedinin

⁸² Özcan, a.g.e., s. 75.

⁸³ Kaya, a.g.m., s. 365.

⁸⁴ Özcan, a.g.e., s. 75-76.

görüntüsünü hafızamdan hiç silemedim. Arkadaşımla onları ayırmaya çalışsak da başaramadık. Sonunda ikisini beraber hendeğe atmaya mecbur olduk...⁸⁵”

Sovyet yönetimi sürgün işleminden sonra operasyonu meşru kılmak ve sürgünü haklı göstermek için bazı yollara başvurmuştur. Bu amaçla Kırım yarımadası yüzyıllardır bir sınır tarım bölgesi olarak Rus toprağı şeklinde gösterilmiş ve ekonomisi Rus işçiler tarafından kalkındırılan yarımada Rus halkının haklarını tesis etmek, korumak Sovyetler Birliği'nin amaçlarından biri haline getirilmiştir⁸⁶. Böylelikle Kırım Türkleri başta olmak üzere diğer bazı toplulukların yaşadıkları bölgelerden çıkarılarak başka yerlere sürgün edilmelerinin altında vatana ihanet etmekten çok daha farklı gerçekler yattığı ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce Rusların, yarımadaya öteden beri ilgi duydukları, Türksüz bir Kırım'ı oluşturmak için türlü türlü faaliyetlere giriştikleri ve en sonunda ispatsız suçlamalar ile sürgün politikalarını gerçekleştirdikleri görülmektedir. Nitekim 25 Haziran 1946 Ceza Kararnamesi ile birlikte Kırım Türkleri, Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanmışlardı. Oysa savaş esnasında Almanları; Ukraynalılar, Belaruslar ve hatta Ruslar da desteklemişlerdi⁸⁷. Bununla birlikte sürgün işleminde II. Dünya Savaşı esnasında Alman kuvvetlerinin yanında gönüllü ordulara sahip olan Ruslar hiçbir şekilde ceza almamışlardı. Buna en iyi örnek harp zamanında Almanların safına geçen Kızılordu Generali Vlasov'un komutasındaki Rus askerlerin, Almanlarla omuz omuza çarpışarak Sovyet idaresine karşı savaşıp neticede herhangi bir cezaya tabi olmamaları gösterilebilir⁸⁸. Aynı şekilde savaş esnasında Almanlarla işbirliği yapan Volga Tatarları ve Türkistanlılar vatana ihanetle suçlanmamış olup onlara karşı toplu bir cezalandırma girişiminde bulunulmamıştır⁸⁹.

Sovyet idarecilerinin sürgünden sonraki en önemli çalışmalarından biri sürgünün duyulmasından itibaren dünya kamuoyu tarafından verilecek olan tepkilerin önüne geçmek olmuştur. Bu bağlamda Moskova yöneticilerinin sürgün ile ilgili haberlerin batıya sızması için her türlü tedbiri almalarına rağmen SSCB Yüksek Şûrası tarafından onaylanan Ceza Kararnamesi 26 Haziran 1946 tarihli Pravda ve İzvestiya gazetelerinde yer aldı. Bu kararname neticesinde Kırım Muhtar SSC, Kırım Eyaleti haline getirilerek Kırım Türklerinin Muhtariyeti hukuken tasfiye edildi⁹⁰. Kararnamenin yayınlanmasından bir gün önce 25 Haziran 1946'da

⁸⁵ Bülent Darıcı (Yapımcı-Yönetmen), **Kırım Tatar Sürgünü**, TRT Avaz, 17.05.2016.

⁸⁶ Fisher, **a.g.e.**, s. 118.

⁸⁷ Abdülhamitoğlu, **a.g.e.**, s. 85.

⁸⁸ Otar, **a.g.m.**, s. 8.

⁸⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 80-81.

⁹⁰ Abdülhamitoğlu, **a.g.e.**, s. 81.

Sovyetler Birliği Yüksek Őura Prezidyumu'nun toplantısında konuşma yapan başkanlık sekreteri Bahmurof Şunları söylemiŐti:

“Büyük Vatan Savaşı sıralarında, Sovyetler Birliği milletleri, Alman-FaŐist gasplarına karşı vatanlarının Őeref ve istiklâlini kahramanca müdafaa ettikleri bir zamanda, Alman propagandasına kapılan birçok Çeçen ve Kırım Türkü tarafından teşkil olunan gönüllü kıt'alara girerek Alman ordusu ile birlikte Kızıl Ordu'ya karşı silahlı mücadeleye iştirak ettiler. Almanların emri ile dâhilde Sovyet rejimine karşı kundakçı çeteleri meydana getirdiler. Çeçen-İnguş ve Kırım Muhtar Cumhuriyetleri ahalisinin esas kitlesi bu vatan hainlerinin faaliyetlerine mani olmadı. Bununla ilgili olarak Çeçenlerle Kırım Türkleri Sovyetler Birliğinin başka bölgelerine nakledilmiş bulunuyorlar.⁹¹”

Görüldüğü üzere Sovyet Hükümeti sürgün olayını dünya kamuoyuna saklamak hususunda oldukça maharet göstermişti. Öyle ki 1946 yılının yaz ayında Amerikan Associated Press Ajansı Kırım Türklerinin ve diğerlerinin kanlı bir Şekilde imha ve sürgün edildiklerine dair bir haber yayınlamış ve Türkiye'de de bu haberi o dönemde Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Abidin Daver dođrulamıŐtı⁹². Bundan sonra dünya basını Stalin'in bu kanlı sürgün operasyonunu protesto etmeye başlamıştı.

Kırım Türklerinin sürgün haberini duyan Kuzey Kafkasyalı bir grup dua ederken

(Kaynak: Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 84.)

⁹¹ A.g.e., s. 82.

⁹² A.g.e., s. 82-83.

Sovyetler Birliği döneminde meydana getirilen sürgün hareketleri ile ilgili olan arşiv belgelerinin devlet iktidarının sarsılmaya başladığı bir zamanda gün yüzüne çıkması gizli olarak yapılan her türlü faaliyetin üzerindeki sis perdelerini yavaş yavaş dağıtmaya başlamıştı. Bunun neticesinde Kırım Türkleri hakkında daha önce batıda dile getirilen ve Sovyet görüşünü yansıtan fikirlerin zamanla önemini kaybettiği görülmektedir. Devamında ise önemli insan hakları savunucularının Kırım Türklerinin yanında yer almalarıyla birlikte bu halkın sürgününün onları tamamen imha etme maksadı ile gerçekleştirilmiş bir jenosit suçu olduğu dünya kamuoyunun dikkatine sunulmuştur⁹³.

Sovyet Hükümeti döneminde gerçekleştirilen bütün sürgün kararları ve gerekçeleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra 4-11 Şubat 1945 tarihinde Stalin, ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'in Yalta'da gerçekleştirdikleri konferansta görüşülmüştü⁹⁴. Bu konferansta her iki devlet yöneticisinin de Stalin'i sürgün operasyonunu başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi münasebetiyle takdir edici sözler söylemeleri bu operasyonun sadece Sovyetler Birliği tarafından alınan bir karar olmadığını ortaya koymaktadır⁹⁵. Sovyetler Birliği'nin sınırları dâhilinde içlerinde Türk ve Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu milyonlarca insanın adeta “soykırım” yapar gibi zorla yaşadıkları yerlerden sürgün edilmeleri bu operasyonun uluslararası güçler tarafından alınan bir kararın neticesi olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Ancak nedeni her ne olursa olsun yüz binlerce insanı anavatanlarından çıkarıp hiç bilmedikleri diyarlara sürgün etmenin hem insanlık tarihinde hem de siyasi literatürde hiçbir anlamı yoktu.

6.3. Sürgün Edilen Kırım Türklerinin Sayısı

18 Mayıs 1944 gecesini sürgün edilen Kırım Türklerinin sayısı hakkında maalesef kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte bu hususta ileri sürülen çeşitli görüşlerin var olduğu bilinmektedir. Bunlardan birisi başından sonuna kadar sürgün operasyonunu büyük bir titizlikle yürüten Beriya'nın, sürgün işleminin tamamlanmasının ardından Stalin'e sunmuş olduğu raporda belirttiği rakamdır. Bu rapordaki bilgiye göre yarımadadan toplam 225.009 kişinin sürgün edildiği ve bunların içinde 183.155 kişiyle Kırım Türklerinin en kalabalık topluluk olarak ilk sırada yerlerini aldığı, ardından 12.422 kişiyle Bulgarların, 15.040 kişiyle Rumların, 9.621 kişiyle Ermenilerin, 1.119 kişiyle Almanların ve 3.652 kişinin de diğer

---

⁹³ Otar, gös. yer.

⁹⁴ Bice, gös. yer.

⁹⁵ Gös. yer.

milletlere mensup olarak sürgüne gönderildikleri bilinmektedir⁹⁶. Sürgün rakamı ile ilgili olan diğer bir görüş ise sürgüne maruz kalan Kırım Türkleri tarafından yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılan sayıdır. Kırım Türk Millî Hareketi mensuplarının tespitlerine göre sürgün gecesi toplam 238.500 kişi Kırım'dan çıkarılmıştı⁹⁷. (bkz. Tablo 6)⁹⁸.

	Toplam	%	Erkek	%	Kadın	%
Genel	238.500	100	88.950	37.29	149.550	22.71
16 yaş altındaki çocuklar	99.400	41.7	49.700	20.85	49.700	20.85
16 yaş üstü çocuklar	13.300	5.6	6.650	2.8	6.650	2.8
18 yaş üstü kadınlar	93.200	39.1	.....	.....	93.200	39.1
18 yaş üstü erkekler	32.600	13.6	32.600	13.6	.....	.....

Tablo 6: Kırım Türk Millî Hareketi mensuplarının tespitlerine göre 1944 yılında Kırım'dan sürülen Türklerin sayısı

15 Nisan 1967 yılında Ukrayna Kamu Düzeni Koruma Bakanlığı, Başsavcılık ve KGB'nin Ukrayna KP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Şelest'e gönderdikleri raporda Kırım Türklerinin tehciri neticesinde toplam 44.006 ailenin (188.626 kişi) sürgün edildiği ifade edilmişti⁹⁹. 8 Ekim 1958 yılında Ukrayna SSC İçişleri Bakan Yardımcısı Brovkin'in, Ukrayna KP Merkez Komitesi'ne yazmış olduğu yazıda ise Kırım'da toplam 200.000 kişinin sürgün yerlerine gönderildiği bilgisi bulunmaktaydı¹⁰⁰. Belirtilen bu rakamlar dahi o dönemde yaşanan büyük bir facianın durumunu gözler önüne sermektedir.

7. Tanıkların Anlatımlarından Sürgün Yolu

Bir gece vakti ansızın evlerinden çıkarılarak vatanlarından sürülen bir halk sürgün yolunda oldukça ağır sıkıntılar çekmişti. Her şeyden önemlisi de çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu sürgün topluluğu yük ve hayvan taşıyan vagonlarda zor koşullar altında günlerce yol kat etmişlerdi¹⁰¹. Sürgünün tarihi vesikası olarak bilinen Devlet Güvenlik Komitesi Kararnamesi'nde kâğıt üzerinde operasyonun düzenli ve sorunsuz bir şekilde tamamlanabilmesi için her türlü tedbirin alınmış olduğu ifade ediliyordu. Bu kararnameye göre sürgünlerin sağlık problemleri ile ilgilenmeleri için her kataraya gerekli olan tıbbi

⁹⁶ Özcan, **a.g.e.**, s. 75.

⁹⁷ Kemal Özcan, "Kırım Türklerinin Geri Dönüşleri Sırasında Karşılaştıkları Bazı Problemler (1990-1993)", **Tarih Dergisi**, S: 37, Ed.: Arzu Terzi, İstanbul 2002, s. 245.

⁹⁸ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 84.

⁹⁹ Kemal Özcan, "Sürgündeki Kırım Tatarları Hakkında Ukrayna Arşivlerinde Yer Alan (1954-1967 Dönemine Ait) Bazı Belgeler ve Değerlendirmeleri", **Tarih Dergisi**, S: 43, Ed.: Arzu Terzi, Ankara 2006, s. 192.

¹⁰⁰ **A.g.m.**, s. 177.

¹⁰¹ Vasfiye İbrahim, "Bitmeyen Çileli Yıllar", **Emel**, S: 208, Der.: Safiye Belal, Leyla Abdülreşit, İsmet Yüksel, 1995, s. 30.

malzemeye birlikte bir doktor ve iki hemşirenin tahsis edilmesi yönünde talimat verilmişti¹⁰². Gerçekte ise Sovyet yetkilileri sürgün esnasında hasta olan sürgünlere öldürücü ilaçlar verip o insanların bir günde hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuşlardı¹⁰³. Bununla birlikte yol boyunca sürgünlere toplam 900 ton un, 160 ton bulgur, 90 ton et, 90 ton balık ve 26 ton yağın dağıtılmasına karar verilmiş oysa günlük kişi başına 500 gr. ekmek, 70 gr. et-balık, 60 gr. bulgur ve 10 gr. yağın verilmesi uygun görülüyordu¹⁰⁴. Hatta bazı tren istasyonlarında insanlara 500 gr. ekmek yerine 200 gr. ekmek, birkaç tane kurutulmuş patates ve et yerine de içinde kokmuş hamsi bulunan çorba verilmişti¹⁰⁵. Balık çorbasını içen onlarca insan susamaya başlayınca Sovyet yetkilileri tarafından bu kişilere bir damla su dahi verilmemiş ve insanlar tren durduğu sırada su buldukları yerlere akın etmişlerdi¹⁰⁶. Ayrıca sürgün yolculuğunda yaşlılar damarlarını keserek kanlarını acıkan ve susayan çocukların çatlamış dudaklarına sürmüşlerdi¹⁰⁷. Böyle bir durumda susuzluk neticesinde hayatını kaybeden birçok kişi yakınlarına ölüm esnasında kendilerinin su kenarlarına defin edilmelerini vasiyet etmişti¹⁰⁸.

7 Kasım 1933 Kırım Fraydorf rayonu Montanay köyü doğumlu Ayriye Bağışeva on bir yaşındayken tanıklık ettiği sürgünde bir parça ekmek alabilmek için vagon vagon dolaştığını ifade etmektedir¹⁰⁹. Açlık ve susuzluk karşısında ne yapacaklarını bilemeyen bu insanların artık güçleri tükenmeye başlamıştı. Hatta bu sırada birçoğu başına gelen felaketlerin acısına dayanamayıp aklını kaybetmişti¹¹⁰. 15 Kasım 1948'de İçişleri Bakanlığı Göç Şubesi Şefi Yarbay Şiyan tarafından hazırlanan rapora göre ise 1 Ekim 1948 itibariyle 8.527 Kırım Türkünün sürgün esnasında yaşanan zor duruma dayanamayıp kaçtıkları bilinmektedir¹¹¹.

---

¹⁰² Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 86.

¹⁰³ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 2. Bölüm.

¹⁰⁴ Özcan, **gös. yer.**

¹⁰⁵ Nuzetova, **a.g.e.**, s. 39. Ayrıca **a.g.e.**, s. 35'te sürgün yolculuğu esnasında tıka basa olan trenin pencereleri açılarak demir parmaklıklar ardından vagonlarda bulunan insanların üzerlerine kurumuş ekmek parçaları atıldığı bilgisi bulunmaktadır.

¹⁰⁶ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 1. Bölüm.

¹⁰⁷ Dokuzlar, **a.g.m.**, s. 13.

¹⁰⁸ “Zalımlıqqa Baş Egmegen Mağrur Halqım”, **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, Akmescit 2018, s. 27.

¹⁰⁹ “Taze Pişken Ötmek Qoqusu”, **Nenkecan Dergisi**, No: 16, Ed.: Zera Bekirova, Akmescit 2016, s. 16-17.

¹¹⁰ İbrahim, **a.g.m.**, s. 31. Ayrıca sürgün yolculuğu esnasında kimileri trenler durduğu zaman boş arazilerde bulunan otları ve yaprakları toplayarak onları bir çuvala doldurup kendilerine yastık yapmaya çalıştıklarını anlatmaktadır. “Zalımlıqqa Baş Egmegen Mağrur Halqım”, **gös. yer.**

¹¹¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 111.

8. Sürgünde Hayatını Kaybeden Kırım Türklerinin Sayısı ve Sürgün Sonrası Kırım'da Meydana Gelen Durum

Kırım'daki sürgün operasyonunun ardından SSCB İçişleri Halk Komiseri Beriya tarafından 4 Temmuz 1944'te yapılan açıklamada sürgüne gönderilen toplam 183.155 kişiden 151.604 kişinin Özbekistan'a, 31.551 kişinin de 21 Mayıs 1944 tarihli Devlet Güvenlik Komitesi Kararnamesi gereği Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirildiği ifade edildi. Beriya'nın vermiş olduğu bu bilgiden sürgün yolunda tek bir insanın ölmediği anlaşılmaktaydı¹¹². Oysa sonradan yapılan araştırmalar gösterdi ki sürgüne gönderilen tüm halkın % 46,2'si diğer bir ifadeyle neredeyse sürgündekilerin yarısı hayatlarını yolda kaybetmişlerdi¹¹³. Kırım Tatar İnisiyatif Grubu'nun 1966 yılında yapmış olduğu araştırmalara göre ise toplamda 238.500 kişinin sürüldüğü ve bunların içinde 112.700 çocuktan 60.034'ünün, 93.200 kadından 40.085'inin ve 32.600 erkekten 12.061'inin yolda hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir¹¹⁴.

Sürgünden sonra Devlet Güvenlik Komitesi Kararnamesi'nde Kırım Türklerinden geriye kalan bütün mal varlığına, binalara ve bağ-bahçelere yerel hükümet organları tarafından el konulacağı emredilmekteydi. Bu hükmü uygulamak adına Kırım Türklerinden kalan malları müsadere etmek üzere kuruluşlar arasında bir görev dağılımı yapılmıştı. Hatta tespit edilen tüm mallara el konulabilmesi için sürgün işleminin başladığı ilk gün Eşya Kabul ve Kayıt Komitesi kurulmuştu. Bu amaç doğrultusunda Et ve Süt Ürünleri Halk Komiserliği'nden 500, Ticaret Halk Komiserliği'nden 250, Toprak İşleri Halk Komiserliği'nden 300 ve Sovhozlar Halk Komiserliği'nden 400 kişi müsadere meselesinin çözümü ile görevlendirilmişti¹¹⁵. Bir taraftan da müsadere edilen malların daha sonra sahiplerine iade edilmesi göz önünde tutularak ilgili halk komiserlerinden 1 Temmuz 1944'e kadar geri dönüşüm teklifi sunmaları istenmişti. Ancak sürgünün üzerinden geçen birkaç yıl sonra Sovyet yönetimi bu malları asıl sahiplerine geri verme gibi bir niyetlerinin olmadığını 28 Nisan 1956 tarihli SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Kararnamesi'nde açıkça dile getirmişti¹¹⁶.

---

¹¹² A.g.e., s. 105.

¹¹³ Ayaz Hakimoğlu, "Taşkent'te Yapılan İslam Konferansı ve 1976 Yılı Helsinki Toplantısı Nihai Sözleşmesinin Tatbikatını Gözden Geçirmek İçin Yapılan Madrid Toplantısı", **Emel**, S: 152, Ocak-Şubat 1986, s. 31.

¹¹⁴ Ayşe Seyitmuratova, **Natsional'noye Dvijenije Krimskih Tatar**, Simferopol-Akmescit 1997, s. 3. Hatice Gaffarova (1924 Karasubazar-Kamşıl köyü doğumlu) adlı bir Kırım Türkü kadını sürgün yolunda 1900 doğumlu ve üç yıllık yatalak olan annesi Zore Cemileva'yı vagondaki insan kalabalığı neticesinde meydana gelen havasızlıktan ötürü kaybettiğini belirtmektedir. Hatice Gaffarova ile 12.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹¹⁵ Özcan, a.g.e., s. 88.

¹¹⁶ A.g.e., s. 90.

Kırım Türklerinden kalan malların müsadere edilip, sayım ve kayıt işlemlerinin yapılmasının ardından bu mal ve eşyalardan nasıl istifade edileceği tartışma konusu olmuştu. Sovyet yetkilileri otellerin, kolhoz işçilerinin kaldıkları binaların, çocuk yuvalarının, sağlık ve idari merkezlerin ihtiyaçlarının bu mallardan karşılanması gerektiğini belirtmişlerdi. Bir süre sonra Kırım Halk Komiseri Sovyeti Başkan Yardımcısı Yampolskiy tarafından ilgili makamlara bir talimatname gönderilerek tahsis edilen eşyaların kolhozlara yerleştirilen işçilerin ihtiyaçlarının karşılanması geri kalan malların da satış işlemleri için gerekli hazırlıklarının başlatılması yönünde emir verilmişti. Ancak bazı devlet görevlilerinin bu talimatnamenin uygulanmasında kanun dışı hareket ederek değerli olan eşyaların kayıtlarını tutmadan kendi zimmetlerine geçirdikleri bilinmektedir.

Yarımadada Kırım Türklerinden kalan malların sayımı ve kayıt işlemleri yapıldıktan sonra sıra bölgeye Slavların yerleştirilmesine gelmişti. Kırım'dan, Kırım Türkleri başta olmak üzere diğer birçok topluluğun sürülmesi yarımadayı deyim yerindeyse bir hayalet şehir haline getirmiş, bağ ve bahçeleriyle ünlü olan Kırım Yarımadası harap hale gelmişti. Sürgünden sonra böyle bir sıkıntının oluşacağını fark eden Sovyet yetkilileri bölgeye derhal Slavların iskân edilmesi işlemine başlamışlardı. Özellikle de zirai çalışmaların aksamaması için 27 Mayıs 1944'te alınan bir kararla Ukrayna'nın çeşitli bölgelerinden getirilen 13.800 kişinin iki ay içerisinde Kırım'a yerleşimleri gerçekleştirilmişti¹¹⁷. Nitekim 15 Nisan 1967 yılındaki Ukrayna Kamu Düzeni Koruma Bakanlığı, Başsavcılık ve KGB'nin, Ukrayna KP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Şelest'e gönderdikleri raporda sürgünden sonra 101.707 ailenin Kırım'a yerleştirildiği ve 1 Ocak 1967 itibariyle Kırım nüfusunun 1.630.939 kişiden ibaret olduğu belirtilmişti¹¹⁸. Yarımadada Kırım Türklerinden boşalan yerlere Rus ve Ukraynalıların yerleştirilmeleri ileride Kırım'a dönmek ve evlerinde oturmak isteyen Kırmımlı halkı zor durumda bırakacaktı. Çünkü kendilerinin evlerinde oturan Slav kökenli kişiler onların bir zamanlar asıl sahibi oldukları evlerini almaya gelen Kırım Türklerini, Sovyet askerlerine şikâyet edecek ve çaresiz kalan Kırım Türk halkından bazıları tekrardan topraklarından çıkarılacaklardı¹¹⁹.

Sürgün işleminin ardından Sovyet idarecilerinin Kırım'da geniş çapta din ve kültür tahribatına başladıkları görülmektedir. İlk olarak Sovyet yetkilileri din adamlarına karşı şiddet eylemlerinde bulunmuş, Müslümanların ibadet merkezleri olan camiler kapatılmış, okullardan

---

¹¹⁷ A.g.e., s. 95.

¹¹⁸ Özcan, "Sürgündeki Kırım Tatarları...", s. 194.

¹¹⁹ Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

din dersleri kaldırılmış ve dini bayramların kutlanması yasaklanmıştı¹²⁰. Hatta Sovyet Hükümeti döneminde dini merkezlere yapılan tahribat neticesinde Kırım’da, Akmesicet Kebir Cami, Gözleve Cuma Cami, Kefe Müftü Cami, Bahçesaray Han Cami ateizm müzesi ve depo olarak kullanılmıştı¹²¹. Sovyet yetkili organları bunlarla da yetinmeyerek yarımada Kırım Türklerine ait tüm kültürel izleri silme işlemine başlamışlardı. Bu planı da Kırım’dan bütün Türk dünyasına “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*”, şiarıyla seslenen İsmail Gaspıralı’nın mezarını tahrip ederek uygulamaya koymuşlardı¹²². Bununla birlikte yine tüm mezarlıklar sürülerek naaşların “*dirilerin çektikleri ıstırapları çekmeleri*” için yerlerinden çıkarıldıkları bilinmektedir¹²³. Sökülen mezar taşlarının ise inşaat malzemesi olarak kullanıldığı söylenmektedir¹²⁴. Sovyetlerin kutsallara yaptıkları tahribatlardan sonra 14 Aralık 1944’te alınan bir kararla Kırım’daki bütün yer adları Rusça isimler ile değiştirilmiştir. Bu duruma Ayşe Seyitmuratova, 1976 yılında katıldığı Helsinki Toplantısı’nda Rus şairi Paustovskiy’in “*Bu yerel adları değiştirme olayı en basit bir kültür anlamı olmadığını bir halkın ve memleketin hakir görüldüğünü gösteriyor.*” sözleriyle tepkisini vermişti¹²⁵. Sovyet yetkilileri bu esnada sadece şehir ve bölge adlarını değiştirmekle kalmamış sürgün yerlerindeki bazı Kırım Türklerinin isimlerini dahi değiştirmişlerdi. Bu uygulamaya tabi tutulardan biri de Saliha Seydametova’dır ki kendisi Taşkent-Akkurgan eyaletindeki okula gittiği yıllarda öğretmenlerinden birinin defterine artık adının “*Sofia*” olduğunu belirten notu yazdığını anlatmaktadır¹²⁶.

¹²⁰ Hakimoğlu, **a.g.m.**, s. 27-28.

¹²¹ Ahmet Kanlıdere, “Kırım Tatarlarının Kültürel Kimliklerini Yeniden İnşa Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, c. 13, S: 51, Ed.: Osman Karatay-Seyfettin Erol, s. 234.

¹²² Cihan Yalvar, “Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspralı”, Çevrimiçi: <http://www.qiriminsesi.com/turk-dunyasinin-sonmeyen-mesalesi-ismail-bey-gasprali.html>, 10.01.2017. 1970’lerde tamamen ortadan kaldırılan mezar Millî Hareket neticesinde yarımada dönen Kırım Türklerinin çalışmaları sonucunda Sovyet Hükümeti tarafından üzerine inşa edilen hayvan barınağının kaldırılarak bölgenin yeniden imar edilmesiyle yenilenmişti. Kanlıdere, **a.g.m.**, s. 237.

¹²³ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 100. Sovyet yetkililerinin sürgünden sonra tüm mezarları dümdüz etmelerinin ardından 1960’lı yılların sonunda vatanlarına dönen Kırım Türkleri, yarımada geldiklerinde daha önce kaybettikleri yakınlarının mezarlarını bulamadılar. Nial Memet Nuzet Kızı, **Babaçığımı Hatırlar**, Akmesicet 2015, s. 6-7.

¹²⁴ Lyudmila Aleksiyeva, **İstoriya İnokomislya v SSSR**, Vermont 1984, s. 111. Yapılan tahribatlardan bir milletin en önemli kültür hazinesi olan kitaplar da nasiplerini almış ve eski el yazmalarından başlanarak Türkçe olarak yazılan tüm kitap, dergi ve broşürler yakılarak yok edilmiştir. Özcan, **a.g.e.**, s. 101.

¹²⁵ Hakimoğlu, **a.g.m.**, s. 31. Nitekim 1968’de Kırım’a dönen Nial Nuzetova, yarımada geldikten sonra sürgün öncesi yaşadığı köye gidip yerleşmeyi arzu etmiş olsa da Puşkin’in “*Bahçesaray*” şehri adına yazmış olduğu şiiirden ötürü bu vilayetin haricindeki tüm yerleşimlerin isimleri değiştiğinden kendisi köyünü bulamamış ve bir Sovyet askerinin emri ile başka yerde yaşamaya mahkum edilmiştir. Nuzetova, **Takdirim**, s. 109.

¹²⁶ **Atkırvışiye Put na Radinu: Saliha Seydametova**, Crimean Tatar TV Show, 20. Bölüm.

9. Kırım Türklerinin Sürgün Bölgelerindeki Yaşantıları

Kırım Türklerinin, Özbekistan'a sürülmelerindeki asıl nedenlerin başında Sovyet yönetiminin o dönemde Rusya topraklarını “*kırletmek*” istememesi, Kazak ve Kırgız bozkırlarının yine aynı dönemde Kafkasya'dan sürgün edilen topluluklar ile dolu olması, Tacikistan ve Türkmenistan'ın da kalabalık bir topluluğa yetecek kadar bir ekonomiye sahip olmaması neticesinde Kırım Türklerinin, Özbekistan'a yerleştirilmeleri uygun görülüyordu¹²⁷. Özbekistan'ın konumunu iyi bir derecede bilen Beriya, Stalin'e sunduğu 10 Mayıs 1944 tarihli raporda Kırım Türklerinin, Özbekistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştirilerek oralarda tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinde bu halktan istifade edilebileceğini belirtmesi alınacak olan sürgün yeri kararının bu noktada isabetli olacağını ortaya çıkarmıştı¹²⁸. Bunun üzerine sürgünleri taşıyan ilk katarlar 29 Mayıs'ta Özbekistan'a gelmeye başlamış ve daha önce verilen talimatlar doğrultusunda Özbekistan Halk Komiserleri Sovyeti yetkilileri gelen sürgünleri Taşkent, Arıs ve Kagan istasyonlarında karşılamışlardı¹²⁹. Sürgünlerin karşılanmasının ardından suçsuz günahsız bir halk vagonlardan indirilerek, kendi ahlakî yapıları göz ardı edilip cinsiyet ayrımı yapılmadan toplu bir şekilde hamamlara götürülmüşlerdi. Kırım Türkleri bu uygulamadan oldukça rahatsız olmuş hatta bazıları utançlarından can vermişlerdi¹³⁰. Bu duruma şahitlik eden 1929 yılı doğumlu Arire Nezetli İdrisli o hicap verici an ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

“Bizleri Semerkant'a getirdiler, stadyuma topladılar. Yanımıza alabildiğimiz eşyaları bir kenara topladılar. Bizleri tüfeklerle ite kalka hamama götürdüler. Anlatılır gibi şeyler değildi. Bizleri dipçikliyor, küfürler ediyor ve üzerimize ilaçlı kaynar su atıyorlardı. Kaynar suya dayanamayıp ölenler oldu...”¹³¹

Beriya tarafından 4 Temmuz 1944'te yapılan açıklamada Kırım Türklerinin, Özbekistan başta olmak üzere Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirildikleri ifade edilmişti¹³². Kırım Türkleri bu sürgün yerlerinde çoğunlukla fabrika ve işletmelerin

¹²⁷ Rüstem Hayali, “Spetskontingent”, **Kırım**, Simferopol 22 Şubat 1997.

¹²⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 108.

¹²⁹ **A.g.e.**, s. 106.

¹³⁰ Şefika Veli Ömerova, “Vatan Mücadelesinde”, **Emel**, S: 200, Haz.: Zuhul Yüksel, 1994, s. 22.

¹³¹ “Yalıboyundan Özbekistan Çölleri”, **gös. yer.**

¹³² Özcan, **a.g.e.**, s. 105. Sovyet yönetiminin en acımasız yüzü sürgünde farklı yerlere düşen aile bireylerinin birbirlerini ziyaret etmeleri konusunda da kendini göstermişti. 25 Kasım 1931 Akmesit doğumlu olan ve Millî Harekette de büyük fedakârlıklar gösteren Sevil Latifzade, sürgünde Özbekistan'ın Kuva şehrine yerleştirilmişti. Bu esnada sürgünde kendisinden ayrı düşen babasını 1949 yılında Andican'da ziyaret etmek isteyen Latifzade, Kırım Türklerinin o dönemde sürgün bölgelerinden izin almadan ayrılmasının yasak olduğunu bilmesine rağmen babası ile görüşmek için yola çıkmış ancak daha babasının ikamet ettiği yere varmadan Sovyet askerleri

bulunduğu bölgelere iskân ettirilmişlerdi¹³³. Yapılan düzenlemeler neticesinde 1 Ekim 1944 itibariyle Özbekistan'daki kolhozlara 18.881, sovhozlara 7.883 ve diğer işletmelere 10.527 aile yerleştirilmişti¹³⁴. Sonradan yapılan tetkikler sonucunda Kırım Türklerinin yerleştirildikleri bu alanların sağlığa pek elverişli olmadığı ve salgın hastalıklardan ötürü toplu ölümlerin meydana geldiği ortaya çıkmıştı. İnsanların sürgün bölgelerindeki birçok kolhozda bodrumlarda, ahırlarda, sebze depolarında, kapısı ve penceresi olmayan evlerde yaşamak zorunda oldukları ifade edilmektedir¹³⁵. Nitekim Kırım Türklerinin bu durumuna şahitlik eden ve ileride Kırım Türklerinin Millî Hareketine destek verecek olan İnsan Hakları Savunucusu Pyotr Grigorenko'nun eşi olan Znaida Grigorenko, Özbekistan'a getirilip yerleştirilen Kırım Türkleri ile ilgili olan bir anısını şöyle anlatmaktadır:

“1944 yılında Özbekistan'da Taşkent'in 100 km. kadar doğusunda bulunan bataklığa binden fazla Kırım Tatarı getirildi ve oraya bırakıldı. Kendilerine alay eder gibi “Yerleşin ve yaşayın.” denildi. Yere bir direk çakıldı ve direğe bir tahta asıldı. Üzerinde D.V.Z harfleri yazılıydı. “Uzak Mahkûm Yerleşim Merkezi” anlamına geliyordu. Cüzzamlıların ayları, yılları birbirini kovalıyordu. Bataklık olan arazide ikmalsiz, yiyeceksiz ve sağlık yardımı görmeden yaşamaya çalışıyorlardı. Bu bataklığı Kırımlılar kendi vücutları ile kuruttular. Şimdi Begavat'ta yaşayan bir Kırımlı, Dalverzin sovhozunun sokaklarında yürürken bana şöyle demişti: “Ayağımı yere vurmaktan korkuyorum. Çünkü her bastığımda toprak altından gelen iniltiyi duyar gibi oluyorum.” Yıllar geçti buranın adı bundan böyle Dalverzin sovhozu oldu. Izdırap ve kan çağrıştıran üç harften D.V.Z rumuzundan Sovyet Hükümeti zarif bir kelime olarak “Dalverzin” sözünü oluşturdu...”¹³⁶”

Bu tür şartlar altında hayatta kalma mücadelesi veren sürgünlerin idari kontrol ve denetimlerini NKVD bünyesinde oluşturulan “Göç Şubesi” gerçekleştirmişti. Bu bağlamda sürgünler buldukları yerlerdeki rayon şube müdürlüklerine her ay giderek gerekli dosyalara imza atmışlardı. Şayet yoklama evraklarında imzası olmayan veya yerleştiği bölgeden izinsiz ayrılan kişiler yirmi beş yıllığına Sibiry'a da bulunan ağır şartlı ceza kamplarına gönderilmişlerdi¹³⁷. Sürgün bölgelerinde oluşan böyle bir kısıtlamanın yanında daha Kırım

---

tarafından gözaltına alınarak beş günlük hapis cezasına çarptırılmıştır. Lentara Halilova, **Kırım'nın Sadık Kızları**, 2. Kısım, Akmescit 2013, s. 111-112.

¹³³ Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 110.

¹³⁴ Hayali, **gös. yer.**

¹³⁵ Özcan, **a.g.e.**, s. 109. Sürgüne tanıklık edenlerden Nial Nuzetova kendilerinin Özbekistan'da duvarı ve tavanı olmayan küçük bir evde altı aile ile birlikte kaldıklarını ve günlerce tek bir tahta parçası üzerinde uyuduklarını belirtmektedir. Nuzetova, **a.g.e.**, s. 50.

¹³⁶ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 2. Bölüm.

¹³⁷ İbrahim, **a.g.m.**, s. 32.

Türkleri sürüldükleri yerlere varmadan Sovyet yetkililerinin Kırım halkı ile ilgili olarak provokatif gösteriler yaptıklarına şahit olmaktayız. KGB ve devlet çalışanları tarafından sürgün bölgelerindeki yerli halka Kırım Türklerinin, “*vatan hainleri, düşmana satılmış, casus, hırsız ve cani*” olarak gösterildikleri ve bu durumun bir tezahürü olarak Özbek Türklerinin ilk başlarda bunun etkisinde kaldıkları ancak bir müddet sonra sürgünlerin kendileriyle aynı ırk ve inanca mensup olduklarını anladıkları ifade edilmektedir¹³⁸. Bu anlamda Özbeklerin, Kırım Türklerine karşı olan tutumlarını ortaya koyabilmek için bazı hatıraları burada anlatmakta fayda görmekteyiz. Mesela 1969 yılında dünyaca ünlü teorik fizik uzmanı Rolan Kadıyev’in yargılaması esnasında söylemiş olduğu sözlerden Sovyet Hükümeti’nin, Kırım Türkleri ile ilgili Özbek Türklerine sağlam bir propaganda yaptığı anlaşılmaktadır:

*“Stalin’in propagandasıyla yönlendirilen yerli halkın bizi nasıl karşıladığını ben bizzat hatırlıyorum. O zaman daha küçük bir çocuktum ve Kırım Tatarlarına atılan taşlardan biri bana isabet etmişti.”*¹³⁹

9 Mayıs 1918 Akmeşcit-Saraylı Qiyat köyü doğumlu Zeynep Lümanova da fizik uzmanı Rolan Kadıyev’in açıklamalarını teyit eder bir şekilde o günlerle ilgili olarak şunları belirtmektedir: *“1944 senesi 18 Mayıs’ta bindiğimiz bitli vagonlar bizleri Bekabad demir yolu vokzalından (tren gari) kömür taşıyan açık vagonlara yükleyip Ferhat Hidroelektrik Santrali’nin sağ yahısına tıktılar. Yolda açık vagonlarda gittiğimiz sırada Özbek çocukları ve büyükleri bize taş atıyor, üzerimize tükürüyorlardı.”*¹⁴⁰

Tüm bu olumsuz durumlardan kısa bir süre sonra Özbek Türkleri de Kırım Türklerinin kendileri gibi Türk ve Müslüman olduklarını onların sadece “*Türksüz Kırım*”ın inşası gereği topraklarından çıkarıldıklarının farkına varmışlardı. Hakikaten 1929 Yalta-Kurkulet köyü doğumlu Saliha Resulova, Özbeklerin Kırım Türklerini ancak namaz kıldıkları sırada

¹³⁸ Müstecip Ülküsal, **Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, Baha Matbaası, İstanbul 1980, s. 314. Konu ile ilgili Özcan, **a.g.e.**, s. 113’te Sovyet idarecilerinin nasıl bir propaganda yürüttüklerine tanıklık etmekteyiz: Sovyet yetkililerinin, Özbek halkına “*Sizler bu yerlerde Alman esirlerini gördünüz, şimdi ise “vatan haini” Kırım Tatarlarını göreceksiniz.*” dedikleri bilinmektedir.

¹³⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁴⁰ “Keçken Ömrünü Hatırlap Taqdir Maña Külmedi Yazım Öyle Eken”, **Nenkecan Dergisi**, No: 17, Ed.: Zera Bekirova, Akmeşcit 2017, s. 15-16. On dört yaşında 18 Mayıs 1944 sürgününü yaşayan Ahtem Dermendci, Özbekistan’a vardıklarında Özbek halkının ellerinde tahtalar ve sopalarla beklediklerini ancak bir süre sonra Kırım Türklerinin masum olduklarının anlaşılması üzerine Özbeklerin kendilerine sıcak kanlı davrandıklarını belirtmektedir. **Atkırvışiye Put na Radinu: Ahtem Dermendji**, ATR Channel, 25 Mayıs 2015. Hatta yine Özbeklerin, Sovyet idarecilerinin sözlerine istinaden bazı Kırım Türklerini işçi gücü açısından ötürü Özbekistan’ın yakıcı sıcağında kırbaçlayarak onların çalışma faaliyetlerinden yararlandıkları belirtilmektedir. Gaffarova ile 12.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

Müslüman olduklarını ve bunun sonucunda onlara karşı içten davrandıklarını anlatmaktadır¹⁴¹.

Görüldüğü gibi Özbek Türklerinin, Kırımlılara karşı olan davranışları ile ilgili olarak farklı düşüncelere sahip olmakla birlikte onların bu tavırlarının Sovyet Hükümeti tarafından yapılan baskı ve propaganda neticesinde meydana geldiğine emin olmaktayız. Hatta Sovyet yetkililerinin Kırım Türklerini, Özbekistan'da dahi rahat bırakmayarak onların arasında yer alan yaşlı ve hasta olan kişileri Özbekistan dışına sürdükleri bilinmektedir¹⁴². Tüm bu zorluklara karşı göğüs geren Kırım Türklerini, Özbekistan'da en çok sıkıntıya düşüren meselelerin başında ise ev ve iş temini konusu gelmekteydi. Nitekim 11 Mayıs 1944 tarihli kararnamede Devlet Güvenlik Komitesi, Kırım Türklerinin gönderildikleri yerlerde onlara ev ve iş temini yapılacağına dair gerekli önlemlerin alınmasını belirtmişti. Bu emrin uygulanması için SSCB Ziraat Bankası Genel Müdürü Kravtsov, Özbekistan'a gönderilen sürgünlere yeni yerleşim yerlerinde ev ve iş sağlanması adına aile başına yedi yıl vadeli 5.000 rublelik kredi tahsis etmekle görevlendirilmişti. Sürgünlerin söz konusu kredilerden faydalanabilmeleri için bazı şartları taşımaları gerekmekteydi. Öncelikle kredi almak isteyen şahısların ev inşa edebilmeleri için bir arsaya sahip olmaları ve devamlı bir işte çalışmaları gibi kıstaslar kredi uygulama şartlarının başında geliyordu¹⁴³. Fakat bu olanakları sağlayan hiçbir Kırım Türkü mevcut bulunmamaktaydı. Çünkü sürgün operasyonunda herkesin mal varlığına el koyulmuştu. Dolayısıyla Kırım Türkleri, ne ev inşası için bir arsaya ne de devamlı olarak çalıştıkları bir işe sahiplerdi. Böylece belirlenen şartlar sadece kâğıt üzerinde kalmıştı.

Sovyet Hükümeti yetkilileri kredi dağıtımının 1944 yılı sonuna kadar tamamlanmasını öngörmelerine rağmen kredi dağıtımını ancak 1947 yılında sona ermiş ve bir daha da bu işlem tekrarlanmamıştı¹⁴⁴. Uygulanan kredi dağıtımının sonunda Kırım Türklerine yaklaşık 52 milyon ruble dağıtılmış ve bu rakam ile birlikte aile başına ortalama 1.539 ruble düşmüştü. Bunun yanı sıra kredi dağıtım sırasında tutulan kayıtlardan anlaşılacağı üzere bu işlemin de hakkı ile yapılmadığı ortaya çıkmıştı. Mesela Taşkent-Havas rayonundaki "Bayaut 1-2" sovhozlarında 1945 yılı ortalarında 839 aileden 47 ailenin, 517 ailenin yaşadığı Bekabad rayonundaki "Dalverzin-1" sovhozunda 26 Mayıs 1945 itibariyle 15 ailenin, "Dalverzin-3" sovhozunda 547 aileden 9 ailenin, "Ferhadstroy"da ise 9 Mayıs 1945 itibariyle tek bir ailenin

---

¹⁴¹ Ayhün, **a.g.m.**, s. 98-99.

¹⁴² Gaffarova ile 12.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹⁴³ Hayali, **gös. yer.**

¹⁴⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 120.

dahi kredi almadığı bilinmektedir¹⁴⁵. Bu bilgiler doğrultusunda o dönemin şartları itibariyle oldukça cüzi miktarda dağıtılan kredilerden çok az Kırım Türkünün istifade ettiği görülmektedir. Ayrıca kredi dağıtımını sırasında kayıtları tutan görevlilerin ölen Kırım Türkleri adına para tahsis ederek “*emek hakkı*” adı altında kredilerden kendilerine pay aldıkları belirtilmektedir¹⁴⁶. Hatta idarecilerin Kırım Türklerine ev inşası için 2.500 ruble kredi verip ardından 5.000 ruble istediğini ve o parayı da kendi zimmetlerine geçirdikleri ifade edilmektedir¹⁴⁷.

9.1. Sürgünlerin Hayatta Kalma Mücadeleleri

Sovyet yetkilileri sürgünün hedeflerinden biri olarak Sovyet ekonomisine önemli katkı sağlayacaklarına inandıkları Kırım Türklerinden yüksek oranda istifade etmeyi planlamışlardı. Büyük çoğunluğu meslek sahibi olan Kırım Türklerinin bu sırada idari görevlerde bulunup yönetim organlarında çalışmalarına izin verilmemişti. Bunun sonucunda Kırımlılar sadece tarım ile ilgili olarak fabrika ve sanayi tesislerinde çalışarak “*işçi bir millet*” haline getirilmişlerdi¹⁴⁸. Onların bu zorlu yaşam serüvenleri sürüldükleri bölgelere ulaştıklarında da devam etmişti. Hiç bilmedikleri topraklar ile karşı karşıya kalan, Özbekistan başta olmak üzere Sovyetler Birliği’nin farklı coğrafyalarına sürülen bu insanlar kolhoz ve sovхозlarda aç, susuz bir halde çalışarak kendilerine verilen bir parça ekmek ve bir damla su ile hayatta kalmaya çalışmışlardı.

Özbekistan’a sürülen Kırım Türkleri daha ilk günden maden ocakları başta olmak üzere ağır şartlı çalışma sahalarına götürülmüşlerdi. Mesela Kırım Türk Millî Hareketinin lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu’nun kız kardeşi Vasfiye Cemileva¹⁴⁹, sürgün gecesini Özbekistan’ın Andican vilayeti Ayem rayonuna sürülen ve bölgeye varduktan sonra sanayi merkezlerine götürülüp bir süre burada çalışanlardan sadece biri olmuştu¹⁵⁰. Sürgünde ailesi ile birlikte Özbekistan’ın Semerkant eyaletine yerleştirilen Ayşe Seyitmuratova ise maden ocaklarında çalışarak burada aldıkları çok düşük miktardaki bir ücret ile hayatta kaldıklarını ifade etmektedir¹⁵¹. Seyitmuratova ve ailesinin yerleştirildikleri bölgenin dağlarla çevrili

---

¹⁴⁵ Hayali, **gös. yer.**

¹⁴⁶ **Gös. yer.**

¹⁴⁷ İbrahim, **a.g.m.**, s. 31.

¹⁴⁸ Hayali, **gös. yer.**

¹⁴⁹ 1939 Ocak ayı Bozköy doğumlu olan Vasfiye Cemileva, 1966 yılında Millî Hareket katılımcılarından İzzet Hayırov ile evlenerek “*Hayirova*” soy ismini almıştır. Vasfiye Hayırova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹⁵⁰ İdris Asanin, “Vasfiye Cemileva-Hayırova”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 567.

¹⁵¹ Kırım, **a.g.e.**, s. 1.

olması kendilerinin hayatta kalmalarını sağlayan en büyük olanak olmuştu. Çünkü buldukları bölge kaynak sularının merkezi olan Tiyanşan Dağları ile çevriliydi. Netice itibariyle Özbekistan'ın iç kısımlarına gönderilen Kırım Türkleri tek bir damla su bulamazlarken Seyitmuratova ve ailesi aç olmalarına rağmen günlerce sadece su içerek yaşama tutunmuşlardı¹⁵². Ayrıca Seyitmuratova, annesinin de kadınlar için en zor çalışma alanlarından biri olan inşaat sektöründe çalışıp mesai bitiminde sadece ekmek kartı ile kendilerinin yanına döndüğünü ifade etmektedir¹⁵³.

Kırım Türklerinin sürgün yeri olan Özbekistan pamuk tarlalarının en geniş bulunduğu sahalardan biriydi. Bölgeye geldikten sonra orada kendilerine ait çalışabilecek herhangi bir eğitim kurumu bulamayan yüzlerce kadın eğitimci sıtma hastalığının yoğun olarak görüldüğü pamuk sovhozlarında çalışmaya mecbur bırakılmışlardı¹⁵⁴. Özbekistan'a sürüldükten sonra oradaki yetim ve öksüz çocukların eğitimi ile ilgilenen Fatma Yazıcıyeva¹⁵⁵ ve 1915 Beşkurtka köyü doğumlu Sıdika Cemileva, pamuk sahalarında çalışarak hayata tutunmaya çalışan kişiler arasında gelmekteydiler¹⁵⁶. Bu pamuk sovhozlarında çalışanlardan biri de 27 Mart 1913 Akmescit (Simferopol) doğumlu olan Zore Beşevli idi. Sürgün gecesini ağabeyi İbrahim ve iki çocuğu ile birlikte Kırım'dan çıkarılan Beşevli, sürgünde Özbekistan'ın Bekabad şehrine yerleştirilmiş fakat Tacikistan'da pamuk tarlalarında işçi gücüne dayalı olan ihtiyaçtan ötürü kendileri Tacikistan'ın Stalinabad şehrine gönderilmişlerdi¹⁵⁷. Ancak

¹⁵² Ayşe Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹⁵³ Kırimer, **a.g.e.**, s. 36. Hatta Seyitmuratova, annesinin bir defa üzerindeki elbiseyi dahi satmak zorunda kalıp bunun karşılığında almış olduğu bir avuç mısır unu ile açlıklarını giderdiklerini anlatmaktadır. Kırimer, **a.g.e.**, s. 35. Millî Hareket kadınlarından Ediye Muradosilova da Özbekistan'da yaşadıkları süre zarfında bir altın yüzüğe karşılık bir ekmek aldıklarını ifade etmektedir. Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹⁵⁴ Safınar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹⁵⁵ 1909 Korbekul doğumlu Fatma Yazıcıyeva 1923 senesinde annesinin vefat etmesi üzerine beş kardeşine bakmak zorunda kalmış ve bir taraftan da 1920 yılında eğitimine başlayarak 1929'da öğretmen olarak mezun olmuştur. 1934 yılında Yalta Tatar Mektebi'nde öğretmenlik mesleğine başlayan Yazıcıyeva aynı yıl kendisi gibi öğretmen olan Halil Yazıcıyev ile evlenmiş ve Özbekistan-Bekabad'daki Kırım Türkü çocukların eğitimi ile alakadar olduğu ve üç yüz elli öğrenci için okul inşa ettiğinden ötürü eşi ile birlikte 1948 yılında mesleklerinden ihraç edilerek pamuk tarlalarında çalışmaya gönderilmişlerdir. Yazıcıyeva ve eşi toplam altı yıl pamuk sovhozlarında çalışarak geçimlerini bu şekilde sağlamışlardır. İdris Asanin, "Fatma Yazıcıyeva", **Adalet Kureşi Saflarında-1**, Simferopol 2002, s. 596-597. Ayrıca Yazıcıyeva 1944 sürgününün ardından 18 Temmuz 1945'te kırka yakın mal vagonuna doldurulan altı yüz aile birlikte altı gün süren yolculuktan sonra Tacikistan'ın Stalinabad rayonuna yerleştirilen ve böylece Sovyet yönetiminin en ağır uygulaması olan sürgün işlemine ikinci kez tanıklık edenlerden biriydi. Tacikistan'da yer alan "Долина Смерти" yani "Ölüm Vadisi" bölgesine yerleştirilen Yazıcıyeva, hayatta kalmak için sovhoz sahalarında en iyi şekilde çalışmaları gerektiğini eğer çalışmazlarsa o zaman "Ölüm Vadisi" adlı bölgede kitleler halinde ölüme mahkûm edildiklerini ifade etmektedir. Asanin, **a.g.m.**, s. 595.

¹⁵⁶ Sürgün esnasında Özbekistan'ın Şehr-i Sebz eyaletine yerleştirilen Sıdika Cemileva, sürgün yerinde kendi mesleği olan hekimliği yapmasına müsaade edilmeyerek pamuk tarlasına gönderilip burada çalışmaya mecbur edilmiş ve annesi de Sovyet yönetimine karşı faaliyet yürüttüğü gerekçesiyle on yıllığına ağır şartlı çalışma kampına gönderilmiştir. İdris Asanin, "Sıdika Cemileva", **Adalet Kureşi Saflarında-1**, Simferopol 2002, s. 220.

¹⁵⁷ İdris Asanin, "Zore Beşevli", **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 179.

kendilerine burada ne kalacak bir yer verilmiş ne de gıda yardımı yapılmıştı. Bunun üzerine Beşevli ağabeyi İbrahim ve iki çocuğu ile beraber Tacikistan'ın Leninabad bölgesine gitmek zorunda kalmışlardı. Bu sürgün yerlerinde meydana gelen açlık, hastalık ve hava derecesinin çok yüksek olmasından ötürü pamuk tarlalarında çalışan insanlar aileler halinde ölüme terk edilmişlerdi¹⁵⁸. Hatta Kırım Türklerinin Millî Hareketinde “*Adalet Savaşçısı*” olarak bilinen Sovyet idarecilerinin üç kez sürgün politikasına tabi tutularak yirmi beş yıl sürgün hayatı yaşayan Veciye Kaşka (1935 Aluşta-Üsküt köyü doğumlu)¹⁵⁹ Sovyet yetkililerinin tüm Kırım Türklerini sabahın erken saatlerinde kaldırarak onları bahsi geçen pamuk tarlalarında ölesiye çalıştırdıklarını, en küçük bir hatada aç ve yorgun olan insanlara kamçı ile vurduklarını ifade etmektedir¹⁶⁰. Kırım Türkleri sürgün yerlerinde sadece maden ocakları ve pamuk sovhozlarında çalışmakla kalmamış su ve elektrik fabrikalarında da görev almışlardı. Bu tür projelerden biri de çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturdukları Sır Derya Irmağı'nda bulunan sulama kanallarının elle kazılması tasarısıydı¹⁶¹. Oldukça güç gerektiren bu çalışma sahasında çok az kişinin hayatta kaldığı, ailelerin toplu bir şekilde öldüğü, cesetlerin ise yer altı sığınakları ve çamurdan yapılan kulübelerde çürümeye terk edildiği bilinmektedir¹⁶². Sürgünün getirmiş olduğu ağır yaşam standartlarının neticesinde fabrikalarda çalışmak zorunda kalan kadınlardan bir diğer kişi de sekiz yaşındayken vatanından sürülen ve Özbekistan'ın Semerkant eyaletinde Tali-Gül su ve elektrik fabrikasının kurulumunda çalışan Ayşe Bilalova idi. Kendisi bu işletmede günlük 400 gr. ekmek aldıklarını ve bu sebepten ötürü fabrikada hem açlık hem de işin ağır şartlı olmasından dolayı birçok kişinin hayatını kaybettiğini belirtmektedir¹⁶³.

18 Mayıs 1944 gecesini evlerinden çıkarılarak hiç bilmedikleri bölgelere sürülen Kırım Türklerinden bu sırada Ural bölgesine yerleştirilenler de bulunmaktaydı. Mesela bahsi geçen ve Kuzey Kutbu'na yakın olan bu yerde iskân ettirilen ailelerden biri de Merziye Hayreddinova isimli bir kadın ve ailesiydi. 1946 yılının kış aylarında Merziye Hanım kızı Nial Nuzetova ile birlikte mecbur kaldıkları için Sovyet askerlerine kıyafet dikerek

---

¹⁵⁸ Kırimer, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁵⁹ İdris Asanin, “Veciye Kaşka”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 299.

¹⁶⁰ Emine Halil, “Veciye Kaşka”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 78, İstanbul 2017, s. 16.

¹⁶¹ Richmond, **a.g.m.**, s. 1518.

¹⁶² **Gös. yer.**

¹⁶³ Asanin, “Ayşe Bilalova”, s. 204. Kırım Türkleri, Özbekistan'da ülkenin sadece belirli yerlerinde çalıştırılmakla kalmamış Sovyetler Birliği dâhilinde işçi açığı olan her şantiye alanında çalışmaya tabi tutulmuşlardı. O dönemde beş yüz elli Kırım Türkünün oldukça önem arz eden Kayrakkum Barajı'nın inşası için Özbekistan ve Tacikistan İçişleri Bakanlıkları vasıtasıyla Tacikistan'ın Leninabad şehrine gönderilmeleri yukarıda bahsedilen durumun izahı niteliğindedir. Hayali, **gös. yer.**

geçimlerini sağlamaya çalışmışlardı¹⁶⁴. Fakat bir süre sonra dikim karşılığı aldıkları ücretin az olmasından ötürü kendileri 2 kg. arpa alabilmek için dikiş makinelerini satmak zorunda kalmışlardı¹⁶⁵.

Görüldüğü üzere Kırım Türk kadınları sürgün bölgelerindeki en ağır yaşama tanıklık etmiş ve bir şekilde hayatta kalmak için ellerinden gelen gayreti göstermişlerdi. Bir taraftan hiç tanımadıkları bir yerin yabancılığı bir taraftan savaş cephesinde Sovyet Hükümeti'ni müdafaa eden, kendilerinin sürgün edildiklerinden dahi haberleri olmayan eşlerini, babalarını ve çocuklarını düşünmenin vermiş olduğu acı ve bir taraftan da sürgün yerlerindeki geçim sıkıntısı kadınların sorumluluğunu kat kat arttırmıştı. Bu süre zarfında onlar için belki de en dayanılmaz durum evlatlarını farklı sebeplerden ötürü kaybetmeleri olmuştu.

10. Sürgün Anılarındaki Ölüm ve Sürgündeki Kırım Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumları

1944 yılının yaz aylarında Özbekistan'a gelen Kırım Türklerini zor durumda bırakan unsurların başında iklim ve tabiat farklılığı gelmekteydi. Bu değişiklikler ile birlikte sürgünün ilk birkaç yılı içerisinde Kırım Türk halkı arasında açlık, çevre şartları ve sağlık olanaklarının elverişsizliği sonucunda toplu ölüm vakaları ortaya çıkmıştı¹⁶⁶. Özellikle de yetişkinlerde görülen ve dişi sivrisinekler tarafından yayılan sıtma hastalığına karşı Özbek halkı kendine has bir bağışıklık kazanmışken bu durum Kırım Türklerinin neredeyse tamamına sirayet etmişti¹⁶⁷. Sürgünün ikinci altı ayına gelindiğinde ise yeni hastalıklar da insanlarda etkilerini göstermeye başlamıştı. Bunun sonucunda sürgün bölgelerinde gerçekleşen ölüm olayları ile ilgili elde edilen rakamlar o dönemde Kırım Türklerinin birçoğunun hastalık ve açlıktan ötürü hayatlarını kaybettikleri yönünde ortaya çıkmıştı. Burada ayrıntılı bir tablo oluşturmak için yakınlarını kaybeden iki Kırımlı kadınının konu ile ilgili anlatımlarına yer vereceğiz. 1936 Kırım-Biten köyü doğumlu Şerife Ümer isimli bir kadın sürgün yerinde annesinin ölümünü şöyle anlatmaktadır:

“Sürgünde bizi Özbekistan'ın Semerkant eyaletinde bulunan Canbay köyüne yerleştirdiler. Kolhoz ahırında sağ olarak sadece annemle ben kalmıştık. Ancak daha bir ay bile geçmeden annem de hastalandı. Bir gece iyice fenalaşınca bana lambaları yakmamı söyledi. Işıkları açtıktan kısa bir süre sonra annem vefat etti. Ben dört gün boyunca annemin

¹⁶⁴ Nuzetova, a.g.e., s. 52.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 55.

¹⁶⁶ Hayali, gös. yer.

¹⁶⁷ Özcan, a.g.e., s. 114.

öldüğünü herkesten sakladım ve her gece onun yanına uzanarak uyudum. Annemin öldüğünü anlayan komşular beşinci gün kaldığımız yere gelerek annemin ölüsünü aldılar. Ben bundan sonra sanki annemle uyuyacaktım gibi sürekli onu bekliyorum...¹⁶⁸”

Sürgün yerlerinde çeşitli rahatsızlıklar sebebiyle hastaneye götürülen sürgünlerin bilinmeyen sonlara sahip olduklarını Kırım Türklerinin millî lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun kız kardeşi Vasfiye Cemileva'dan öğrenmekteyiz. Nitekim kendisi babasının hazin sonunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Özbekistan'a geldikten sonra babam vatan özleminden dolayı rahatsızlandı. Bunun üzerine annem kaldığımız yerin 4 km. uzağına gitmenin yasak olduğunu bildiği halde askerlerden izin alarak babamı hastaneye götürdü. Dönüşte annemin bir tanıdığı rast gelmesi ve onun da hastaneye yatırılan herkesi öldürdüklerini belirtmesi üzerine annem tekrardan hastaneye gidip babamı aldı. Fakat hastalığının ağırlaşması üzerine 1946'da babamı kaybettik.¹⁶⁹”

Tabi sürgün bölgelerinde Kırım Türklerini kıyıma uğratan sadece hastalıklar değildi. O dönemde Özbekistan'a sürülen halklar için ciddi manada olumsuz sonuçlar doğuran hadiselerden biri de insanların gıda sıkıntısı çekmeleriydi. Sürgünlerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması 11 Mayıs 1944 tarihli Devlet Güvenlik Komitesi Kararnamesi gereğince SSCB Satın Alma Halk Komiseri Subbotin'e verilmiş ve kendisi Özbekistan SSC'ne un, bulgur sebze tahsis etmekle görevlendirilmişti¹⁷⁰. Ancak bazı rayonlardaki idarecilerin dağıtılması gereken gıda stoklarını saklayarak bunları kendi kolhoz ve sovhozlarında çalışan işçilere vermeleri üzerine sürgünler arasında açlık felaketi baş göstermişti¹⁷¹. Sovyet idarecilerinin bu keyfi uygulamaları neticesinde açlıkla mücadele etmeye çalışan Kırım Türklerinden bazıları dağlardaki zehirli otları yiyerek hayatta kalmaya çalışırken bazıları da bir kâse çorba karşılığında ellerinde bulunan eşyaları Sovyet yetkililerine vermek zorunda kalmışlardı¹⁷².

Kırım Türkleri tarafından anlatılan sürgün hatıralarında ölümlerin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Sürgün yerlerinde hayatlarını kaybeden insanların sayılarının ne denli yüksek olduğunu ortaya koyabilmek için konu ile ilgili iki farklı yaşanmışlığa burada yer vermenin uygun olacağını düşünmekteyiz. Mesela Tenzile İbrahimova'nın anlattıklarına göre kendi

¹⁶⁸ “Şerife Ümer-Hatıralar”, **Emel**, S: 198, Eylül-Ekim 1993, s. 33.

¹⁶⁹ Hayirova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

¹⁷⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁷¹ **A.g.e.**, s. 116.

¹⁷² “Şembiye Bitamniñ Ömür Levhaları”, **Nenkecan Dergisi**, No: 16, Ed.: Zera Bekirova, Akmescit 2016, s. 19.

köylerinden sürgüne gönderilen otuz aileden sadece beş aile hayatta kalabilmiş ve kendisinin Pera isimli kızı ise hem açlık hem de hastalık neticesinde sakat kalmıştı¹⁷³. Sürgünde Özbekistan'ın Mirzaçul bölgesine yerleştirilen Şembiye Smailova (2 Ekim 1935 Kırım-Fraydorf rayonu doğumlu) pamuk tarlalarında, penceresi olmayan barakalarda yaşadıkları sırada kirli suları içtiklerinden dolayı Kırım'da birlikte yaşadıkları köy sakinlerinin yarısının Mirzaçul'da dizanteri hastalığından hayatlarını kayb ettiklerini belirtmiştir¹⁷⁴. Kırım Türkleri, sürgünün ilk yıllarında içinde buldukları bu ağır şartların sorumlusu olarak sadece İçişleri Halk Komiseri Beriya'yı görmüşlerdi. Kırımlı halk “*Büyük Şef*” olarak bilinen Stalin'in kendilerine yapılan bu zulüm ve haksızlıklardan haberdar olmadığını, hadiseyi duyduğu zaman sürgün edilenlerin tekrardan Kırım'a geri dönmelerine izin vereceğini düşünmekteydiler¹⁷⁵. Oysa Beriya, Stalin'in ölümünden sonra vermiş olduğu ifade sürgünün asıl sorumlularını şu şekilde açıklamıştı:

“...Halkımız, parti ve komünistler hakikaten gerçeği biliyorlar mı? Benim, L. Beriya'nın binlerce, hatta on binlerce insanı mahkûm ettirecek veya mahkemesiz idam ettirebilecek güce sahip olduğuma hakikaten inanıyorlar mı? Bugün benim hakkımda karar verenlerin hakikaten temiz ve masum olduklarına inanıyorlar mı? Benim yıllar boyunca topladığım ve Stalin'in, Politbüro ve Merkez Komite'nin kararlarından başkaca bir şey yapmadığını ispat eden dokümanlar bugün mahkemenin emrindedir...”¹⁷⁶”

Görüldüğü üzere vatanlarından suçsuz günahsız çıkarılan bir halk hem sürgün yolunda hem de sürgün bölgelerinde birçok zulüm ile karşı karşıya kalmış ve bunun mesuliyetinin Stalin olduğundan bihaber olmuştu. Şüphesiz Kırım Türklerinin yaşadıkları topraklardan çıkarılarak toplu bir şekilde sürgüne gönderilmeleri onların millet olma özelliğinin de ortadan kaldırılmasına yönelik bir uygulama sayılmaktaydı. Bir taraftan sürgüne gönderilen insanlar açlık ve hastalık sonucunda hayatlarını kaybederlerken bir taraftan da hayatta kalanların kültürel değerlerinin ortadan kaldırılması ve yeni nesillerin asimilasyona uğratılmaları için Kırım Türklerinin millet bilinçlerini yok etmek Sovyet Hükümeti'nin gerçekleştirmek istediği hedeflerin başında gelmekteydi¹⁷⁷. Nitekim sürgünden sonraki on üç yıl boyunca Kırım Türk halkına millî kültür ve kimliklerini muhafaza etmek için hiçbir imkânın sağlanmadığı

¹⁷³ Özcan, a.g.e., s. 118.

¹⁷⁴ “Şembiye Bitamniñ Ömür Levhaları”, gös. yer.

¹⁷⁵ Özcan, a.g.e., s. 107.

¹⁷⁶ Anton Kolendiç, **Kremlin'de İktidar Mücadelesi**, Çev.: E.B. Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 137-138.

¹⁷⁷ Hakan Kırımlı, “Sürgündeki Kırım Tatarlarına Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası (1944-1987)”, **Emel**, S: 170-171, 1989, s. 2.

bilinmektedir. Aslına bakılırsa Stalin dönemindeki Kırım Türklerinin millî benliklerine yapılan bu uygulama sürgün operasyonu öncesinde kendini Sovyetleştirme politikası ile göstermişti. Bunun bir tezahürü olarak 1928-38 yılları arasında Kırım Türk alfabesinde üç kez değişikliğe gidilmişti. İlk olarak Kırım Türkçesinin, Arap harfleriyle yazılmasına son verilip Latin harfleri kabul edilmiş ardından da 1938 yılında Sovyetleştirme siyasetinin bir sonucu olarak Kiril alfabesine geçilmesi yönünde faaliyetler yapılarak bu sistem uygulamaya alınmış ve böylece Kırım Türklerinin yalnızca geçmişle olan bağları koparılmamış aynı zamanda on binlerce kişinin bir gecede okur-yazar olma niteliğini de kaybetmesine sebep olunmuştu¹⁷⁸. Okullarda Rusça eğitim verilmesi doğal olarak yeni yetişen Kırım Türk nesillerinin ana dilini kısmen de olsa unutmalarına yol açmıştı. Oysa 1940'lı yılların başında yarımadada Kırım Türkçesi ile eğitim veren iki enstitü, yedi teknik okul, on bir öğretmen okulu bulunmakta ve bu öğretim kurumlarında öğrenim gören 46.008 öğrenciden 40.136'sının Kırım Türkü olduğu yazılı kaynaklarda ifade edilmekteydi¹⁷⁹.

Kırım Türklerinin Müslüman olan ve kendileri gibi Türk dili konuşan Özbek halkının yanına sürülmeleri onların kendi aralarında birlik ve beraberliklerini devam ettirmelerini sağlamış ve bu da doğrudan inançları ile ana dillerini muhafaza etmelerinde önemli rol oynamıştı. Kırım Türk halkının dilleri olan Kırım Tatar Türkçesini korumalarındaki en önemli faktörlerden birisi 1957 yılında yayınlama hakkına sahip oldukları “*Lenin Bayrağı*” adlı gazete ile olmuştu¹⁸⁰. Aynı zamanda Özbekistan SSC'nin resmî yayın organı olan bu gazete Tatar Türkçesinin gelişmesine ve bu dilin korunmasına katkı sağlamıştı. Stalin döneminde son derece ağır geçen katı sürgün şartlarının ardından Kırım Türklerinin, Lenin Bayrağı adlı gazete çıkarmaları, Tatar Türkçesi ile yazılan “*Baar Ezgileri*” isimli kitabı neşretmeleri ve “*Kaytarma*” adlı bir folklor-şarkı topluluğunu kurmaları gibi kültürel etkinlikler neticesinde kendilerinin arasında aydın bir sınıfın oluşumu için zemin hazırlanmıştı¹⁸¹. Bu yetişen nesil ileride tecrübeli insanların oluşturacağı “*aksakal*”lıların öncülüğünde vatana dönüş için topyekûn bir Millî Hareketi başlatacaktı.

---

¹⁷⁸ Gös. yer.

¹⁷⁹ Nadir Devlet, “240 Kırım Türkünün Müracaatı”, **Emel**, S: 146, 1985, s. 6. Bütün ömrünü Millî Harekete adanayan Ayşe Seyitmuratova, halkının dili yok olmasın diye yayınlamış olduğu bütün yazılarında kendisi bu hususa büyük bir duyarlılık göstermekte ve ana dilini kaybetme korkusunu şu şekilde izah etmektedir: “*Yıllar geçip bizler de Belarusya, Polonya'daki Tatarlar gibi dilimizi unutacağımızı tasavvur etsem uyku bölünür kan ter içinde kalırım.*” Zera Bekirova, “Bütün Ömür Milliy Arekette”, **Yañı Dünya Gazetesi**, 14.02.2017.

¹⁸⁰ Nadir Devlet, “Lenin Bayrağı Gazetesinin 25 Yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu”, **Emel**, S: 135, 1983, s. 231. “*Lenin Bayrağı Gazetesi her ne kadar 1957 senesinin Mayıs ayında Özbekistan'da yayınlanmaya başlasa da merkeze yakın olan köylerde gazeteye 1960'lı yılların başında ulaşılmaktaydı.*” Nial Memet Nuzet Kızı, **Babaçığımı Hatırlap**, s. 4.

¹⁸¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 128.

11. Stalin'in Ölümünden Sonra Kırım Türklerinin Durumu

Stalin'in 4 Mart 1953'teki¹⁸² ölümünün ardından onun önde gelen çalışma arkadaşları olan Malenkov, Mikoyan, Molotov, Voroşilov, Kaganoviç, Hruşçev, Bulganin, Beriya gibi isimler Stalin tarafından oluşturulan "tek adam" hâkimiyetinin vermiş olduğu sıkıntıdan kurtulmak ve alınan kararlarda çoğunluğun görüşüne bağlı kalmak gibi hususlara artık uyulması gerektiğini düşünmekteydiler¹⁸³. Nitekim bu dönemde hiçbir şahsın tek olarak sivrilmediği tam olarak "kolektif liderlik" in hüküm sürdüğü zikredilmektedir¹⁸⁴. Aynı kişiler ülkenin hem iç siyasetinde hem de dış siyasetinde gerçekçi bir politika gerçekleştirmenin yolunu "Stalin'in kişisel putunun" yıkılmasında görüyorlardı¹⁸⁵. Ancak "Büyük Şef"lerinin ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ni kimin yöneteceği konusunda herhangi bir mutabakat sağlanamamıştı. Ülkenin önde gelen liderleri arasında birbirlerine karşı genel anlamda bir güvensizlik hâkimdi. Nitekim Stalin'in halefi olan İçişleri Halk Komiseri Beriya'nın, Stalin'i aratmayacak derecede icraatlarının olduğu bilindiğinden ötürü kendisinin hemen tasfiye edilmesi gerekmektedir. Bu sebeptendir ki daha Stalin hayatta iken Beriya'nın tüm yetkileri kısıtlanmıştı. Buna rağmen en çok korkulan mesele ise Beriya'nın kendi kontrolü altında bulunan gizli polis servisini harekete geçirerek bir darbe yapmasıydı¹⁸⁶. Bundan dolayı Beriya'dan kurtulmak isteyen devlet ileri gelenleri 21 Haziran 1953'te düzenlenen Yüksek Sovyet Prezidyumu toplantısında Beriya'yı tevkif ettiler¹⁸⁷. Mahkemede yargılanan Beriya idam cezasına çarptırılarak 23 Aralık 1953'te Moskova yakınındaki yer altı dehlizlerinde idam edildi¹⁸⁸.

DeStalinizasyon (Stalincilik'ten çıkış) olarak da adlandırılan bu süreçte Hruşçev ve Malenkov başta olmak üzere devlet ileri gelenlerinin üzerinde durdukları bir diğer konu

---

¹⁸² KP resmî yayın organı olan Pravda Gazetesi 6 Mart 1953'te yayınladığı sayıda Stalin'in 5 Mart 1953'te saat 21.50'de öldüğünü yazmıştır. Ancak birkaç yıl sonra yabancı gazetelerin "Stalin'in ölümü o dönemde neden günlerce gizli tutuldu?" sorusuna karşılık Hükümet Başkanı ve Parti Genel Sekreteri Nikita Hruşçev "Stalin'in 1 Mart'ı 2 Mart'a bağlayan gece beyin kanaması geçirdiği ve bunun sonucu olarak 4 Mart gecesi öldüğü doğrudur. Ancak biz öyle bir şok geçirmiştik ki dünyanın battığını, her şeyin mahvolduğunu düşündük... Bunun üzerine Beriya inisiyatifi eline aldı ve kamuoyunu yavaş yavaş hazırlayıp bilgi vermeyi teklif etti." cevabını vermiştir. Ayrıntı için bkz.: Kolendiç, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁸³ Özcan, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁸⁴ G.F. Hudson, **Komünizmin Elli Yılı (1917-1967)**, Çev.: F. Argeşo, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969, s. 136.

¹⁸⁵ Oral Sander, **XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1967, s. 2.

¹⁸⁶ Hudson, **a.g.y.**

¹⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kolendiç, **a.g.e.**, s. 123-135.

¹⁸⁸ **A.g.e.**, s. 214. Beriya'nın ölümü ile ilgili olarak bazı rivayetler bulunmaktadır ki bunlardan bir tanesi G.F. Hudson, **a.g.e.**, s. 136'da da belirtildiği gibi Beriya'nın, Malenkov ve Mikoyan tarafından boğularak öldürüldüğü yönündedir.

ülkede ekonomik ve toplumsal bir reforma ihtiyaç duyulması olmuştur¹⁸⁹. Bu sırada hem Beriya'nın tasfiye edilmesi hem de yeni Sovyet Hükümeti'nde yaşanan gelişmeler üzerine devlet başkanlığına Ukrayna asıllı olan Nikita Hruşçev getirilmişti. Göreve gelir gelmez Hruşçev'in yaptığı ilk icraatlardan biri Kırım'ı mensubu olduğu milletin topraklarına katmak olmuştur¹⁹⁰. 19 Şubat 1954'te gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu toplantısında Kırım'ın, Ukrayna'ya dâhil edilmesinin isabetli olacağı ve Ukrayna ile Rus halkının kardeşlik bağının böylelikle güçleneceği ifade edilerek yapılan müzakereler neticesinde Kırım, Ukrayna'ya verilmişti¹⁹¹. Sovyet Hükümeti'nin sürgünün ardından Rusların çoğunlukta bulunduğu Kırım'ı, Ukrayna'ya hibe etmesi sürgünden doğan suçluluk duygusunu Ukrayna'nın üzerine yıkma gayesi taşıdığını akıllara getirmektedir¹⁹². Bir taraftan da yarımada'nın Ukrayna'ya bağlanmasının ana nedeni Kırım'ın ulaşım ve ekonomik ilişkiler bağlamından Rusya'dan daha ziyade Ukrayna ile yakın olmasıyla alakalıydı¹⁹³. Böylelikle bir bakıma Ukrayna'nın tarihsel jeostratejik ve jeopolitik değerini var eden bölgenin Kırım Yarımadası olduğu ifade edilebilir.

Nikita Hruşçev iktidara geldikten sonra selefi döneminde uygulanan baskıcı politikaları şiddetle eleştirmiş ve o dönemde haksızlığa uğrayan kişilerin, toplulukların mağduriyetlerinin giderilmesi yönünde çalışmalar yapılacağını müjdesini vermişti. Bunun neticesinde 1941-45 yılları arasında vatanlarından sürgüne gönderilen topluluklardan bazıları böylece özgürlüklerine kavuşacakları günleri beklemeye başlamışlardı. Bu anlamda 1953 yılının Haziran ayında 2,8 milyon kişinin affedilmesini öngören tasarının hazırlıklarına başlandı. Oluşturulan "*Af Tasarısı*"na Kırım'dan sürülen bütün Ermeni, Bulgar, Rum, Alman ve diğer millet mensuplarının tümüyle uygulamadan yararlanmaları sağlanılırken, Kırım Türklerinden

¹⁸⁹ Stephane Courtois-Nicolas Werth, **Komünizmin Kara Kitabı**, Çev.: Bülent Tanatar-Işıl Özcan, Doğan Kitap, İstanbul 2000, s. 326.

¹⁹⁰ Svetlana Çervonnaya, "Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği", Çev.: İ. Yıldırım-A. Mertol, **Emel**, S: 191, 1992, s. 6

¹⁹¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 131. Rusya, Kırım'a yönelik olan politikalarında zaman zaman Türkiye'yi de bu meseleye dahil etmek istemiştir. Rus Duması Başkanvekili ünvanına sahip olan Vladimir Jirinovski'nin yaptığı açıklamalarda Kırım'ın, Ukrayna'ya ait olmadığını vurgulaması bu durumun açık bir göstergesidir. Jirinovski, Ukrayna'nın Kanal 5 Televizyonuna verdiği bir demeçte "*Biz değil, Avrupalı hukukçular bütün dokümanları incelediklerinde Kırım'ın, Türkiye veya Rusya'ya iade edilmesi gerektiğini görecektir. Kırım hiçbir şekilde Ukrayna'nın parçası değildir.*" demiştir. Bu anlamda Türkiye'nin, Kırım'a yönelik politikalarına baktığımızda bölgeye yönelik herhangi bir siyasi amacının bulunmadığını ve bu politikaların daha ziyade kültürel alanıyla sınırlı kalması özellikle Ukrayna Hükümeti ile Türkiye arasındaki ilişkilere olumlu yansımalar yapmıştır. Okan Yeşilot-Sibel Kılıç-Burcu Özdemir, "Kırım Tatar Türklerinin Tarihi ve Güncel Sorunları Perspektifinde Sosyo-Kültürel Yapısı, Ukrayna'daki Etnik Barışa Katkıları ve Türkiye'deki Akrabalarıyla Kültürel İlişkileri", **21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Lefke-KKTC, 2-5 Aralık 2010, s. 111-112.

¹⁹² Fisher, **a.g.e.**, s. 247.

¹⁹³ Abdulkadir Aksöz, "Kırım'ın İlhakı Sorunu", **Ülke Masaları**, İstanbul 2015, s. 9.

sadece bir takım kişilerin bu tasarı sayesinde serbest kalmalarının önerisi yapıldı¹⁹⁴. Bu kişiler 16 yaşından küçük çocuklar, okul çağında olan 16 yaş üzeri gençler, 55 yaş üzeri kadınlar, 60 yaş üstü erkekler, eski SB KP üyeleri, üyelik için müracaat edenler ve aileleri, II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu saflarında hayatını kaybeden askerlerin aileleri ile sakatlardan ibaretti. 5 Temmuz 1954'te komisyonun çalışmaları neticesinde SSCB Bakanlar Kurulu 16 yaş altındaki çocuklar ile 16 yaş üstü okula giden genç sürgünlerin hukukî durumlarındaki bazı kısıtlamaların kaldırıldığını ve bu haktan sadece yetişkinlerin yararlanamayacaklarını açıkladı. Ancak 24 Kasım 1954'te çıkarılan kararname ile II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu saflarında yer alan askerler, SSCB Kahramanlık madalyası ve nişanı ile ödüllendirilenler, Rus, Ukraynalı ve diğer milliyetlere mensup kadınlar, II. Dünya Savaşı'nda ölen askerlerin yakınları da aftan faydalanmaya başladılar. Ardı ardına çıkarılan ve halkın sadece belirli kesimlerini kapsayan bu Af Kararnameleri'nden sonra Sovyet siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan ve Stalin'in ölümünün ardından yapılan ilk parti genel kongresi olan KP XX. Kongresi ülkede DeStalinizasyon kampanyasının doruğa ulaştığı bir kongre olma açısından büyük öneme haizdir. Kongre sonunda ortaya çıkan genel kanaatte Stalin'in “*Şahıs Kültü*”nün tamamen yıkıldığı ve Stalin döneminin artık her yönüyle tarihe karıştığı istikametindeydi. Kongrede söz alarak konuşmalarını gerçekleştiren herkes açıkça Stalin'i hedef alarak onun uygulamalarının yanlış olduğunu dile getirmişti. Ancak kongrede en ilgi çekici konuşmayı tarihe “*Gizli Nutuk*” olarak geçen söylemleriyle Hruşçev yapmıştı:

“...Sovyet Hükümeti'nin milliyetçilik politikasına, Lenin'in prensiplerine aykırı birçok korkunç hareket ve cinayetlerin müsebbibi Stalin'dir. Kitle halinde sürgün derken, komünistler ve komsomollar dâhil, hiçbir istisna gözetilmeden milletlerin anavatanlarından alınıp başka yerlere sevk edilmelerini kastediyoruz.

Bu sevk hareketleri, hiçbir askeri düşünce ile yapılmamıştır. Nitekim büyük vatan müdafaa harbinin cereyan ettiği cephelerde Sovyet lehine çöküntüler başladığı sırada bile, bütün Karaçayların yaşamakta olduğu topraklardan sürülmeleri hakkında bir karar alınmış ve bu karar tatbik mevkiine konulmuştur. Bu sırada 1943 Aralık'ı sonlarında aynı akıbet Kalmuk Cumhuriyeti'nin de başına gelmiştir. 1944 Mart ayında bütün Çeçen-İnguş halkı sürülmüş, Cumhuriyetleri ortadan kaldırılmıştır. 1944 Nisan'ında bütün Balkarlar, Kabardino-Balkar Cumhuriyeti topraklarından çok uzaklara sürülüp Cumhuriyetin adı Kabardino Cumhuriyeti şeklinde tadil edildi. Ukraynalılar bu akıbetten ancak kalabalık

---

¹⁹⁴ Özcan, a.g.e., s. 134.

oluşları ve onları alacak yer bulunmayışı sayesinde kurtuldular. Aksi halde bütün bu olanlar onların da başına gelecekti. Kadınlar, çocuklar, ihtiyaçlar, komünistler ve komsomollar dâhil bütün milletleri, bir veya birkaç kişi yüzünden sorumlu tutmak, kitle halinde eziyet etmek, ıstırap ve sefalet çektirmek akli başında bir kimsenin havsalasının alamayacağı bir şeydir...¹⁹⁵”

Bu konuşma dahi Stalin'in yapmış olduğu birçok faaliyetin kendi siyasi mirasçıları tarafından bilindiğini göstermektedir. Gerçeklerin o dönemde KP Birinci Sekreteri tarafından duyurulması ve kongrenin yapılmasının ardından ülkede yeniden yapılanma sürecine girildiği görülmektedir. Nitekim kongrenin hemen akabinde baskı ve zulme uğrayan sürgün toplulukları hakkında yeniden Af Kararnameleri çıkarılmıştır ki bunun ilki 13 Aralık 1955'te sürgünde bulunan Almanların serbest bırakılması ile ilgili olurken, ikincisi de 28 Nisan 1956'da çıkarılan yayın olmuştur. Böylelikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları topraklardan sürülen Kırım Türkleri, Balkarlar, SSCB vatandaşı Türkler, Kürtler ve Hemşillerin üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması hükme bağlanmıştı¹⁹⁶. Ancak resmî anlamda sürgünlükten kurtulan Kırım Türkleri ile kanun metninde ismi geçen diğer toplulukların sürgün öncesi yaşadıkları yerlere dönmelerine ve müsadere edilen mallarını almalarına izin verilmemişti. Nitekim Hruşçev'e, Ukrayna KP Merkez Komitesi Sekreteri A. Kiriçenko'nun 15 Eylül 1954 tarihli yazmış olduğu mektupta Kırım Türkleri ile 1944 yılında Kırım'dan sürgün edilen diğer toplulukların tekrardan vatanlarında yaşamalarına izin verilmemesi ve devlet tarafından el koyulan malların iade edilmemesini talep eden yazının alınan bu kararda etkili olduğu söylenmektedir¹⁹⁷. Kararnamenin yayınlanmasının ardından hemen dönemin İçişleri Bakanı Dudorov'un imzasını taşıyan bir genelge yayınlanmış ve talimatnamede belirtilen hususların yerine getirilmesi için ilgili yerlere gerekli emirlerin verildiği ifade edilmişti. Verilen buyruk gereğince sürgünlükten azat edilen şahısların hem vatanlarına tekrar dönmeyecekleri hem de müsadere edilen mallarının iade edilmeyeceklerini belirten senetlere imza atmaları gerekiyordu. Ancak yıllardır vatanlarına dönme arzusu içinde yaşayan binlerce Kırım Türkü bu senetlere imza atmaktan imtina etmişlerdi. Kırım Türklerinin ve diğer Türk topluluklarının serbest bırakılmalarını ön gören bu kararname neticesinde birçok kişinin sürgün olarak yaşadıkları bölgeleri terk ederek daha önce yaşadıkları yerlere yakın olan yerleşim alanlarına göç etmeye başladıkları görülmektedir. Bu muhaceretin devam etmesini engellemek için 15 Aralık 1956 yılında yayınlanan bir kanunla

¹⁹⁵ Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 121-122.

¹⁹⁶ Özcan, a.g.e., s. 139.

¹⁹⁷ Gös. yer.

Kırım'da yaşamış olan ve sürgün yerlerinden ayrılan Türklerin, Almanların, Rumların, Bulgarların, Ermenilerin ve diğer milletlerin Ukrayna'ya ait olan Zaporojye, Herson, Odessa, Nikolayev, Kırım ve Zakarpat bölgelerine yerleşmeleri yasaklanmıştı¹⁹⁸. Ancak bu ve benzeri yasaklamalar Kırım Türklerinin yıllarca vereceği Millî Mücadelenin oluşumu için onlara güç verecek türden bir kısıtlamaydı. Çünkü vatan özlemiyle çarpan on binlerce yürek topraklarında yaşamak için çetin ve zor geçen nice badireyi o dönem itibariyle göze almış bulunmaktaydı.

---

¹⁹⁸ A.g.e., s. 141.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM TÜRKLERİNİN VATAN VE MİLLET MÜDAFAASI İÇİN OLUŞTURDUKLARI MİLLÎ HAREKET

1. Millî Hareket Sürecinin Oluşum Safhası

Stalin döneminde yaşadıkları topraklardan çıkarılan sürgün topluluklarının büyük bir kısmı 1954 yılında özgürlüklerine kavuşurlarken bu hak Kırım Türkleri başta olmak üzere Balkarlara, Kürtlere ve Hemşillere tanınmamıştı. Bunun üzerine son derece zor şartlar altında var olma mücadelesi veren Kırım Türklerinden İfta Cemilev ile Mustafa Selimov 1954 yılının ortalarında Kırım Türklerinin sürgün sonrası durumunu belirten yazı ve çağrı metinlerini Merkez Komitesi'ne göndermeye başlamışlardı¹⁹⁹. Millî Hareket kapsamı dâhilinde Kırım Türkleri sürekli olarak Moskovalı insan hakları savunucularının harekete desteklerini sağlamışlardı. Ancak Sovyet yönetimi haksızlığa karşı duran birçok insan hakları savunucusunu Kırım Türklerinin vatan müdaafasına destek vermelerinden ötürü onları takibe alarak çeşitli cezalara mahkûm etmişti. Mesela 1953 yılında Moskovalı yazarlardan Aleksandr Grigomatreviç, Kırım Türklerinin sürgün yerlerinde oluşturdukları Millî Hareket ile ilgili yazılar kaleme almasından ötürü tutuklanmış ve bunun üzerine kendisi açlık grevi başlatmıştı²⁰⁰. Onun ölümünü engellemek için grev boyunca Sovyet yetkilileri Grigomatreviç'e burnundan besin takviyesi yapmışlardı. Çünkü kendisinin olası bir ölümü halinde Sovyet yöneticileri batı dünyasının tepkilerine maruz kalacaktı. Sadece Grigomatreviç'in nefes alıp hayatta kalmasını sağlayan Sovyet yönetiminden görevli olan kişiler onun tutukluluğu esnasında üzerine kaynar su dökmüşlerdi. Vücudunda ciddi anlamda yanıklar oluşan Grigomatreviç basit bir tedavi işleminden sonra o halde serbest bırakılarak Taşkent'e sürgün edilmişti²⁰¹. Özbekistan'da da Kırım Türklerinin mücadelelerine destek vermesinden ötürü kendisi en sonunda akıl hastanesine kapatılmış ve burada 2003 yılında hayatını kaybetmiştir. Tabi Millî Hareket döneminde Kırım Türklerinin yanında yer alarak onlara destek veren bütün insan hakları savunucuları Sovyet idarecilerinin türlü işkencelerine maruz kalmışlardı. Ancak ne Kırım Türkleri ne de onların mücadelelerine destek veren kişiler hiçbir zaman Sovyet baskılarına sessiz kalmamış ve 1955 sonrasında topyekûn bir vatana dönüş mücadelesi başlatmışlardı.

¹⁹⁹ Gülnara Bekirova, "İfta Cemilev: Perejiv Straşnyuyu Vaynu, Neçelaveçeskiye Usloviya Vıseleniya, Katorgi, Nasiliye, İzdevatelstva-Mı Vıjili", **Kırım i Kırımskiye Tatarı**, 13.12.2010.

²⁰⁰ Ediye Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

²⁰¹ **A.g.r.**

Stalin'in ölümünden sonra Hruşçev'in başa geçmesiyle birlikte 1956 yılında gerçekleştirilen KP XX. Kongresi'nin ardından Stalin'in milletlere uygulamış olduğu sürgün siyaseti birçok kişi tarafından tenkit edilmişti. Bu durumun bir sonucu olarak sürgüne maruz kalan topluluklar farklı tarihlerde yayınlanan kararnameler ile affa uğramışlardı. Bunlardan bir kısmı sürgünden önce yaşadıkları yerlerde sahip oldukları bütün haklara malik olurlarken, içlerinde Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri, Volga Almanlarının bulunduğu halklar ise sürgün öncesi yaşadıkları yerlere dönme haklarını elde edemedi sadece sürgünden doğan kısıtlamalardan kurtulmuşlardı. Stalin döneminin baskıcı ve halkı sindirmeye dayalı olan politikası neticesinde sürgünde geçen on iki yıl boyunca vatanlarından haksız yere sürülen toplulukların hiçbiri daha önce yaşadıkları yerlere dönmek veya sahip oldukları diğer hakları elde etmek için şahsi ya da toplu olarak herhangi bir teşebbüse girişmemişlerdi.

XX. Kongre'nin ardından ülke genelinde Stalin dönemine nazaran daha ılımlı bir havanın sezilmesi ve 28 Nisan 1956 Kararnamesi ile birlikte sürgün yaşamından kurtulan ancak vatanlarına dönemeyen Kırım Türkleri, Stalin döneminde maruz kaldıkları uygulamalara karşı tepkilerini dile getirmek için bir takım resmî faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı²⁰². Bu amaçla aralarında eski KP üyeleri, sürgün öncesi devlet kademelerinde görev yapmış kişiler, II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu ve partizan hareketlerinde yer alan askerler ve çeşitli alanlarda çalışan işçilerin yer aldığı "*Aksakal*" olarak da adlandırılan Teşebbüs Grubu ismi altında bir teşkilat oluşturulmuştu²⁰³. Grubun önde gelen isimleri arasında II. Dünya Savaşı esnasında Alman ordularına karşı mücadele eden partizan hareketinin komuta kademesinde yer alan Mustafa Selimov²⁰⁴ ve hareketin istihbaratı ile görevlendirilen Bekir Osmanov, yazar Şamil Alyadinov, Kızıl Ordu'nun eski subaylarından Yüzbaşı Veli Murtaşayev, General İsmail Bulatov ve Ablakim Gaffarov, savaş sırasında büyük başarı sergileyerek iki kere

---

²⁰² 28 Nisan 1956 Kanunu'ndan sonra Millî Hareketin temel taşı olan Cebbar Akimov Begabad'a, Bekir Osmanov ise Fergana'ya sürgün edilmiştir. Aynı yıl yapılan istişareler neticesinde Millî Hareketi başlatma kararı alınmıştır. Bunun üzerine Akimov tarafından Millî Mücadelenin şifresi olan "*Başlıyoruz!*" yazılı not kâğıdı Lütfi Osmanov aracılığıyla Bekir Osmanov'a ulaştırılmış ve her bir lider bu bilgiden sonra kendi yaşadıkları yerlerde Millî Hareket faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır. Zera Bekirova ile 07.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

²⁰³ "1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi", **Emel**, S: 1, Kırım Tatar Millî Merkezi, 1978, s. 19.

²⁰⁴ Millî Hareket içerisinde haklı oldukları mücadele için gruplar halinde parti ve meclis organlarını ziyaret edecek olan Kırım Türklerinin bu süre zarfındaki irtibatlarını sağlayan ve faaliyetlerini gizlice yöneten kişi Sovyetler Birliği KP üyesi, KP Yalta Rayon Komitesi eski Sekreteri Mustafa Selimov idi. Özcan, "Sürgündeki Kırım Tatarları...", s. 186.

“Sovyetler Birliği Kahramanı” ünvanı ile mükâfatlandırılan Ahmet Han Sultan, Sovyetler Birliği’nin Kahramanları Üzeyir Abdurrahmanov ve Seyitnafe Seyitveliye v bulunmaktaydı²⁰⁵.

Teşebbüs Grubu üyeleri yaptıkları toplantılar esnasında Sovyet Hükümeti’ne mektuplar kaleme almış ardından bu metinlerin altına halkın imzalarıyla destek vermelerini sağlayarak Kırım Türklerinin toplu bir şekilde çıkarıldıkları topraklara geri dönmelerini ve sürgün öncesi sahip oldukları hukukî hakların temin edilmesini arzu etmişlerdi²⁰⁶. Bu bağlamda mağdur durumda olan Kırım Türklerinin sürgünden birkaç yıl sonra meydana getirdikleri Millî Hareketin ilk merhalesini sürgün ile alakalı olan birçok bilgiyi dünya kamuoyuna ilettikleri bilinmektedir. Kırım Türkleri bu faaliyetlerinin ardından kendilerine yöneltilen “vatan haini” suçlamalarının kaldırılması, toplu bir şekilde Kırım’a dönmelerine izin verilmesi ve millî özerkliklerinin yeniden tesis edilmesi gibi birçok istek ile Millî Hareket faaliyetlerini resmileştirmişlerdi²⁰⁷. Bu uğurda her bir Millî Hareket katılımcısının hareket içerisinde benimsemiş olduğu temel ideoloji Kırım’ın kendilerinin “tarihi vatanı, millî toprağı” olduğu yönünde şekillenmişti. Bu bilinçsel yapı ile hareket eden Teşebbüs Grubu üyelerinin öncelikli hedefleri arasında özellikle de 28 Nisan 1956 yılında yayınlanan kararname hükümlerini eleştirmek amacıyla Sovyetler Birliği KP Merkez Komitesi başta olmak üzere yüksek makamlara çok imzalı dilekçe ve mektuplar yazarak sürgünden kaynaklanan problemlerin bir an önce adil olarak çözülmesi talebinde buldukları görülmektedir. Teşebbüs Grubu’nun Moskova’daki bu can alıcı çalışmalarını Kırım Türkü yazarlarından olan merhum Irgat Kadırov’un eşinin yanında yaşayan bir Kırmımlı kadının yürüttüğü söylenmektedir²⁰⁸. Kırım Türklerinin amansız bir vatan mücadelesine girdiklerini 1958 yılının Haziran ayında Kadıyeva soy isimli bir kadının Taşkent’ten Kırım’a gelerek Özbekistan’daki Kırım

²⁰⁵ Seyitmuratova, **a.g.e.**, s. 9. Özcan, **a.g.m.**, s. 180-181’de 5 Şubat 1966 tarihli Ukrayna KGB İdaresi’nin raporunda yer alan Teşebbüs Grubu ile ilgili şu bilgiler oldukça dikkat çekicidir: “Kırım Tatarları arasındaki birliktelik Kırım’da çeşitli makamlarda görev yapmış Refat Mustafayev, Mustafa Selimov, Veliyullah Murtazayev, Şamil Alyadinov vd. gibi bir grup şahıs tarafından körüklenmektedir. Zikredilen şahıslar, Sovyet hükümetinin Kırım hakkındaki kararının yetkili parti makamları tarafından kendilerine defalarca açıklanmasına rağmen Tatarların millî hislerini istismar edip Tatar toplumunun bu kararlar karşısında duyduğu rahatsızlığı tahrik ederek faaliyetlerine devam etmekte, onları parti teşkilatları ile idari makamlara Kırım’a dönmelerini talep eden toplu dilekçe ve mektuplar vermeye çalışmaktadır.” Aynı raporun devamında “Selimov, Murtazayev, Alyadinov ve diğerleri düşüncelerini uygulamak için Taşkent’te illegal olarak Teşebbüs Grubu’nu teşkil ettiler, diğer şehirlerdeki Tatar aydınlarıyla temas kurdular. Bu Teşebbüs Grubu bütün idari makamlara mektuplar yazıyor, grup mensupları tarafından organize edilen görüşmelerde bunlar değerlendiriliyordu. Bu mektuplar altına imzalar toplanıp özel olarak seçilen şahıslar vasıtasıyla Moskova’ya gönderiliyordu.” bilgisi yer almaktadır. Nitekim 1966 yılında Sovyetler Birliği KP XXIII. Kongresi’ne hitaben yazılan müracaatnamenin altında yaklaşık 120.000 bin imzanın olduğu bilinmektedir. Kırımöğlü, **a.g.e.**, s. 13.

²⁰⁶ “1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi”, s. 24.

²⁰⁷ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 154.

²⁰⁸ Kemal Özcan, **Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı**, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 2007. s. 46.

Türklerinin, vatanlarına dönmek için büyük bir çalışma başlattıkları ve bunu Kırım Türkü aydınlarının oluşturduğunu, vatana dönüş için verdikleri mücadele uğruna kendi aralarında geniş çapta para toplama faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini belirtmesinden öğrenmekteyiz²⁰⁹.

Teşebbüs Grubu üyeleri KP XX. Kongresi'nin ardından ülkede meydana gelen değişikliklerin tesiriyle rica edici mahiyette olan mektupları kaleme almışlardı. Bu şekilde yazılan ilk mektubun altına atılan imza sayısının 6.000 olduğu bilinirken bu rakam 1958 Ağustos ayında tam iki katına çıkmıştı²¹⁰. 9 Ekim 1958'de Ukrayna KP Merkez Komitesi Sekreteri Podgorniy'in, SB KP Merkez Komitesi'ne gönderdiği mektubun taslağında Kırım Türkleri arasında hissedilebilir bir şekilde milliyetçilik faaliyetlerinin başladığı ve idarecilerin bu durumu bir an önce sona erdirilmeleri ile ilgili olan görüşlerini Podgorniy şu şekilde açıklamıştı:

“Özellikle Özbekistan SSC'nde yaşayan Kırım Tatarlarının milliyetçi hislerini kullanarak yapılan faaliyetler siyasi ihanet olarak görülmektedir. Ukrayna KP Merkez Komitesi, SB KP Merkez Komitesi'nden Özbekistan KP Merkez Komitesi'ni ve KGB'yi Kırım Tatarları arasındaki milliyetçi faaliyetlerin durdurulması için acil tedbirler alınması yönünde görevlendirilmesini talep etmektedir.”²¹¹

1959 yılına gelindiğinde Sovyet Hükümeti'nin, Teşebbüs Grubu üyelerine karşı yürüttükleri baskılar arttırılarak ilk tutuklamalar bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Sovyet Hükümeti KGB'nin denetimi vasıtasıyla Kırım Türklerini takibe alarak halkın imzasını taşıyan mektupların hazırlayıcılarını cezalara tabi tutmuştur²¹². Fakat her türlü engele rağmen Kırım Türkleri sürgünün doğurduğu olumsuz şartlar dolayısıyla Millî Hareket kapsamındaki en büyük entelektüel atılımı 1960'larda gerçekleştirmişlerdir. Nitekim bu tarihte daha belirgin bir hal almaya başlayan mücadelenin Teşebbüs Grubu üyeleri Kırım Türklerinin yaşadığı her sokak ve her köyde teşkilatlanarak aktif şekilde faaliyette bulunacak olan kişileri harekete dâhil etmişlerdir²¹³. Bu çalışmaların akabinde Kırım Türk Millî Hareketi katılımcıları anti-Sovyet ajitasyon ve propaganda suçlamasıyla ilk olarak 1961 yılında mahkeme karşısına

²⁰⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 45. Özcan, “Sürgündeki Kırım Tatarları...”, s. 183'te Özbekistan'ın Namangan bölgesinde yaşayan Kırım Türkü şairlerinden Enver Selametov'un Millî Hareket kararlılığı ile ilgili 1958'de Ağustos ayında yaptığı bir konuşmada şunları söylediği bilinmektedir. “Yeri gelmişken söylemek gerekir, aydınlarımız hükümetin “Kırım Meselesi” kararına karşı çok cesurca çıkışta bulunmuştur ve bana göre bu mücadele sonuna kadar devam edecektir.”

²¹⁰ Gerhard Simon, “Kırım Tatarlarının Millî Hareketleri”, **Emel**, S: 98-104, 1977-1978, s. 8.

²¹¹ Özcan, **a.g.m.**, s. 179.

²¹² Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 150.

²¹³ Seyitmuratova, **a.g.e.**, s. 11.

çıkarılmışlardır. Ancak bu durumun batı tarafından iyice dikkat çekmesi üzerine Sovyet idarecileri bu kez de Millî Hareket üyelerini yalan ve uydurma suçlarla muhakeme etmeye başlamışlardır²¹⁴. Bu anlamda ilk olarak Teşebbüs Grubu mensuplarından Enver Seferov ile Şevket Abdurrahmanov'un Kırım Türklerinin millî duygularından yararlanarak Sovyet karşıtı bildiriler hazırlayıp dağıtmalarından ötürü 11 Ekim 1961'de yargılamaları yapıldı. Taşkent Bölge Mahkemesi'nde gerçekleştirilen duruşma sonunda Seferov yedi, Abdurrahmanov ise beş yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Öyle ki KGB yetkilileri tarafından tespit edilerek sorgulanmak üzere merkeze çağrılan, evleri aranan, iki haftalık gözetim altına alınan, çalışma kamplarına gönderilen Kırım Türklerinin sayısı 1973 yılına kadar 5.000 kişiye ulaştı²¹⁵.

Gün geçtikçe güçlenen Millî Hareket halkası artık gençlerin de ilgisini çekmekteydi. Bunun sonucu olarak Teşebbüs Grubu'nun yürüttükleri faaliyetler neticesinde yüzlerce Kırım Türkü genci kendi halkının kültür ve tarihine ilgi göstermeye başladı. Nitekim Millî Harekete 1961 yılında iştirak eden Mustafa Abdülcemil Kırımoglu 1962 yılının Şubat ayında Taşkent'teki bir kütüphanede kendi halkının tarihi ile ilgili araştırma yaparken aynı konu ile ilgilenen Kırım Türkü gençlerinden Marat Ömerov ve Seyit Hamza Ömerov ile karşılaşmıştı²¹⁶. Kırımoglu ve iki genç arasında geçen kısa sohbetten sonra Kırım Türk halkının tarihi hakkında bir konferans düzenlenmesine ve konuşmacının da Kırımoglu olmasına karar verilmişti. Kırk kişinin katılımlarıyla gerçekleştirilen konferansta hem Çarlık Rusya döneminde hem de Sovyetler Birliği zamanında “*barbar, hain*” olarak hakir görülen Kırım Türklerinin tarihteki başarıları konu olarak belirlenmişti²¹⁷. Her ne kadar Kırımoglu'nun konuşmasının ardından “Lenin İlkeleri”ne bağlı bir gençlik birliğinin kurulmasına karar verilmiş olsa da Velit Gaziyev adlı bir Kırım Türkünün bütün bu yapılan faaliyetlerin gereksiz olduğunu belirtmesi üzerine üyeler arasında fikir ayrılıkları hâsıl olmuş ve birliğin kuruluşu ertelenmişti. Yapılan toplantıdan birkaç gün sonra toplantı iştirakçilerinden Marat Ömerov ve Seyit Hamza Ömerov gözaltına alınıp dört gün süren mahkeme neticesinde Marat Ömerov'a dört yıl, Seyit Hamza Ömerov'a da üç yıl çalışma kamplarında hapis cezası verilmişti. Kırımoglu başta olmak üzere birçok kişi ise ya okullarından ya da işlerinden atılmıştı²¹⁸. Ancak gözaltına alınan, okuduğu okullardan ve çalıştığı yerlerden çıkarılan bu insanlar gelecekte Millî Hareketin önde gelen isimleri olarak vatanlarını müdafaa etmişlerdi.

²¹⁴ Kırımoglu, **a.g.e.**, s. 17.

²¹⁵ Özcan, **gös. yer.**

²¹⁶ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 3. Bölüm.

²¹⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 152.

²¹⁸ **A.g.e.**, s. 153-154.

Kırım Türk Millî Hareketinin ilk safhası olan bu dönemde birçok zorluk ve sıkıntılara katlanan Kırım Türkleri kendi aralarında teşkilatlanarak büyük bir mücadelenin köklerini oluşturmaya başlamışlardı. Her ne olursa olsun zor kullanmayarak mevcut olan kanunlara göre hareket etmenin bilincinde olan Millî Hareket öncüleri koordinasyonu tam anlamıyla sağlamak açısından sekiz bölüme ayrılmışlardı²¹⁹. Bunun yanı sıra hareket liderlerinin siyasi hak mücadeleleri müstakil Türk devletlerinin yıkılmalarından, Ruslaştırma bilhassa da dini tazyiklere karşı oluşturulan mücadele cephesi ile kendi topraklarının müsadere ve bunun neticesinde anavatanlarında Rus yerleşimlerine karşı tepki verme dönemlerine kadar birçok hususta kendini göstermişti²²⁰.

2. 5 Eylül 1967 Kararnamesi ve İade-i İtibar

1964 yılında gerçekleştirilen Sovyetler Birliği KP Merkez Komitesi toplantısının ardından Hruşçev'in görevden uzaklaştırılması ile birlikte Kırım Türklerinin Millî Hareket döneminin de yeni bir safhaya girdiği kabul edilir. "Ekim Darbesi" olarak adlandırılan bu devirde Sovyet Hükümeti yönetimine yeni gelen idarecilerin Kırım Türklerinin meselelerine olan yaklaşımları ve bu yöneticilerin Hruşçev döneminde yapılan bir takım yanlışları düzeltmeleri Kırım Türk halkında kendi sorunlarının çözüleceği yönündeki ümitleri arttırmıştı. Hruşçev'in ardından yönetime getirilen Brejnev zamanında Ayşe Seyitmuratova, İzzet Hayırov, Reşat Cemilev, Rolan Kadiyev, Zampira Asanova, Yuriy Osmanov, İskender Fazıl, Şefika-Mustafa Konsul, Ediye Muradosilova, Vasfiye Cemileva gibi birçok Millî Hareket katılımcısı isteklerini daha sert tonlarla dile getirmeye başlamışlardı²²¹. Bunun üzerine Sovyet yetkilileri, Kırım Türklerinin bu kararlılıkla hareket etmelerinden bir hayli rahatsız olarak mücadelenin önde gelen liderlerini parti teşkilatlarına ve emniyet merkezlerine çağırarak onlara yasalara karşı faaliyet göstermemeleri yönünde uyarılarda bulunmuşlardı²²².

²¹⁹ Kırım Türkleri, Millî Hareketin ilk zamanlarında Taşkent'te belirli gruplara ayrılarak her bir bölümün başına sorumlu tayin edip hareket içerisindeki iletişimi kolaylaştırma yoluna gitmişlerdi. Oluşturulan bu gruplardan İdeoloji Bölümüne Refat Gocenov, Tarih Bölümüne Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Organizasyon Bölümüne Kutbeddin Ramiz, Hukuk ve Politik İşler Bölümüne Marat Ömerov, Enver Kurtiy, Reşat Kence, Millî Hareketin çalışmalarına hem ekonomik destek hem de Kırım'a dönen kişilere ev ve iş temin etmek için kurulan Finans Bölümüne Ahmet Hasanov, Reşat Ablay, Sadık Berber, Şevket Asan, Kırım Türklerinin edebiyatlarına ait eserlerin çoğaltılması ve dağıtılması amacıyla kurulan Teknik Bölüme Lütfi Osman, Bekir Ömer, Enver Ramazan, Kültür Bölümüne Naciye Gaffarova, Müjdeba Abibullah, İdris Asanın, Marizan İbadullayev, Sinaver Kadir ve Güvenlik Bölümüne İzzet Hayırov getirilmişti. Cevdet Tahiroğlu, "Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Birinci Yılı Faaliyet Raporu", **Emel**, S: 180, Eylül-Ekim 1990, s. 14-18.

²²⁰ Cafer Seydahmet Kırimer, "Türk Devletlerinin Yıkılış Sebepleri ve Emperyalist Rusya'nın Genişlemesi", **Emel**, S: 61, Kasım-Aralık 1970, s. 5.

²²¹ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 4. Bölüm.

²²² Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 115. Sovyet Hükümeti'nin bu süre zarfında Kırım Türklerinin cesaretlerini kırıp onların Millî Hareket güçlerini sekteye uğratmak adına birçok baskı yöntemine başvurduğu müşahede edilmektedir.

1966 yılı Kırım Halk Delegatesi Kızıl Meydanda

(Fotoğraf Ayşe Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde yapılan röportaj esnasında alınmıştır.)

Sovyet yönetiminin artan baskılarına karşı mücadele çemberi Özbekistan'ın yanı sıra Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türkler arasında da hızlıca yayılmıştı. Bununla birlikte hareket liderlerinin hak arama faaliyetlerinde imzalı mektuplara devam edip bu yazıların içeriklerinde ricacı olmaktan daha öteye giderek 1944 yılında kendi milletlerine karşı bir jenosit uygulaması yapıldığına dair politika farklılığına gittikleri görülmektedir²²³. Hatta bu dönemde Moskova'daki yüksek devlet organlarını ziyarete giden Kırım Türk heyetinin sayısının arttığı, heyet üyelerinin tutuklanması halinde her üyenin yerini üç yeni üyenin doldurarak kırılması beklenen bir hareketin gücüne güç katıldığı bilinmektedir. Kırım Türklerinin bu etkili faaliyetleri neticesinde Millî Hareket liderleri 1957'de SSCB İçişleri Bakanı Miyokan, Mart 1966'da SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Sekreteri Georgadze Temmuz 1967'de ise KGB Başkanı Andropov, SSCB Başsavcısı Rudenko ve Kamu Düzenini Koruma Bakanı Şçelekov tarafından kabul edilmişlerdi²²⁴. Yapılan görüşmelerde Andropov politbüro'nun olağanüstü toplantısı öncesinde Kırım Türk halkının iade-i itibarları hakkında bir karar aldığını

Bunun en önemli göstergesi de Millî Hareketin merkezi olan Özbekistan'da, Kırım Türklerine karşı yapılmış olan tevkifler olarak bilinmektedir. Mesela yirmi yedi yaşındaki üniversite öğrencisi Esvet Abdullayev Fergana'da, kırk bir yaşındaki Hatice Hayreddinova kendi durumlarını bildiren dilekçelerle Moskova'daki Sovyet yetkililerine şikâyetinde buldukları için farklı sürelerle cezaya çarptırılmışlardı. Fisher, **a.g.e.**, s. 253-254.

²²³ Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 114.

²²⁴ Alan Fisher, "Kırım Tatarlarının Hayatta Kalma Mücadelesi", **Emel**, S: 121, Çev.: E. B. Özbilen, 1980, s. 8.

açıklayarak şu ifadeleri kullanmıştı: “*Biliyoruz ki Kırım Tatar toplumu vatanına dönmeyi ve kendi millî bütünlüğünün, dilinin, okullarının ve kültürünün korunmasını arzu ediyor. Sizler Sovyet Kanunları çerçevesinde meselelerinizin tam ve kesin olarak çözülmesi için gerekli haklara sahipsiniz.*”²²⁵ Netice itibariyle Georgadze ve Andropov’un kabullerinde bulunan Kırım Türklerinin siyasi itibarlarının tamamen iade edileceği bunun ile ilgili bir kanunun çok yakın bir zamanda yayınlanacağı söylenmişti. Hakikaten 5 Eylül 1967 tarihinde söz konusu kararname SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından çıkarılmış ancak bu kararname Kırım’da ve ülkenin diğer bölgelerinde kamuoyunun bilgisine sunulmayarak sadece Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’daki gazetelerde yayınlanmıştı. Böylelikle Kırım’daki idarecilerin bu kararnameden haberdar olmayarak Kırım Türklerinin yarımadağa yerleşmek için izin vermemelerinin önü açılmıştı²²⁶.

Aslına bakılırsa 1956 yılından beri vatana dönüş mücadelesi veren Kırım Türk Millî Hareketinin liderleri yaptıkları faaliyetlerin neticesini bir bakıma 5 Eylül 1967 Kararnamesi ile olumlu bir netice de almışlardı. Çünkü SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Podgorniy ve Sekreter Georgadze’nin imzalarını taşıyan kararname haksız yere bütün Kırım Türklerinin, Stalin’in sürgün politikasına maruz kaldıklarını itiraf etmiş ve bu yersiz suçlamanın tüm vatandaşların üzerinden kaldırılması gerektiğini açıklamıştı. Bir itirafname niteliğini taşıyan kararnamede aşağıdaki ayrıntılar ele alınmıştı:

1. *Daha önce Kırım’da yaşamış olan Tatar halkına mensup vatandaşların toptan suçlanmasına ilişkin devlet makamları tarafından verilen kararın geçersizliği ilan edilmiştir.*

2. *Özbekistan ve Sovyetler Birliği’nin diğer cumhuriyetlerinde yerleşip kök salan, daha önce Kırım’da yaşamış olan Tatarlar Sovyet vatandaşlarının istifade ettikleri her türlü sosyal ve siyasi haklardan faydalanabilirler. Yüksek Sovyete ve yerel meclislere milletvekili olarak seçilebilirler, parti ve devlet kademelerinde görev alabilirler. Radyolarda yayın yapabilir, ana dillerinde gazete çıkarabilir, her türlü kültürel faaliyette bulunabilirler*²²⁷.

Kararnamenin ilanından hemen sonra Yüksek Sovyet Prezidyumu daha önce çıkarılan 28 Nisan 1956 tarihli olan kararnameyi yürürlükten kaldırmak için yeni bir yasa daha yayınladı. Buna göre “*Tatar milletine mensup olup daha önceden Kırım’da yaşamış olan vatandaşlar ve aile üyeleri de diğer Sovyetler Birliği vatandaşları gibi iş ve pasaport kanunları hususlarında*

²²⁵ Özcan, a.g.e., s. 160.

²²⁶ Kemal Özcan, “Kırım Türklerinin Geri Dönüşleri Sırasında Karşılaştıkları Bazı Problemler (1990-1993)”, **Tarih Dergisi**, Ed.: Arzu Terzi, S: 37, İstanbul 2002, s. 246.

²²⁷ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 164.

yürürlükte olan yasalar gereğince Sovyetler Birliği'nin bütün bölgelerinde çalışma ve yerleşme hakkına" sahip oldular²²⁸. Böylece Sovyet Hükümeti 18 Mayıs 1944'te sürgüne maruz bırakılan Kırım Türk halkına karşı haksızlık yapıldığını resmen açıklamış olmaktadır²²⁹. Söz konusu kararnamede asıl dikkat edilecek husus ise Kırım Türkleri ifadesinin yerine "Eskiden Kırım'da yaşamış Tatar milletine mensup vatandaşlar" ibaresinin kullanılmasıdır. Sovyet yetkililerinin yapmış oldukları bu taktik aslında Kırım Türklerinin varlığının resmen reddi ve milliyeti olmayan bir halkın dönecek yurdunun da olmadığı anlamına gelmekteydi²³⁰. Ancak her ne olursa olsun sürgün öncesi vatanlarına dönmek isteyen Kırım Türkleri kararnamenin hükümlerine istinaden kendi aralarında göç ve yerleşim planı hazırlayarak 3-5 yıl içerisinde bütün bir şekilde yarımada yerleşeceklerinin taslağını oluşturmuşlardı. Buna göre ilk olarak belirli bir paraya sahip olan Kırım Türklerinin bölgeye giderek derhal ev almaları sağlanacak, geri kalanların ise konut sorunları çözülüp devletten alınan krediler vasıtasıyla onlara inşaat malzemeleri tedarik edilip ev yapmalarına müsaade edilecekti²³¹. Ancak Kırım'a yerleşmek için oluk oluk yollara revan olan Kırım Türklerinden kimileri bu sırada ya yolda geri çevrilmiş ya da Kırım sınırını geçip ev yapımına başladıkları sırada kokusuna dahi hasret oldukları topraklarından bir kez daha sürgüne gönderilmişlerdi.

2.1. Kararnamenin Ardından Kırım'a Gelenlerin Yarımada Karşılaştıkları Zorluklar

Büyük çoğunluğu Özbekistan'da sürgün bulunan Kırım Türkleri bir arada yaşamının verdiği avantaj ve 5 Eylül 1967 Kararnamesi'nin olanaklarından faydalanarak toplu bir halde vatanlarına dönmek için harekete geçtiler. Zaten 1957 ve 58 yıllarında çok sayıda Kırım Türkü yarımada gelerek daha önce sahibi oldukları evleri ve binaları gözden

²²⁸ A.g.e., s. 165.

²²⁹ Yayınlanmış olan kararname ile ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Mesela sürgün öncesi Bahçesaray rayonu Kuybişev İlköğretim Okulu öğretmenlerinden E. S. Maskalenko bahsi geçen kararname hakkında "Tatarların iade-i itibarları Türkiye'nin isteği ile alakalıdır. SSCB ve Türkiye'nin birbirine yakınlaşmasıyla ilgili olarak Sovyetler Birliği Türk topraklarında Amerikan askeri üslerinin azaltılmasını talep etmiş buna karşılık Türkiye ise Tatarların Kırım'a dönmelerini istemiştir." ifadelerini içeren görüşünü dile getirmişti. A.g.e., s. 167.

²³⁰ Fisher, **Kırım Tatarları**, s. 257. Kırım Türklerinin hak ve hukuklarının yok sayıldığı kararnamenin ardından 115 kişinin imzası bulunan 1 Haziran 1968 tarihli bildiri de şöyle deniliyordu: "Kırım Türk halkının, bir millet olarak imha edilmesinin sorumluluğunu kim yükleneyecek? Avustralya yerlileri kamplarda yaşıyor ama kendi topraklarında! Amerika zencileri bir ırk olarak görülüyor ama kendi topraklarında! Amerika Kızılderililerinin nesilleri tükeniyor ama kendi topraklarında! Kırım Türk halkını ise bugüne kadar vatanından uzak kamplarda yaşamaya mecbur ediyorlar. Kırım Türk halkının bir millet olarak nesli tükeniyor, onun kültürü, tarihi, edebiyatı ve sanatı imha edilmiştir. Kırım Türkleri dünyada ilk defa "Sosyalizm" in kurulmuş olduğu memleketinde bir millet olarak hor görülüyor. Atalarının mezarları Kırım'da yeryüzünde silinmiştir ve bütün bunlar memleketimizde "Bütün halkların kardeşliği, eşitliği ve mutluluğu" ilan edilmiş bir zamanda yapılıyor." Abdülhamitoğlu, a.g.e., s. 248.

²³¹ Özcan, a.g.e., s. 169.

geçirmişlerdi²³². Ancak Ukrayna Kamu Düzenini Koruma Bakanlığı'nın verilerine göre 1965 ve 67 yılları arasında Kırım Kamu Düzenini Koruma İdaresi'ne oturma izni almak için yapılan 343 adet müracaattan sadece üçü kabul edilmişti²³³.

5 Eylül 1967 Kararnamesi'nin yayınlanmasından sonra Kırım Türkleri Eylül ayının sonu ile Ekim ayının başlarında Kırım'a toplu ve düzenli bir şekilde göç etmek ve bölgede oturma izni almak için yarımadaya seyahat düzenlediler. Genelgenin ilan edilmesinin ardından geçen iki hafta içerisinde Akmescit ve Bahçesaray başta olmak üzere Kırım'ın değişik bölgelerine 500'den fazla Kırım Türkünün geldiği ancak gerekli işlemleri yapıp sadece iki ailenin yerleşme hakkını elde edebildiği bilinmektedir²³⁴. 1967 yılının Aralık ayına kadar olan süre zarfında ise Kırım'a yerleşmek için gelen 6.000 kadar Kırım Türkünden yalnızca üç bekâr erkek ve iki ailenin yerleşim kayıtlarını yaptıkları tespit edilmiştir²³⁵. Geri kalanlar ise ya zorla Kırım'dan sürülmüş ya da aylarca yerleşim kaydı alabilmek için beyhude yere çalışıp kazandıkları paralar bittikten sonra yarımadadan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Nitekim bu durumu en iyi 1968 başlarında Kırım'da oturma izni alma çabası veren iki Kırım Türkünün yaşantıları izah etmektedir:

“Özbekistan'da bulunan iki Kırım Tatarı, İdris Kaytaz ve Kara İzzet, Kırım'a doğru yola koyuldular. Kaytaz, yetmiş sekiz yaşındaki annesini de yanına almıştı. Kırım'da Uskut köyüne gittiler. Köyün muhtarı onlara Tatar olduklarından dolayı değil, sadece bütün evler dolu olduğu için yer olmadığını söyledi. Bunun üzerine İzzet'le İdris iş istemek için yakındaki bir kolhoza gittiler. Bu talepleri zorbalıkla geri çevrildi. Kolhoz pansiyonuna kayıt yaptırmak için müsaade almaya çalıştılar. Yine reddedildiler. Ertesi sabah sekiz polisle aralarında bir çatışma çıktı. Kendilerine çekip gitmeleri emredildi... Fakat onlar on gün köyde kaldılar ve çadırlarda yaşadılar. Köylüler de kendilerine müdahale etmediler. On birinci gün polis gelip çadırlarını yıktı, iki aileyi de kamyonlara yükleyip Simferopol'e götürdü... Şehir belediye komiserinin muavini A. P. Derkaç onlara “1967 genelgesinin Kırım Tatarlarına Kırım'a dönme hakkını vermediğini bildirdi.”²³⁶”

²³² Özcan, “Sürgündeki Kırım Tatarları...”, s. 178.

²³³ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 163.

²³⁴ Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 117.

²³⁵ Fisher, **a.g.e.**, s. 258. 1967 Kararnamesi'nden sonra Milli Mücadele liderlerinin de içinde bulunduğu ilk göç hareketi Kırım'a toplu bir şekilde gerçekleştirilmişti. Lakin kararnamenin yayınlandığı andan 1979 yılına kadar Kırım'da sadece 15.000 kişi oturma izni alabilmişti. 800.000'den fazla olduğu iddia edilen Kırım Türk nüfusunun yanında bu sayı % 2'den daha az bir orana tekabül etmekteydi. Özcan, **a.g.e.**, s. 207.

²³⁶ Fisher, **a.g.e.**, s. 259. Böyle bir durum ile karşı karşıya kalanlardan biri de 01.08.1969 tarihinde 5 Eylül 1967 Kararnamesi'ne istinaden Kırım'da oturma izni almak için uğraşan Settar İsmailov ve ailesi olmuştu. İsmailov Birleşmiş Milletler (BM) Teşkilatı İnsan Hakları Koruma Komitesi'ne yazmış olduğu bildiriye Belogor Bölge

Sovyet Hükümeti bu süre zarfında Kırım'a yapılan göçü kendi kontrolü altına almayı istemiş ve 1968 baharında göçün devlet organları tarafından yapılacak bir organizasyonla yürütüleceğini açıklamıştı. Buna göre ilk olarak Kırım'a gelmek isteyen kişilerin kayıtları yapılarak mesele ile KGB alakadar olmuştu. Devlet Kırım'a göç etmek isteyen ve bu arzusuyla ilgili kurumlara başvuruda bulunan kişilerde bazı şartlar aramıştı. Öncelikle şahısların Millî Harekete hiç katılmamış, mektup ve dilekçelerin altına imza atmamış, Moskova'ya giden heyetler için para vermemiş olmaları gerekiyordu²³⁷. Bu koşulları taşımayan binlerce insan ise yine en ağır koşullar altında Kırım'dan çıkarılmıştı. Nitekim kararnamenin ardından Kırım'a yerleşmek için gelen Fevzi Seydaliyev ve ailesi yarımadadan korkunç bir şekilde sürüldükten sonra ailece Moskova'da bulunan Lenin mozolesinin yanında durumu protesto etmek için harekete geçmişlerdir. Fakat Sovyet polislerinin aşırı savunmaları sonucunda Seydaliyev tutuklanarak hapse atılmış ve kendisine verilen ilaç neticesinde etkisiz hale getirilerek 19 Ekim 1968'de Dnepropetrovsk şehrinin hapisanesinde kurşuna dizilerek yaşamına son verilmiştir²³⁸.

Kırım Türkleri kendi vatanlarına dönüş sürecinde Sovyet Hükümeti'nin en ağır politikalarına maruz kalmışlardı. Bu uygulamaya tabi tutulandan biri de vatanına dönme ümidi ile Kırım'a yakın olmak için Rusya'nın Krasnodar eyaletine yerleşen Millî Hareketin kadın öncülerinden olan Veciye Kaşka'ydı²³⁹. 1967 Kararnamesi'nin ardından ailesi ile birlikte Kırım'a yerleşmek için gelen Kaşka bir keresinde Sovyet idarecileri tarafından maruz kaldığı bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

“Bir gece yarısı bahçede ses duydum ve kalkıp baktım. 15-20 adam ellerinde ikişer metre sopayla evimizin etrafını sarmışlardı. Birazdan içlerinden biri kapıya vurdu, ben kapıyı açmadım. Bunun üzerine kapıyı kırarak içeri girdiler ve kocamın ağzını mendille tıkayıp ellerini bağladılar ve onu bahçeye getirdikleri otobüse attılar. Bana “Hemen Kırım'dan çıkacaksınız!” dedikleri zaman ben de “Hayır! Bizi çıkartamazsınız.” dediğim için çok sinirlendiler. Benim de ağzıma bir mendil soktular, çenemi sıktılar, ellerimi arkama bükerek sürükleye sürükleye evden çıkarıp kocamı koydukları otobüse bindirdiler. Hiçbir şeyden habersiz hâlâ uyumakta olan çocuklarımın üstüne kovayla soğuk su döktüler ve onları da

---

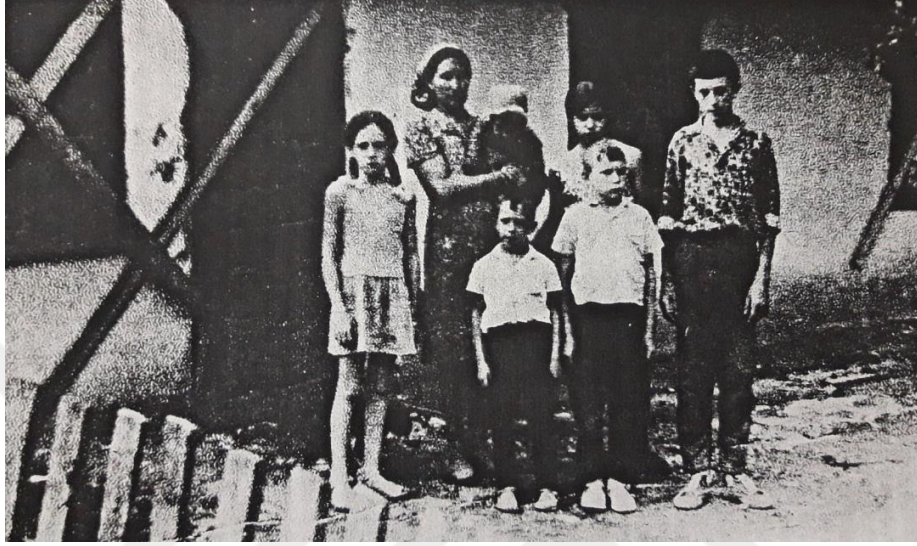
İcra Komitesi'ne oturma izni işlemlerini yapmak için gittiğinde yetkilinin söz konusu kararnamenin kendileriyle bir ilgisinin olmadığını ve bu genelgenin eskikip bir hükmü kalmadığını belirttiğini ifade etmiştir. Sabri Arıkan, **Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız**, Ankara 1994, s. 85.

²³⁷ Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 118.

²³⁸ Yüksel-Kasar, **a.g.b.**

²³⁹ Nadire Ümerova, “Veciye Kaşka”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 47-48, Haz.: Osman Bayramali, İstanbul 2007, s. 20.

üstlerindeki pijamalarla otobüsün içine attılar. Soğuk su döktükleri zaman dördüncü oğlum çok korkmuştu, geceleri uyuduğu yerden fırlayıp kalkıyor ve dışarı kaçıyordu. Bir gece yine korkuyla fırladı, yorganını başına çekerek “Kaçın anne! Polisler geliyor, Kırım’dan çıkarıyorlar, herkese vuruyorlar, vurdukları adamlar ölüyor. Bakın şimdi beni de sürüklemeye başladılar.” diye bağıra bağıra öldü.²⁴⁰”

Kararname sonrası evlerinden zorla çıkarılan Kırım Türkü ailelerinden biri

(Kaynak: Seyitmuratova, Natsional’noye Dvijenije Krımskih Tatar, s. 37.)

Nitekim Kırım Türklerinin yarımadadan gönüllü bir şekilde çıkmamaları halinde onların Sovyet zulmüne maruz kaldıklarının itirafına şahit olmaktayız. Mesela Zülfinar Kaşka adlı bir Kırım Türkü 25.07.1969 tarihinde BM Teşkilatı İnsan Haklarını Koruma Komitesi’ne yazmış olduğu mektupta Sovyet Hükümeti’nin tüm baskılarına rağmen kendilerinin Kırım’da kalmaya devam etmelerinin sonucunda eziyet ve işkence ile topraklarından çıkarılacaklarını ifade etmişti²⁴¹. Sovyet yönetiminin bu sıkı politikasına karşı Kırım Türkleri vatanlarında yaşama isteklerini daha sert bir şekilde ortaya koymuşlardı. Nitekim Sovyetler Birliği Kahramanı Abdurrahim Reşidov’un, Hava Kuvvetleri Komutanı Mareşal Verşinin’e yazmış olduğu telgrafta Sovyet Hükümeti’nin kuruluş yıldönümüne kadar ailesine ev tahsis edilmemesi durumunda kendisini yakarak intihar edeceğini belirtmesi üzerine ailesine hemen bir ev temin edilmişti²⁴². Bu mevcut metod sayesinde Kırım’a yerleşmeye muvaffak olan insanların sonraki hedefleri yarımadaya gelen diğer soydaşları için onlara ev ve iş temini

²⁴⁰ Zuhal Yüksel, “Sürgün ve Vatan’a Dönüş Mücadelesi’nden: Veciye Kaşka”, **Emel**, S: 199, Kasım-Aralık 1993, s. 28.

²⁴¹ Arıkan, **a.g.e.**, s. 68-70.

²⁴² Özcan, **a.g.e.**, s. 171.

yapmak olmuştur. Her ne kadar bu sorumluluk köylerde teşkil edilen Millî Hareket gruplarına ait olsa da Kırım Türk halkı bu konuda kendi akrabalarına, arkadaşlarına, komşularına gereken yardımı yapmaktan geri durmamıştı. Fakat onlar bu süre zarfında Kırım’da yükselen ev ve arsa fiyatlarına karşı koyamamışlardı. Bununla birlikte sürgün yerlerini terk eden Kırımlıların satmak istedikleri evlerin fiyatları da ciddi anlamda düşüşe geçmişti. Bu mesele de insanların Kırım’da ev satın alma imkânını ortadan kaldırıp evlerini kurabilecekleri arazi tahsis etmeleri durumunu ortaya çıkarmıştı²⁴³. Kırım Türkleri sorunun çözülmesi için mahalli idarelere yaptıkları başvurularda sürekli arazilerin dolu olduğu cevabını almışlardı. Nitekim Nial Nuzetova isimli bir kadın Kırım’da kendi evlerini görmeye gittikleri zaman birçok arsanın boş olduğunu ve bunu Sovyet yetkililerine yazdıkları dilekçelerde dile getirdiklerini fakat olumlu bir cevap almadıklarını ifade etmektedir²⁴⁴. Bu şekilde oturma izni alamayan birçok kişi derme çatma evlerde veya çadırlarda yaşamak zorunda kalmışlardı²⁴⁵. Sovyet makamlarının Kırım Türklerinin kendi imkânları dâhilinde oluşturdukları bu çözüme tepkileri ise kurulan çadırlara baskın düzenleyip oraları dağıtmak, Kırım’da “kanunsuz” yaşadıkları için cezai işlem başlatıp tevkifler yapmak şeklinde olmuştur²⁴⁶. Böylelikle Sovyetlerin bu engelleri ile karşılaşan binlerce Kırım Türk ailesi ya kendileri Kırım’dan ayrılmış ya da zorla vatanlarından çıkarılmışlardı.

3. Millî Harekette “Taşkent Onu” Süreci

Kırım Türklerinin artan faaliyetleri neticesinde Sovyet Hükümeti’nin, Millî Hareket temsilcilerini yıldırım adına çeşitli bahaneler öne sürerek onları tutukladıkları ve değişik sürelerle bu insanlara hapis cezası verdikleri görülmektedir. 1 Temmuz ile 5 Ağustos 1969 tarihlerini kapsayan süre içerisinde mahkemeler furyasında Millî Hareketin önde gelen liderleri “Taşkent Onu” olarak adlandırılan yargılama sürecine tabi tutularak vatan savunması yapan on kişi sözde Sovyet karşıtı propaganda yaptıkları iddiası ile hâkim karşısına çıkarıldı²⁴⁷. İçlerinde Svetlana Ametova ve Münire Halilova adında iki genç kızın da

²⁴³ Kırımoglu, a.g.e., s. 25.

²⁴⁴ Nial Memet Nuzet Kızı, **Babaçığımın Hatırlap**, s. 82-83. Kırım Türkleri yarımadaya döndükleri sırada onların ev ve arsa sahibi olmamaları için her türlü yola başvuran Sovyet Hükümeti bu süre zarfında köylere KP idarecilerini göndererek oradaki boş olan arsaların derhal işletilmesi gerektiği emrini vermiştir. Bu duruma da aldırış etmeyen insanlar hemen Kırım dışındaki akrabalarını ve arkadaşlarını yarımadaya çağırılmışlardı. Böyle bir hadise karşısında kalan Sovyet yetkilileri kısa bir süre içerisinde 150.000’den fazla arazi parselini Kırım Türklerine tahsis etmek zorunda kalmışlardı. Kırımoglu, a.g.e., s. 26.

²⁴⁵ Kararnamenin yayınlanmasının ardından yarımadaya gelen Kırım Türklerinden üç veya dört ailenin bir araya gelerek yıkık, çatısı ve duvarı olmayan evleri balçık ile sıvayıp daha kurumasını beklemeden içeri girip o evlerde yaşadıkları bilinmektedir. Nial Memet Nuzet Kızı, a.g.e., s. 83-84.

²⁴⁶ Kırımoglu, a.g.e., s. 27.

²⁴⁷ Özcan, a.g.e., s. 188.

bulunduğu mahkemede Haydar Bariyev, Reşat Bayramov, Rıdvan Gafarov, İzzet Hayırov, Rıza Ömerov, Ruslan Eminov, İsmail Yazıcıyev, Rolan Kadiyev'in beş gün süren davası gerçekleştirildi²⁴⁸. Taşkent'te yargılaması yapılan bu kişiler Sovyet resmî kurumları ile sosyal kuruluşların yapmış oldukları çeşitli ihbarlar sonucunda Kırım Türk halkının yaşadığı faciaları dile getiren mektuplar yazmaları delil olarak gösterilerek onların suçlu gösterilmesi sağlanmıştı. Buradan anlaşılan şudur ki Kırım Türklerinin çözüm amaçlı makamlara sundukları mektuplar cevaplanmayarak devletin adlî ve güvenlik organlarına şikâyet amacı ile gönderilmiş ve zamanı gelince de bu metinler birer delil olarak kullanılmıştı²⁴⁹.

Mahkeme esnasında en dikkat çeken husus ise 1944'te sürgüne gönderilen Kırım Türkleri arasında hayatlarını kaybedenlerin sayıları olmuştu. Kırım Türklerinin bu olayı bir jenosit olarak kabul etmeleri üzerine Sovyet yönetimindeki görevli savcılar bu iddianın asılsız olduğunu ispatlamaya çalışmışlardı. Ancak savcıların delil olarak gösterdikleri Özbekistan Devlet Güvenlik Komitesi'nin "*resmî kayıtları*" dahi Rolan Kadiyev'in söylemleriyle Sovyet makamlarının jenosit suçu ile itham edilebileceğini ortaya koymuştu²⁵⁰. 5 Ağustos 1969'da sonuçlanan mahkeme kararına göre Rolan Kadiyev, Reşat Bayramov, Rıdvan Gafarov ve İzzet Hayırov katı rejimli çalışma kampında üçer yıl kürek cezasına diğer sanıklar ise bir ile bir buçuk yıl arasında değişen sürelerle hapis cezasına mahkûm edilmişlerdi²⁵¹. Ancak sonradan bir yıl cezaya tabi tutulanların serbest bırakılmasına, kürek cezasına mahkûm edilen dört Kırım Türkünün ise ikişer yıl daha Sovyet çalışma kamplarında cezalarının devamına karar verilmişti²⁵².

4. Batının Kırım Türklerinin Millî Hareketini Yakından Takip Etmeye Başlaması

5 Eylül 1967 tarihli kararnamenin gerçek yüzü aydınlatıldıktan sonra Kırım Türkleri 1968 yılının başlarından itibaren sistemli ve teşkilatlı bir çalışmaya başladılar. Verilen bu mücadele iki ana faaliyet üzerinde şekillenmişti. Birincisi Sovyet Rusya'da Genel Demokratik Hareket

²⁴⁸ Mahkemesi görülen on kişinin ayrıntılı bilgileri Fisher, **a.g.e.**, s. 273'te şu şekilde verilmiştir: Svetlana Ametova 1943 doğumlu, hastabakıcı, 14 Eylül 1968'de tutuklandı; Münire Halilova 1946 doğumlu, hastabakıcı, 14 Eylül 1968'de tutuklandı; Haydar Bariyev 1943 doğumlu, traktör operatörü, 15 Eylül 1968'de tutuklandı; Reşat Bayramov 1941 doğumlu, elektrikçi, 22 Eylül 1968'de tutuklandı; Rıdvan Gafarov 1921 doğumlu, elektrikçi, 13 Eylül 1968'de tutuklandı; İzzet Hayırov 1938 doğumlu, mühendis-fizikçi, 13 Eylül 1968'de tutuklandı; Rıza Ömerov 1920 doğumlu, inşaat işçisi, 27 Eylül 1968'de tutuklandı; Ruslan Eminov 1941 doğumlu, inşaat mühendisi, 14 Eylül 1968'de tutuklandı; İsmail Yazıcıyev 1925 doğumlu, öğretmen; Rolan Kadiyev 1940 doğumlu, fizikçi. Kendi halklarının vatan ve var olma savaşını veren Bariyev, Gafarov, Hayırov, Ömerov ve Kadiyev'in mahkeme süresince KGB'nin işkence odalarına atıldıkları bilinmektedir. Edige Kırmal, "Sürgündeki Kırımlılara Dair", **Emel**, S: 54, 1969, s. 8.

²⁴⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 190.

²⁵⁰ **A.g.e.**, s. 191.

²⁵¹ Fisher, **a.g.e.**, s. 274.

²⁵² Özcan, **a.g.e.**, s. 191.

liderleri ile sıkı bir işbirliğine gitmek ve mektup, dilekçe gibi vasıtalarla ilgili yerlere müracaat etmekte²⁵³. İkincisi ve belki de hareket içerisindeki en önemli çalışma protesto mitingleri ve açık hava toplantılarıydı. Hareketin gelişme gösterdiği alanlardan olan kalabalık miting ve toplantıların yapılacağı tarihler ise mücadelenin dikkat çekmesi yönüyle önem arz eden belirli gün ve haftaların tarihleri olarak belirlenmişti²⁵⁴. Hedefler belirlenip ortalama bir program oluşturulduktan sonra Kırım'da 1969 yılında ilk toplantı Karasubazar'ın Kışlav köyünde oturan çoban Abdurrahman Ümerov'un evinde yapıldı²⁵⁵.

Kırım Türk Millî Hareketine Enternasyonal Gençlik Yardım Komitesi'nin 15 Mayıs 1969 tarihinde göndermiş olduğu bildirimde mücadelenin dünya kamuoyunda büyük bir destek gördüğü ifade edilerek İtalyan KP Merkez Komitesi Genel Sekreteri Luigi Longo'nun Sovyetler Birliği'ndeki anti demokratik olayları araştırmak amacıyla bir komisyon teşkil etme niyetinde olduğu belirtilmişti²⁵⁶. Nitekim 1965 yılından sonra Millî Hareket liderlerinin faaliyetleri neticesinde kaleme alınan belgeler Moskovalı muhalifler ve yabancı gazeteciler vasıtasıyla batıya ulaştırılmıştı. Kırım Türklerinin içinde buldukları durumu anlatan mektuplar Radio Liberty, BBC, Voice of Amerika, Radio Kanada gibi güçlü radyo yayınlarıyla dünyanın dört bir yanına yayılmıştı²⁵⁷. Millî Hareket kapsamında Zampira Asanova²⁵⁸ aracılığıyla Mustafa Abdülcemil Kırımoglu önemli dokümanları yabancı basın organlarıyla bağlantılı olan Pavel Litvinov ve Victor Krasin ile paylaşarak meselelerin dünya basınında yer bulmasını sağlamıştı²⁵⁹. Kuşkusuz Kırım Türk Millî Hareketinin böyle bir faaliyet ile ivme kazanmasında mücadelenin önderi olan Mustafa Abdülcemil Kırımoglu ile insan hakları savunucularının yakın temasının üst düzeyde olduğu bilinmektedir.

²⁵³ Abdülhamitoğlu, **a.g.e.**, s. 168.

²⁵⁴ Bahsi geçen önemli tarihler Özcan, **a.g.e.**, s. 158'de Kırım ÖSSC'nin kuruluş yıldönümü (18 Ekim), Lenin'in doğum günü (21 Nisan) ve Kırım Türklerinin sürgün tarihi (18 Mayıs) olarak belirtilmiştir.

²⁵⁵ Yüksel-Kasar, **a.g.b.**

²⁵⁶ Arıkan, **a.g.e.**, s. 67.

²⁵⁷ Kırımoglu, **a.g.e.**, s. 15-16. Kırım Türk Milli Hareketinde en önemli çalışma olarak faaliyetler arası iletişime önem verilmesi gösterilir. Kırım Türkleri, Millî Harekette kendi tarihlerini ve sürgün sürecini hareketin önde gelen isimleri tarafından yazılan yazıların "*Samizdat*"ta yayınlanmasıyla öğrenmiş bulunmaktaydılar. Özcan, **a.g.e.**, s. 158-159. Samizdat yayını Millî Hareketin önderlerinden Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun, kendi mücadelelerine destek veren Moskovalı insan hakları savunucularından Pyotr Grigorenko'nun evinde daktilodan çoğalttığı belgelerin sonraki süreçte yayınlanmış haliydi. Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 5. Bölüm. İlk olarak Özbekistan'daki komşu toplulukların önemli şahsiyetlerine ve Sovyet aydınlarına gönderilen ve insan haklarını savunmak için kaleme alınan bu yayınlar sayesinde yabancı basın organları artık Kırım Türklerinin, Sovyet yönetimine karşı vermiş oldukları mücadelenin takipçisi olmaya başlamışlardı. Seyitmuratova, **a.g.e.**, s. 29.

²⁵⁸ Millî Hareketin kadın öncülerinden Zampira Asanova 26 Nisan 1941 Kırım-Baykıyat köyü doğumludur. 18 Mayıs 1944 sürgününde dört çocuklu bir ailenin üyesi olarak Özbekistan'a sürülmüştür. 1957 yılında Millî Harekete katılan Asanova eğitim sebebiyle kısa bir süre hareketten ayrılmak zorunda kalmıştır. Moskova'daki eğitim sürecini tamamladıktan sonra ise kendisi tekrardan Özbekistan'a dönmüş ve tekrardan çalışmalarına devam etmiştir. Gayana Yüksel, "Kırım Sevgisinin Timsali Zampira Asanova", **Bahçesaray Dergisi**, S: 43-44, İstanbul 2007, s. 6.

²⁵⁹ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 4. Bölüm.

4.1. Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu ve İnsan Hakları Savunucuları ile Birlikte Gelişen Millî Hareket Dönemi

Vatana dönüş mücadelesinde en ön saflarda yerini alan ve sonradan Millî Hareketin lideri haline gelen Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu daha altı aylık bir bebek iken tanıklık ettiği sürgünden yıllar sonra vatani ve milleti için ilk faaliyetini Kırım Tatar Gençlik Birliği'ni kurma teşebbüsü ile göstermiş ve bunun neticesinde işten çıkarılmıştı. 1962 yılında Taşkent Ziraat Mekanizasyon ve Sulama Enstitüsü'ne kaydolan Kırimoğlu üç yıl sonra Sovyet Hükümeti aleyhinde yazmış olduğu *“Kırım’da XII-XVIII. Yüzyıllarda Türk Medeniyeti”* adlı makalesini enstitü öğrencileri arasında dağıttığı gerekçesiyle okuldan atılmış ve ardından askere alınmak istenince kendisi *“Mademki bu devlette bizim hiç vatandaşlık hakkımız yok, öyleyse borcumuz da olamaz.”* diyerek askerlik yapmayı reddetmiştir. Bunun üzerine 12 Mayıs 1966’da tutuklanarak 1,5 yıl hapse mahkûm edilmiştir²⁶⁰. 12 Kasım 1967’de hürriyetine kavuşan Kırimoğlu 1968 yılının Ağustos-Temmuz aylarında işgal edilen Çekoslovakya’yı protesto etmek amacıyla düzenlenen mitinge katılmış ancak Sovyetler Birliği’nin milliyet siyasetini karalamak suçuyla 1969 yılında tekrardan tutuklanmıştır²⁶¹. Mahkeme sırasında hakim tarafından kendisine yöneltilen *“Daha önce yargılandınız mı?”* sorusuna Kırimoğlu’nun verdiği cevap günahsız bir halkın nasıl suçlu hale getirildiğinin adeta delili sayılmıştır. Kendisi mahkeme salonunda bulunanlara hitaben *“Evet, daha önce iki defa yargılandım. Biri 12 Mayıs 1966’da 1,5 yıl hapis cezası aldığım, diğeri ise 18 Mayıs 1944’te henüz altı aylık iken “vatan haini” olarak yurdumdan sürüldüğüm zaman.”*²⁶² diyerek hakime gerçeği haykırmıştır. Yapılan mahkeme sonunda Kırimoğlu, Özbekistan Ceza Kanunu’nun 40. Maddesi uyarınca nihâi ceza olarak 3 yıl “katı rejimli” çalışma kampına gönderilerek hayatının ikinci mahkûmiyetini yaşamaya başlamıştır. Kırimoğlu’na yapılan aynı suçlamalarla 1969 yılında tutuklanarak Taşkent’e getirilenler arasında Yahudi şair İlya Gabay ve II. Dünya Savaşı’nın ünlü generallerinden Pyotr Grigorenko da bulunmaktaydı. Grigorenko’nun davası bu süre zarfında diğer tutuklulardan ayrı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve kendisi Kırım Türklerinin haklarını savunduğu için 5 yıl süreyle akıl hastanesinde cezaya

²⁶⁰ Zafer Karatay, “Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu”, Çevrimiçi: <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?YaziNo=141> 27.03.2017.

²⁶¹ Gös. yer.

²⁶² Özcan, a.g.e., s. 195.

tabi tutulurken Gabay ise Kırımoglu gibi 3 yıl ağır şartlı çalışma kampına mahkûm edilmiştir²⁶³.

Kırımoglu'nun üçüncü tutukluluğu 1974 yılında gerçekleştirilerek kendisi 1 yıl müddetle Sibiry'a da ağır şartlı ceza kampına sürgün edilmiştir. Buradaki cezasının bitimine üç gün kala KGB görevlileri tarafından V. A. Dvoryanskiy isimli bir suçlunun kendisine suç indirimi ve cezasını rahat bir yerde tamamlayacağı vaatleri verilerek bu kişinin Kırımoglu aleyhinde yalancı şahitlik yapması istenmiştir²⁶⁴. Yapılan mahkeme sonunda Kırımoglu'nun ceza süresinin arttırılarak mahkûmiyetinin uzatılması sağlanmıştı. Kendisi bunun üzerine adaleti tesis etmek için 303 gün sürecek olan açlık grevine başlamıştı. Grev süresi boyuca 30 kiloya kadar düşen Kırımoglu bu zaman zarfında KGB yetkilileri tarafından darp edilerek zorla beslenmeye mecbur bırakılmıştı. Pyotr Grigorenko'nun eşi Znaida Grigorenko'nun anılarından Kırımoglu'nun açlık grevi ile ilgili olarak şu bilgilere sahibiz: *“Mustafa bana bir pusula gönderdi ve içinde şunlar yazılıydı: “İntihar etmem için kışkırtıyorlar. Hiçbir zaman hayatıma kıyamayacağımı size haber veriyorum. Dini, imanı yerinde bir insanım eğer aksini duyarsanız bilin ki KGB'nin işidir.”*²⁶⁵ Bu mesajın alınması üzerine ünlü fizikçi Andrey Saharov, General Pyotr Grigorenko ve diğer Sovyet aydınları ile insan hakları savunucuları Kırımoglu'nun hem serbest bırakılması hem de açlık grevini sonlandırması amacıyla Birleşmiş Milletler, dünya kamuoyu ve İslam dünyasına müracaat mektupları yazmışlardı. Ayşe Seyitmuratova da konu ile ilgili İngilizce bir kitapçık yayınlarak bu mesele ile ilintili olan evrakları Viyana Kongresi'nde bulunan 35 devlet temsilcisine dağıtmıştı²⁶⁶. Türkiye'de

²⁶³ Karatay, **gös. yer.** KGB görevlileri tarafından 7 Mayıs 1969'da Gabay'ın evinde yapılan arama neticesinde kendisinin çok sayıda “Sovyet Devleti'ni kötileyen” belge ve dokümanlara sahip olduğu görülünce Gabay aynı gün tutuklanarak mahkemeye çıkarılmış ve dava dosyası Kırımoglu'nun dosyası ile birleştirilerek yargılamaları birlikte yapılmıştı. 12 Ocak 1970'te başlayan ve 6 gün süren mahkeme süreci “Şest Dney” olarak adlandırıldı. Mahkeme sonunda söz alan Gabay, Kırım Türklerine yöneltilen asılsız suçlamaların gerçekte bir yalan olduğunu ve böylelikle bir halkın soykırımı uğratıldığını belirtti. Özcan, **a.g.e.**, s. 192. Kırımoglu ve Gabay'ın mahkemeleri çok başarılı bir organizasyon neticesinde kayda alınarak Zevid Gazi adlı bir Kırım Türkünün geliştirdiği özel bir steno yazısı ile mahkeme konuşmaları yazıya aktarılmış ve sonra Samizdat'ta neşredilmiştir. Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 5. Bölüm. Gabay 3 yıllık özel rejimli kamp cezasından sonra özgürlüğüne kavuşmasının ardından Sovyet baskılarına dayanamayıp Moskova'da 11. kattaki apartman dairesinin balkonundan atlayarak intihar etmiştir. Fisher, **a.g.e.**, s. 214.

²⁶⁴ Pyotr Grigorenko-Znaida Grigorenko, “Basın ve Radyo İçin Bildiri”, **Emel**, S: 93, 1976, s. 18. KGB tarafından tutulan ve yalancı şahitlik eden bu kişi Kırımoglu'nun tutukluluk süresinde de kamp arkadaşlarına ve akrabalarına Sovyet Hükümeti'ne karşı propaganda yapmak amacıyla mektuplar kaleme aldığı ifade etmiştir. Karatay, **gös. yer.**

²⁶⁵ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 6. Bölüm.

²⁶⁶ Kırım, **a.g.e.**, s. 44. Bu uğurda yapılan bir diğer müracaat ise Levitin Krasnov tarafından Müslüman kamuoyuna duyurulmuştu. Kendisi İslam coğrafyalarına hitap ederek Kırımoglu hakkında şunları dile getirmişti: *“...Mustafa bir mümindir, Müslüman'dır. Her gün eriyen takati ölçüsünde Kur'an okuyup dua etmekte, dinince gereken ibadetini yapmaktadır. Onun kalbi bütün Müslümanlar ile birlikte çarpmaktadır. Ey Müslüman kardeşler, siz Mustafa'yı böyle mihnetli gününde, felaketinde yalnız mı bırakacaksınız? Mazlum bir Müslüman kardeşinize yardım etmeyecek misiniz?..”* Levitin Krasnov, “Müslüman Dünyasına Çağrı”, **Emel**, S: 93, 1976, s.

Mustafa Cemiloğlu olarak tanınan Kırimoğlu'nun o dönemde hapisanede öldüğüne dair haberler çıkması üzerine ülkemizde birçok yürüyüş, protesto, toplantı ve hatta giyabi cenaze töreninin düzenlendiği bilinmektedir²⁶⁷. Ancak Sovyet Hükümeti, Kırimoğlu'nun yapmış olduğu açlık grevi ve bunun neticesinde ortaya çıkan dünya kamuoyunun tepkilerine aldırmadan Sibiry'a'nın Omsk şehrindeki yargılamasına devam ederek Kırimoğlu'nu 2,5 yıl ağır şartlı ceza kampına mahkûm etmişti. Kırimoğlu'nun bu mahkemesinde onu savunmak için Omsk şehrine gelen akrabaları ve Andrey Saharov ile eşi Yelena Bönner halka açık olarak gerçekleştirilen yargılama salonunun sözde dolu olması sebebiyle içeri alınmamışlardı. Kırimoğlu ise mahkeme sonunda cezası gereğince 15 Haziran 1976'da dördüncü mahkûmiyetini çekmek üzere Çin sınırındaki Primorskıy çalışma kampına gönderilmişti. Kırimoğlu ceza müddetini tamamladıktan sonra Taşkent'e getirilmiş ve şehri terk etmesi, akşam 20.00 sabah 06.00 saatleri arasında evden çıkması, halkla bütünleşebileceği yerlere gitmesi yasaklanarak her hafta karakol şubesine gidip imza atması gerektiği belirtilerek açık nezaret altına alınmıştı²⁶⁸. Ancak bir yıl sonra Kırimoğlu, gözetim şartlarını ihlal ettiği gerekçesiyle 1979'da tekrardan tutuklanarak Yakutistan'daki Ziryanka kasabasına 4 yıllık süre zarfıyla sürgüne gönderilir²⁶⁹. Bu sırada Kırimoğlu ileride Millî Harekette birlikte emek sarf edeceği eşi Safinar Cemileva ile evlenerek cezasının bitiminde oğlu Hayser ve eşi ile beraber Kırım'ın Yangiyul kasabasına gelip yerleşir²⁷⁰.

Kırimoğlu'nun altıncı mahkûmiyeti Sovyet Devleti'nin iç ve dış siyasetine iftira atmak, Andrey Saharov ve birkaç Sovyet aydını ile birlikte Kızıl Ordu'nun, Afganistan'ı işgalini kınayan bir bildiri yayınlamak ve 1983 yılında Krasnodar bölgesinde vefat eden babasının naaşını yasak olmasına rağmen Kırım'a gömmeye teşebbüs etmesiyle gerçekleşir ve kendisi 1985 yılının Kasım ayında tekrardan tutuklanır²⁷¹. Kırimoğlu'nun Magadan şehri yakınlarındaki kampta cezasının bitimine az bir zaman kala aleyhine yeni bir dava açılması üzerine 1986 yılının sonunda tekrardan yargılanarak 3 yıl hapse mahkûm edilir. Ancak durumun Türkiye ve ABD'de haber alınmasıyla birlikte yoğun kampanyalar başlatılarak içlerinde Kırimoğlu'nun da bulunduğu 5 insan hakları savunucusunun şartlı olarak serbest

---

22. Ayrıca Kırimoğlu'nun başlatmış olduğu bu açlık grevine destek vermek amacıyla 1966-80 dönemlerinde Adalet Partisi Zonguldak Senatörü Ahmet Demiryüce'nin de Kırım Türklerinin meselesini dünya kamuoyuna aksettirmek için açlık grevine başladığı bilinmektedir. Karatay-Karatay, **a.g.b.**

²⁶⁷ Karatay, **gös. yer.**

²⁶⁸ **Gös. yer.**

²⁶⁹ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 7. Bölüm.

²⁷⁰ Karatay, **gös. yer.**

²⁷¹ **Gös. yer.**

birakılmasına karar verilir²⁷². Bunun üzerine hapisten şartlı olarak tahliye olan Kırım oğlu 1987 yılında Moskova'nın Kızıl Meydanı'nda Millî Hareket katılımcıları ile birlikte o zamana kadar Sovyet tarihinde görülmemiş büyük bir gösteri organize ederek dünya ülkelerinin kendi meselelerine karşı yönelmelerini sağlar²⁷³. Ömrünün toplamda 15 yılını hapislerde ve çalışma kamplarında geçiren Kırım oğlu düzenlemiş olduğu bu gösteri ile birlikte aynı zamanda Kırım'ın kendi halkına olan yolunu da açar.

Dünyaca ünlü insan hakları savunucularından olan General Pyotr Grigorenko'nun Kırım Türklerinin vatana dönüşleri için verdikleri mücadelede özel bir yeri vardır. Kırım Türklerinin sorunlarının çözümü ve zulme maruz kalmış halkların hukuk müdafaası için birçok mektup ve müracaat kaleme alan yazar arkadaşı Aleksey Kosterin²⁷⁴ vasıtasıyla Kırım Türklerinin Millî Hareketine destekte bulunan Grigorenko bu faaliyetinden ötürü Sovyet rejiminin en acımasız cezalarından birine tabi tutularak 5 yıl süreyle akıl hastanesine kapatılmış ardından Sovyetler Birliği'nden sınır dışı edildikten sonra ABD'ye gidip yerleşmiştir²⁷⁵. Kırım Türkleri, Kosterin'in doğum gününün 72. yıldönümüne binaen Moskova'da Altay adlı bir restorantta vefa programı düzenledikleri sırada Kosterin'in ani bir kalp krizi geçirmesinden ötürü kendisi vekâleten çok yakın arkadaşı olan Grigorenko'yu programa göndermiştir. Grigorenko, gecede Kosterin'in yerine söz alarak Kırım Türklerinin başına gelen hadiselerin sadece Stalin tarafından gerçekleştirilmediğini onun işbirlikçilerinin hayatta olduklarını ve halen yüksek makamlarda görevli olduklarını belirterek bu kişilerin Kırım Türklerinin isteklerini kabul etmeleri halinde yaptıklarından dolayı hesap vermekten korktuklarını belirtmişti²⁷⁶. Bu söylemleriyle birlikte Grigorenko, Kırım Türklerinin Millî Hareketinin radikalleşmesine büyük bir katkı sağlamıştı.

Gabay, Kosterin ve Grigorenko'dan başka Millî Harekete destek veren Sovyet aydınları arasında Andrey Saharov ve eşi Yelena Bönner, Yuriy Orlov, İ. Kandiba, Aleksandr

---

²⁷² Gös. yer.

²⁷³ Özcan, a.g.e., s. 199.

²⁷⁴ 17 Mart 1896 Saratov vilayetinin Nijnaya Bahmetyevka köyünde dünyaya gelen Aleksey Yevgrafoviç Kosterin, köy okulundaki eğitimini tamamladıktan sonra gazetecilik mesleğine başladı. 1917 Ocak'ında Bolşevik Partisi üyesi olmakla suçlanarak tutuklandı ancak Şubat Devrimi'nden sonra serbest bırakıldı. 1922 yılına kadar Kuzey Kafkasya'da yaşayan Kosterin sonradan Moskova'ya taşınarak burada ikamet etmeye başladı. 1968'de geçirmiş olduğu enfarktüs rahatsızlığı sebebiyle Kırım Türklerinin Millî Hareketinden uzaklaşan Kosterin, Millî Mücadelede Kırımlıların yanında yer almasından ötürü Yazarlar Birliği Moskova Partisi'nden 30 Ekim günü ihraç edildi. Ardından on gün sonra 10 Kasım 1968 günü vefat etti. Gülnara Bekirova, "Pahoronı Alekseya Kosterina", Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/26697199.html>, 17.05.2017.

²⁷⁵ Kırım oğlu, a.g.e., s. 18.

²⁷⁶ Özcan, a.g.e., s. 180-181.

Soljenitsin, Pyotr Yakir gibi isimler de vardı²⁷⁷. Bu aydınların birçoğu Kırım Türklerine verdikleri desteklerden ötürü çeşitli sürelerle hapis cezasına çarptırılmışlardı. Grigorenko da birçok kez tutuklanarak hapis yatmış ve 7 Mayıs 1969'da da Taşkent mahkemesinde yargılanan 10 kişinin savunmasını yaptığı için 3 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı²⁷⁸. Bu bağlamda 20 Mayıs 1969'da Grigorenko'nun mahkûmiyetinin ele alındığı bir toplantı düzenlenerek yapılan istişareler neticesinde mahkeme kararını protesto etmek ve Sovyet Hükümetini şikâyet etmek adına BM İnsan Hakları Koruma Komitesi'ne başvuruda bulunulması kararı alınmıştı²⁷⁹. Aynı yılın Temmuz ayına gelindiğinde ise çeşitli ülkelerin KP liderlerinin düzenlemiş oldukları konferansların açılışının yapıldığı sırada bir grup Kırım Türkünün Moskova'nın meydanlarından birinde gösteri yaptıkları bilinmektedir. Yapılan gösterinin asıl amacı Kırım Türklerini müdafaa ettiği için tutuklanan Grigorenko'nun derhal serbest bırakılmasına dayanmaktaydı²⁸⁰. Gösteriyi düzenleyen hareket katılımcıları KGB ve polis güçleri tarafından polis araçlarına götürülene kadar 6 dakikalık süreyle kaldıkları meydanda kendilerinin meselelerini ve Grigorenko'nun bu mücadeleye vermiş olduğu desteği özetleyen kitapçığı alandaki herkese dağıtmayı başarmışlardı. Hatta bu broşürden çok sayıda yabancı basın muhabiri de yararlanmıştı²⁸¹. Grigorenko'nun serbest kalması için faaliyet gösteren Kırım Türkleri bunun gerçekleşmeyeceğini anladıkları sırada çok sayıda kalabalığın toplandığı miting ve gösteriler ile bir şeyler elde etmek için Taşkent, Andican, Bekabad ve Fergana gibi bölgelerde harekete geçmişlerdi. Tertip edilen gösterilerin en önemlisi de o dönemde tüm dünyanın merakla gelişmelerini takip ettiği Çirçik ve Moskova olayları olmuştu.

4.2. Batı Dünyasının Dikkatini Celp Eden Çirçik ve Moskova Olayları

Kırım Türkleri en büyük gösterilerinden birini 21 Nisan 1968'de Taşkent yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Çirçik'te meydana getirmişlerdi. Hem Lenin'in 98. doğum gününü hem de geleneksel Derviza bayramını kutlamak için Çirçik Meydanı'nda toplanan Kırım Türkleri bir araya gelme amaçlarının Kırım'a geri dönme ve Lenin tarafından kurulan millî özerkliklerini yeniden tesis etmek istediklerini beyan etmişlerdi²⁸². Kırım Türklerinin gösteri yapma niyetinde olduklarını önceden haber alan yerel emniyet güçleri bölgedeki her giriş ve

²⁷⁷ Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, "Pyotr Grigorenko ve Kırım Tatar Millî Hareketi", **Emel**, S: 194, 1993, s. 10.

²⁷⁸ Özcan, **a.g.e.**, s. 182.

²⁷⁹ Kırımoğlu, **a.g.m.**, s. 8.

²⁸⁰ Kırımoğlu, **Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi**, s. 16.

²⁸¹ **A.g.e.**, s. 16-17.

²⁸² Fisher, **a.g.e.**, s. 265.

çıkışı kontrol altına almış olsalar da Özbekistan'da bulunan Kırımlıların alana girişlerine engel olamamışlardı. Öğle saatlerine doğru kutlamaların doruğa çıktığı bir zamanda parkın etrafını saran gaz maskeli asker ve polisler yanlarında getirdikleri su hortumları ile halkın üzerine renkli ve zehirli su sıkmaya başlamış, coplarla insanlar dövülerek ya meydandan çıkarılmış ya da zorla ekip arabalarına bindirilmişlerdi. Hatta gösteriye katılmayan kişilerin de içlerinde bulunduğu 300'den fazla şahıs gece geç saatlerde tutuklanmıştı²⁸³. Olayların organizatörleri olarak iddia edilen Enver Abdülgaziye, Said Abhayırov, İbrahim Abibullayev, Reşat Alimov, Refat İsmailov tutuklanarak süreleri 2,5 ile 3 yıl arasında değişen katı rejimli çalışma kamplarına gönderilmişlerdi²⁸⁴. Olaydan sonra Kırım Türkleri, Sovyet yönetiminden tevkif edilenlerin derhal serbest bırakılmalarını ve Kırım Türk halkı arasından seçilen temsilcilerin dâhil olduğu bir hükümet soruşturma komitesinin teşkil edilmesini istediklerini dile getirmişlerdi²⁸⁵. Ancak Sovyet Hükümeti bu protesto ve arzulara karşı daha sert tavır takınca Kırım Türkleri bu kez de dünya kamuoyundan destek alacakları faaliyetlere yönelmişlerdi.

Çirçik olayının hemen akabinde ricalarına bir karşılık alamayan Kırım Türkleri, Sovyetler Birliği'nin hemen her yerinden gelen 800 kişilik bir toplulukla kendilerine yapılan zulümleri yetkili makamlara şikâyet etmek üzere Moskova'ya gitmişlerdi. Ayrıca 115 Kırım Türk temsilcisi kendilerine yönelik baskılara son verilmesi ve 3 yıl içinde tüm soydaşlarının Kırım'a düzenli bir şekilde dönüşlerinin sağlanması amacıyla yazmış oldukları mektupları 1 Haziran 1968 tarihinde Sovyetler Birliği'nin en üst makamlarına ve sivil toplum örgütlerine göndermişlerdi²⁸⁶. Ancak bu mektuplara karşı Kırım Türklerinin aldıkları cevap makam odalarından kovulmak, Moskova'da kaldıkları Vostok, Zarya ve Altay otellerinin bulunduğu cadde ve sokaklarda kimlik kontrolüne tabi tutularak ardından arabalara bindirilip hücrelere atılmak şeklinde olmuştu. 16-18 Mayıs 1968 günleri arasında Moskova'da bulunan temsilcilerin de aralarında bulunduğu 300 Kırım Türkü bu şekilde tutuklanarak Taşkent'e gönderilmişti²⁸⁷.

---

²⁸³ "Kırım Türklerinin Moskova'daki Temsilcilerinin Protestosu", **Emel**, S: 47, 1968, s. 14-15.

²⁸⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 188.

²⁸⁵ Fisher, **a.g.e.**, s. 267.

²⁸⁶ "Kırım Türklerinin Moskova'da Kovuşturulmaları", **Dergi**, S: 62, 1970, s. 67-68.

²⁸⁷ "Sovyetler Birliği'ndeki Kırım Türklerinin Dünya Kamuoyuna Müracaatı", **Emel**, S: 49, 1968, s. 3.

Sovyet emniyet güçleri tarafından derdest edilen Kırımli bir kadın

(Kaynak: <https://avdet.org/ru/2016/01/13/20-faktov-o-natsionalnom-dvizhenii-krymskih-tatar-kotorve-vy-mogli-ne-znat/>, 03.05.2019.)

Hem Çirçik hem de Moskova olayları o dönemde yabancı basın organları vasıtasıyla batıya aktarılmış ve Sovyet yönetimine karşı tepkiler oluşturulmaya çalışılmıştı. Ancak her ne olursa olsun mücadele azimleri ve dirençleri kırılmayan Kırım Türkleri isteklerini elde edene kadar tüm zorluklara göğüs germeye adeta söz vermişlerdi. Nitekim dünya basınına ayağa kaldıran bu iki olaydan sonra Kırım Türk Millî Hareketi ivme kazanarak zirveye doğru bir yol almaya başlamıştı.

5. 1970'li Yıllarda Yarımada'ya Dönen Kırım Türklerinin Durumları

Kırım Türklerinin 1954 yılında meydana getirdikleri Millî Mücadelenin ilk yıllarında “Kırım Tatar sorununda Parti prensiplerini ve Sovyet gücünü yeniden canlandırmak” olduğu görülmektedir. Bu hedefte 1960’ların sonu ile 70’lerin başında değişime gidilerek Millî Hareket liderlerinin artık “sosyalizmin düşmanlarına karşı mücadele” ettikleri müşahede edilmektedir. Bu dönemde Sovyet belgelerinde geçen “Teşebbüs Grupları”, “Özerklik yanlıları”, “Sovyet aleyhtarları” gibi sözlerle kast edilen Kırım Türk Millî Hareketi o dönemde vatana dönüş mücadelesi veren liderlerin Sovyet yönetimiyle bir çetin savaşın içerisinde oldukları zamana denk gelmişti²⁸⁸. Bu mücadelenin farklı süreçlerde çeşitli usulleri bulunmaktaydı ki bunların başında Millî Hareketin yok edilmesi amacıyla görevlendirilen KGB personelleri gelmekteydi. Sovyet emniyet mensuplarının Kırım Türk Millî Hareketinde

²⁸⁸ Özcan, a.g.e., s. 202.

yer alan kişilere karşı tatbik ettikleri bu metodlar başlıca iki ana sınıfa ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki bireysel takip uygulaması ve bunun neticesinde hareket içerisinde yer alan şahısları korkutma, tehdit etme, psikolojik baskı yapma ve dışlama yöntemi idi, ikincisi ise hareketin içine sızarak yıkıcılık faaliyeti yapmaktı²⁸⁹.

Sovyet Hükümeti'nin bireysel takip sisteminde öncelikle takibe alınacak kişinin çalıştığı işyerindeki yöneticileri tarafından hareketten vazgeçmeleri yönünde telkinler yapılır, bu metod etkili olmadığı takdirde devreye KGB yetkilileri girerek kişilerle “özel sohbetler” gerçekleştirip onları gönül verdikleri mücadeleden pasifleştirme yoluna giderlerdi. Bu yöntem de karşılık bulmadığı zaman kişinin iş yerinde, ailesinde ve özel hayatında istenmedik durumlar ortaya çıkararak, idari ve ekonomik baskı süreci gerçekleştirildi. Bu amaçla özellikle de şahsın çalıştığı iş yerinde sebepsiz yere çeşitli sıkıntılar oluşturularak kişinin ya istifa etmesine ya da işten çıkarılmasına neden olunurdu²⁹⁰. Bütün bu çalışmalar da sonuç vermez ise en çok uygulama alanına sahip olunan sistem devreye girer ki bu yöntemde kişi asılsız suçlamalarla sık sık KGB merkezlerine çağrılır, evinde aramalar yapılır, konuşmaları dinlenir ve netice olarak 15 günlük gözaltı süreçleri başlatılarak en sonunda şahsa uzun süreli hapis cezası verilirdi. Millî Hareketin doruğa çıktığı bir dönemde KGB'nin bu tür politikaları sonucunda hareket mensupları aleyhine 50'den fazla davanın açıldığı ve 200'den fazla üyenin yargılandığı bilinmektedir²⁹¹.

Kırım Türk Millî Hareketi liderlerinden birçoğunun yargılanarak mahkûm edildikleri 1970'li yıllar hareket açısından oldukça kritik bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu tarihten itibaren mücadele sürecinde yavaş yavaş bir düşüşün başladığı görülmüştür. Bu durum 1970'ten sonraki süreçte kendini sosyolojik, ekonomik ve kültürel sahalarda göstermiştir. Özellikle de 5 Eylül 1967 Kararnamesi'nden sonra Kırım'a dönenlerin acı tecrübeler yaşayarak arzu ettikleri millî hayata kavuşamamaları neticesinde birçok kişi sanki başka bir millete mensupmuş gibi kendi halkından koparılmıştır. Bilhassa Millî Hareketin başlıca faaliyet merkezleri olan Özbekistan, Moskova ve Kırım'ın birbirinden uzak oluşları, Kırım'da yerleşme hakkına sahip olamayan Türk ailelerin Ukrayna'nın çeşitli yerlerine iskân edilmeleri nedeniyle iletişimde koordinasyon eksikliğinin meydana gelmesi gibi sorunlar hareketin ivme

---

²⁸⁹ “1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi”, s. 37.

²⁹⁰ Bu türden bir uygulamaya tabi tutulnlardan biri de Şerife Ümer idi. 1972 yılında Kırım'a dönen Ümer, KGB güçleriyle girmiş olduğu bir arbede esnasında çekilen fotoğrafından ötürü suçlu görülerek kendisine oturma izni verilmemiştir. “Şerife Ümer-Hatıralar”, **gös. yer.**

²⁹¹ Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 125.

kaybetmesine sebep olmuştu²⁹². Millî Hareket içerisinde meydana gelen bu değişikliği daha net gözlemleyebilmek için dönemselsel olarak Sovyetler Birliği KP Kongrelerine gönderilen mektup ve dilekçelerin altına atılan imza sayılarına bakmak gerekir. 1966 yılında XXIII. Kongre'ye 130.000 imzalı dilekçe gönderilirken, XXIV. Kongre'ye 60.000, XXV. Kongre'ye 20.000, XXVI. Kongre'ye ise sadece 4.000 imzalı dilekçe gönderilmiştir²⁹³.

Yarımadaya gelen Kırım Türkleri arasında Refat Gocenov, Ruslan Eminov, Ethem Halilov, Yahya Kasimov ve Abdurrahim Reşidov'dan oluşan bir grup 7-8 Ağustos 1973'te Ukrayna KP Merkez Komitesi'ne kendi halklarının Kırım'a düzenli ve devlet kontrolünde giriş sağlayıp yerleştirilmelerini istedikleri mektubu Ukrayna KP Merkez Komitesi sekreterine iletmişlerdi. Gerçekleştirilen müzakereler neticesinde bu anlamda olumlu bir dönüşün yapılmadığı görülmektedir. Bunun üzerine Kırım'da önceden oturum izni alan bazı Kırım Türkleri yönetime karşı bir tepki oluşturdular. Mesela 1969 yılından itibaren oturum izni almak için gerekli yerlere müracaat eden ve 1974 yılında Kırım'da oturum izni almaya muvaffak olan Kurtahmet Emirasan arzusuna kavuşmasına rağmen sadece Sovyet yönetimine tepki vermek adına 3 yıl ailesi ile birlikte evinin bahçesinde yaşamıştır²⁹⁴. Sovyet yönetimi Kırım Türklerinin kendilerine karşı bu kadar cephe almaları sonucunda Kırım'a gelen ailelerin hepsini en ağır yöntemlerle Kırım'dan çıkarmak için çalışmalarda bulunmuştu. Pevat Zeti isimli bir Kırımlı yazar 1975 yılında Kırım'a dönen Enver Ametov ve ailesinin en acılı Sovyet metodunu yaşadıklarını ifade etmektedir. Zeti, Ametov'un kendi milletinin haklarını savunan en büyük oğlunun (23) dönemin Sovyet yetkililerinden birinin kullandığı otobüsün altında kasten ezilerek öldürüldüğünü, en küçük oğlunun (14) da bu olaydan 6 ay geçtikten sonra boğularak öldürüldüğünü belirtmektedir²⁹⁵.

Tüm bu dehşet verici olaylara rağmen 1975 yılında Kırım Türk Millî Hareketinin yeniden bir canlanma sürecine girdiği ve bu anlamda vatanlarının hasretini çeken bir halkın kitlesel olarak Kırım'a göçünün teşvik edildiği görülmektedir. Bu muhaceretin yönlendirilmesi neticesinde Haziran 1975 tarihi itibariyle Kırım'da oturum izni alan Kırım Türkü ailelerin sayısı 713 (4.183 kişi) olarak bilinmektedir. Ayrıca sadece bu kişilerin o dönemde Kırım'a hicretleri gerçekleştirilmemiş aynı zamanda onlara ev ve iş temini yapıp çocuklarının okullara kayıtları gerçekleştirilmiştir. 27 Kasım 1975 tarihli bir belgeye göre ise Kırım'a o

---

²⁹² “1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi”, s. 35-36.

²⁹³ Özcan, a.g.e., s. 208.

²⁹⁴ Karatay-Karatay, a.g.b.

²⁹⁵ Yüksel-Kasar, a.g.b.

tarihe kadar 912 kişinin geldiği ve bunların içinde bulunan 339 kişinin sadece son 3 ay içerisinde gelenler arasında olduğu bilinmektedir²⁹⁶.

Kırım'daki Sovyet idarecilerinin Kırım Türklerinin meselelerine karşı sürekli uzlaşmaz bir tavır takınmalarına ve ısrarla Kırım Türklerini bölgeden çıkarmak için faaliyet göstermelerine rağmen Ukrayna yönetiminin bu insanların meselelerine karşı daha duyarlı yaklaştıkları müşahede edilmektedir. Hatta konu ile ilgili Ukrayna İçişleri Bakanlığı tarafından 12 Ocak 1977 tarihinde Bakan Golovçenko tarafından hazırlanan raporda Kırım Türklerinin sorunlarının çözümü ile ilgilenmek üzere özel bir komisyonun kurulması teklif edilmiştir. Komisyonda ele alınması gereken konular arasında Kırım'a yasa dışı yollardan gelen bütün şahısların tespit edilmesi, aralarında "Vatan Savaşı Veteranları", yaşlılar, okul çağına gelmemiş çocuklar gibi kişilerin bulunup bulunmadığının kontrolüne öncelik verilmiştir. Bunun üzerine Ukrayna Başsavcılığı tarafından 1977 yılında Kırım'a gelen Türklerin durumları hakkında bir inceleme yapıldı. Araştırma sonuçlarına göre 1 Kasım 1977 itibariyle Kırım'a resmî ve gayr-i resmî yollardan gelen Kırım Türklerinin sayısının 8.534 kişi olduğu tespit edilerek bu insanlara kalacak yer ve bir işe sahip olmaları neticesinde oturma izni verilebileceği belirtildi²⁹⁷. Ancak 1977 yılında Kırım'a dönenler arasında bulunan Vasfiye İbrahim yarımadağa geldikten sonra yine birçok sıkıntılar çektiklerini ifade etmektedir:

"...1977 yılında Kırım'a geri döndük. Kırım, Tatarların vatanı ama insan başka insan. Kendi evimize gittik, yıkılan yerlerini saymazsak bıraktığımız gibi duruyordu. İçinde Rus ailesi oturduğu için biz sadece uzaktan bakabildik. Camilerimiz yıkılmış, sanki "Tatarlar gitti!" diye çayırlar küsmüş, kurumuş... Altı yıl Kırım'da, kendi vatanımızda oturma izni alamadık. Yeni yaptığımız evi yıktular. Yenisini yaptık, yine yıktular yine yaptık. Elektriği kestiler, aylarca elektriksiz oturduk. Vurdular, yıktular..."²⁹⁸

---

²⁹⁶ Özcan, a.g.e., s. 213.

²⁹⁷ A.g.e., s. 215.

²⁹⁸ İbrahim, gös. yer.

Yagya Kencametova isimli bir Kırım Türküne ait olan evin buldozerler ile yıkılması

(Kaynak: Seyitmuratova, Natsional'noye Dvijeniye Krımskih Tatar, s. 35.)

18 Mayıs 1978 tarihinde Ukrayna KP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Şçerbitskiy tarafından Sovyetler Birliği KP Merkez Komitesi'ne gönderilmiş olan gizli bir mektupta Kırım'a yapılan Türk göçünün önlenemez bir hal aldığı, 1978 yılında bölgeye gelen kişi sayısının 10.000'lere çıktığı ve bunlardan 1/3'ünün oturum iznine sahip olmadığı ifade edilmişti²⁹⁹. Bunun üzerine aynı mektupta Kırım Türk Millî Hareketi üyelerinin vatana dönüş mücadelelerinde faaliyetlerini gittikçe arttırdıkları belirtilerek SSCB Bakanlar Kurulu'ndan "Kırım'da pasaport kurallarının pekiştirilmesi yönünde ilave kararlar" alınması hakkında bir kanunun çıkarılması gerektiği önerilmiştir³⁰⁰. Söz konusu kanunun çıkarılmasının ardından Kırım'a yasa dışı giriş yapanların bölgeden çıkarılması daha kolay bir hal almıştı. Ancak kanunun yayınlanmasından kısa bir zaman önce meydana gelen Musa Mahmut isimli bir Kırım Türkünün intihar meselesi sanki kanunun kabul edilmesinden sonra Kırım'da yaşanacakların hangi boyutlara varacağını bir habercisi durumundaydı.

5.1. Vatana Dönüş Mücadelesinde En Acılı Olay: Musa Mahmut'un İntiharı

Kırım Türk Millî Hareketinin tarihi sayfaları Kırım Türklerinin vatana dönüş yolunda birçok hüznünlü olayı bünyesinde barındırmaktadır. Bu sayfalardan biri de 5 kişilik ailesi ile birlikte 1975 yılında Kırım'ın Akmescit rayonuna gelerek Beş Terek köyüne yerleşen Musa

²⁹⁹ Özcan, a.g.e., s. 217.

³⁰⁰ Gös. yer.

Mahmut adlı bir Kırım Türküne aittir. Kendisi Beş Terek köyünde ev satın aldığı sırada noter huzurunda yapılan alım-satım sözleşmesinde oturma izni reddedilerek pasaport kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle hakkında dava açılmış ve 13 Mayıs'ta yapılan mahkeme sonunda 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak iyi halinden ötürü cezasının bitimine 9 ay kala şartlı olarak serbest bırakılmıştır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra Beş Terek köyüne dönen Mahmut ve ailesine oturma izni verilmeyeceği hatta Kırım'dan sınır dışı edilecekleri söylenmiştir. Kendisi bunun üzerine 20 Haziran 1978'de eşi ve adına açılmış olan mahkeme tebligatını alırken “*cezalandırıcıların eline sağ geçmeyeceğini*” ifade etmiştir³⁰¹. Gerçekten de tebligatın geliş tarihinden 3 gün sonra sorgulanmak üzere merkeze götürülmek istenen Mahmut, ailesinin gözleri önünde çok kederli bir şekilde canına kıyarak Sovyet yönetimine teslim olmamıştır.

23 Haziran 1978 günü sabah saat 11.00 civarında İçişleri Bakanlığı Simferopol (Akmescit) bölge şubesi müfettişi S. O. Soprikin iki görevli ile birlikte Donskoye (Beş Terek) köyünde oturma izni olmadan yaşayan Musa Mahmut'un evine gelmişlerdi³⁰². Bir süre sonra evinden elbiseleri ıslak bir şekilde dışarı çıkan Mahmut, ailesinin ve halkının yaşadığı acıların son bulması ümidiyle üzerine benzin dökerek kendini yakmıştı. Kısa bir süre sonra alev topuna dönüşen Mahmut'u çevresindekiler söndürmeye çalışırken polis memuru Soprikin ise otomobiline binerek olay yerinden uzaklaşmıştı. Ağır yaralı bir halde 6. Şehir Hastanesi'ne kaldırılan Mahmut ölmeden önce bilinci gayet açık bir şekilde kendi hayatına Kırım Türk toplumuna yapılan hakaretleri protesto etmek amacıyla kıydığını belirtmiş ve 28 Haziran 1978 günü hayatını kaybetmiştir.

³⁰¹ Özcan, *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı*, s. 218.

³⁰² Özcan, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, s. 197.

Musa Mahmut'un 30 Haziran 1978 günü Beş Terek Mezarlığı'ndaki defin işlemlerinden sonra çekilen bir fotoğraf

(Kaynak: <https://antisovetsky.livejournal.com/31921.html>, 12.11.2018.)

Musa Mahmut'un intihar olayı hem Türk hem de dünya kamuoyu tarafından nefretle karşılanmıştı. Durumu yerel ve küresel basına haber veren bazı kişiler şu açıklamaları yapmışlardı: Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu, 46 yaşında olan üç çocuk babası Musa Mahmut'un, Kırım Türklerinin durumunu anlatan son derece trajik bir vakıa olduğunu belirtmiş; Ayşe Seyitmuratova, Mahmut'un ebedi bir meşale olarak sürekli insanlığı ve tarihi aydınlatacağını ifade etmiş³⁰³; Millî Hareket katılımcılarından Reşat Cemilev ise Suudi Arabistan Kralı Halid bin Abdülaziz'e gönderdiği mektupta Musa Mahmut olayının bir intihar değil Sovyet yöneticileri tarafından işlenen bir cinayet olduğunu beyan etmiştir³⁰⁴.

5.2. Yeni Pasaport Kurallarının Kabul Edilmesi

Musa Mahmut'un trajik ölümünden sonra SSCB Bakanlar Kurulu tarafından 15 Ağustos 1978'de kabul edilen pasaport kurallarının daha da pekiştirilmesi yönünde bazı kararlar alındı. Buna göre yasal olmayan yöntemlerle Kırım'a giren ve burada yaşayan kişilerin yaşadıkları yerlerden çıkarılmaları için Kırım İçişleri Bakanlığı organlarına yetki verilmişti. Böylelikle Kırım'a illegal yollarla gelen şahısların kendi evlerinde pasaportsuz yaşamalarına müsaade eden ve bir yıl boyunca iki veya daha fazla adlî tahkikata maruz kalan ev sahipleri ile kiracılarının 2 yıl süreyle bölge sınırları dışına çıkarılmalarına karar verilmişti³⁰⁵. Bu hükümler sonucunda Kırım polisinin istediği kişiyi bölgeden çıkarma yetkisi genişletilmiş ve Kırım Türklerine ev satan ahalinin de gözü korkutulmak istenmişti.

Yeni pasaport kurallarının yürürlüğe girmesinin ardından Kırım Türklerinin yarımadaya gelişleri ciddi anlamda durdu. 1978 yılının sonu ile 1979 yılının başlarında Kırım'a sadece 30 civarında aile gelerek içlerinden yalnızca bir aile Kırım'a yerleşme imkânı buldu. Yeni pasaport kurallarına destek vermek amacıyla Özbekistan'da da göçün önüne geçilmesi için bazı tedbirler alınarak Kırım'a gitmek isteyen Kırım Türklerinin ikamet kayıtlarını

³⁰³ Ayşe Seyitmuratova, "Ebedi Meşale", **Emel**, S: 121, 1980, s. 29.

³⁰⁴ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 219. 1931 yılında Kırım'da doğan Reşat Cemilev, Kırım'a dönme yolunda başlatılan Millî Harekete 1956 yılında iştirak etmiştir. Kendisi Musa Mahmut'un acı hatırasına dair yazmış olduğu "Canlı Meşale" adlı kitabını ABD başta olmak üzere birçok ülkede yayınlamış ve bunun ardından kendisi İzvestiya, Pravda Vostoka, Lenin Bayrağı, Savyetskaya Kuban gibi gazetelerle, TASS Ajansı'nın bültenlerinde şiddetli iftiralara maruz kalmıştır. Ünver Sel, "Kırım Türklerinin Millet Temsilcilerinden Reşat Cemil(ev)", **Emel**, S: 162, 1987, s. 12.

³⁰⁵ Özcan, **a.g.e.**, s. 220-221.

sildirmelerine ve böylece ülkeden çıkmalarına yasak getirildi³⁰⁶. Her ne kadar konu ile ilgili insan hakları savunucularından Saharov bu duruma karşı çıkıp Brejnev'e açık mektup göndermiş olsa da Sovyet yetkilileri o sırada Kırım Türklerinin, Kırım dışındaki başka bir coğrafyaya yerleştirilmeleri yönünde çalışmalar yapmaya başlamışlardı.

6. Vatan Mücadelesi Uğrunda Kazanılan Önemli Haklar

Sürgünden sonra vatan topraklarına hasret bırakılan Kırım Türklerinin her aşamada Sovyet yöneticileri tarafından görmezden gelindikleri bilinmektedir. Kırım Türk toplumu adıyla bir etnik unsurun olmaması için büyük ve etkili çalışmalar yürüten Sovyet Hükümeti, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirdikleri 1959, 1970 ve 1979 yıllarına ait olan nüfus sayımlarında Kırım Türklerine yer vermemişlerdi. Bir bakıma bu uygulamayla Kırım Türk halkını "ötekileştirme" politikasını yürürlüğe koyan Sovyet Hükümeti 1979 yılının sonlarında Kırım Türkleri için yeni yerleşim planlarının taslağını çıkarmıştı.

6.1. Yeni Yerleşim Planlarının Yapılması

1980'lerin başında Sovyet Hükümeti, Kırım Türklerinin Özbekistan'da "kök saldıkları"nı düşünerek onlara suni bir "vatan" oluşturma gayreti içerisine girmişti. Bu amaçla Özbekistan SSC'ne bağlı Kaşkaderya Bölgesi'nde bulunan Mübarek ve Baharistan adlı iki kasabada Kırım Türklerine ait yarı özerk bir bölge kurmak amaçlanmıştı. Bölgeye yerleşimleri yapılacak olan Kırım Türklerine kendilerine ait yönetim birimlerine sahip olacakları, iş ve eğitim süreçlerinde yükselebilmeleri için her türlü imkâna erişebileceklerinin garantisi verilmişti³⁰⁷.

Sovyet Hükümeti tarafından yukarıda izah edilen ve amacı ile yöntemi belirlenen uygulamanın Kırım Türklerinin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görüleceği tahmin edilmekteydi. Ancak bahsi geçen bölgeler hem Kırım'ın beşte biri kadar hem de toprağı kurak ve verimsiz olan arazilerdi. Çöl halinde olan bölgeyi verimli toprağı dönüştürmek için son derece ağır bir sorumluluk altına giren ve böylelikle bu bölgelerde yaşamayı kabul eden Kırım Türklerinin sayısı 2.000 civarındaydı. Söz konusu bölgelerde yaşamayı arzu edenler az olunca Sovyet Hükümeti tarafından Mübarek ve Baharistan'da Tatar dilinde eğitim veren kurumlar açıldı. Taşkent Nizami Pedagoji Enstitüsü bünyesinde bulunan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunları bu esnada öğretmen ihtiyacının karşılanması amacıyla Sovyet Hükümeti

³⁰⁶ A.g.e., s. 222.

³⁰⁷ Devlet, "240 Kırım Türkünün Müracaatları", s. 11.

Mübarek ve Baharistan'da çalışmaları gerektiğine dair zorlamalara tabi tutularak bazı kampanyalara maruz kalmışlardı³⁰⁸. Ancak ne mezun öğrenciler buralara gitmek istediler ne de böyle bir uygulama kendilerine “yeni vatan” seçeneğiyle sunulan Kırım Türklerinden karşılık gördü. Bunun üzerine vatana dönüş mücadelelerinde Kırım'a dönme kararlığında olan Kırım Türkleri, Sovyet yönetiminin bu teklifinden sonra Millî Hareket faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırarak siyasi değişikliklerin de etkisiyle mücadelelerini zafere taşımak için çalışmalarına devam ettiler.

6.2. Sovyet Yönetimindeki Siyasi Değişimin Millî Harekete Etkisi

Kırım Türkleri Sovyet yönetiminin “yeni vatan” teklifini kabul etmemelerinin ardından Millî Hareket etkinliklerini daha büyük bir gayret içerisinde gerçekleştirdiler. Bu bağlamda 1981 yılının başlarında ilk olarak Şevket Kaybullayev, Sinaver Kadırov ve Reşat Ablayev “Musa Mahmut” adında tamamı gençlerden oluşan bir Teşebbüs Grubu kurmak için teşkilatlanmaya başladılar³⁰⁹. Kaybullayev'in annesinin evinde gerçekleştirilen toplantılar sonunda artık genç Kırım Türkleri de Millî Harekete katılmaya hazırlandılar. Bu esnada SSCB İnsan Hakları Komitesi ve Moskova Helsinki Grubu yeni oluşan genç kadro yapılanmasına destekte bulundular³¹⁰.

1985 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği yönetiminde meydana gelen değişiklikler sonucunda Mihail Gorbaçev Sovyetler Birliği KP Merkez Komitesi Genel Sekreteri seçilerek ülke yönetiminin başına geçti. Gorbaçev'in göreve geldikten sonra Perestroyka (Yeniden Yapılanma) ve Glastnost (Açıklık) ilkelerini yayınlaması Kırım Türklerinin vatana dönüş mücadelelerine de etki etti. Nitekim Sovyet mahkemelerinde yargılanarak 1986 yılının Mart ayında ceza alan Reşat Ablayev ve Sinaver Kadırov'un dışında 1986 baharından 1987 yazına kadar Kırım Türkleri aleyhinde büyük bir muhakemenin gerçekleştirilmemiş olması Gorbaçev döneminde meydana getirilen siyasetin bir tezahürü sayıldı³¹¹.

Kırım Türkleri, Millî Hareket faaliyetleri kapsamında Gorbaçev'e ilk müracaatlarını Taşkent'te 11-12 Nisan 1987 yılında Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Krasnodar, Herson, Ukrayna, Moskova ve Kırım'dan gelen 105 Kırım Türkünün iştirak ettiği toplantı ile yapmışlardı³¹². Toplantıda Gorbaçev ile görüşmek üzere bir heyetin seçilmesi, hükümetten en

³⁰⁸ “Kırım Tatarları Sovyet Devleti'ne Karşı “, **Emel**, S: 141-145, Çev.: Hakan Kırımlı, 1984, s. 17.

³⁰⁹ Halilova, **a.g.e.**, s. 58.

³¹⁰ Aleksiyeva, **a.g.e.**, s. 119.

³¹¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 227.

³¹² Kırımoglu, **a.g.e.**, s. 22.

kısa zamanda Kırım Türklerinin sorunları ile ilgilenecek olan özel bir komisyonun kurulması, kanun dışı olayların incelenmesi, hapisanelerde, çalışma kamplarında ve psikiyatri kliniklerinde tutuklu bulunan Kırım Türkleri ile bazı insan hakları savunucularının serbest bırakılmasını talep eden mektuplar kaleme alınmıştı³¹³. Kırım Türklerinin bu yazıları niyetlerinin sadece Kırım'a dönmek olmadığını aynı zamanda 18 Mayıs 1944 günü ellerinden alınan tüm hakların iade edilmesini ve Kırım ÖSSC'nin yeniden kurulmasını içermektedir. Bu amaçlarla Kırım Türkleri, Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu liderliğinde gerçekleştirilecek olan ve o zamana kadar kimsenin cesaret edemediği bir yöntemle başvurarak seslerini tüm dünyaya duyurmak için artık Moskova'da büyük bir miting hazırlığını yapmaktaydılar.

6.3. Moskova Gösterileri ve Ardından Meydana Gelen Gelişmeler

Moskova'ya sürekli halk vekili olarak giden Kırım Türk temsilcileri 1980'li yıllarda devamlı olarak Sovyetler Birliği KP Yüksek Sovyeti'ne müracaatta bulunarak Gorbaçev ile görüşmek istediklerini yineliyorlardı. Ancak uzun bir zamandır taleplerine cevap alamayan 20 kadar temsilci 21 Temmuz 1987 yılında Kızıl Meydan'da gösteri yapma teşebbüsünde bulunmuş fakat polis tarafından olay yerinde dağıtılmışlardı. Temsilcilere ertesi gün yüksek düzeyde yetkililer tarafından kabul edilecekleri bilgisi verilse de bu söz uygulamaya alınmamıştı. Bunun üzerine delegeler Moskova'da o güne kadar yapılan gösterilerin en büyüğünü oluşturarak 400 Kırım Türkünün Kızıl Meydan'da toplanıp mitingde katılmalarını sağladılar³¹⁴. Kızıl Meydan'ın kapatıldığı, göstericilerin etraflarının kuşatıldığı mitingde Millî Hareket katılımcılarından Bekir Ömerov, Gorbaçev ile görüşmelerinin gerekliliği ve bu konuda kararlı olduklarına dair şunları söyledi:

“Bugün biz buraya radyodan veya televizyonda bizim meselemize çözüm getirecek devlet komisyonunun kurulması haberini dinlemeye gelmedik. Biz meselenin çözümü için Gorbaçev'le görüşmeye geldik. Burada yasalara karşı hiçbir şey yok. Bu sebeple biz onu ne kadar gerekirse o kadar burada beklemeye devam edeceğiz. Belki iki saat, iki gün belki de daha fazla...”³¹⁵”

Nihayet 23 Temmuz 1987 günü Kırım Türklerinin meseleleri ile ilgilenmek amacıyla Andrey A. Gromiko başkanlığında kurulan komisyonun Kırım Türkleri ile görüşmeyi kabul

³¹³ Ertuğrul Kardeş, “20. Yıldönümünde Kırım Tatarlarının Temmuz 1987 Moskova Gösterileri”, Çevrimiçi: <http://www.fikirdebirlik.com/yazi.asp?yazi=200707002>, 03.02.2017.

³¹⁴ Zafer Karatay, “Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?”, **Emel**, S: 161, 1987, s. 4-5.

³¹⁵ Kardeş, **gös. yer.**

ettikleri açıklandı³¹⁶. Bu haberin ardından delegelerden Reşat Cemilev'in, Kırım Türk temsilcileri Komisyon Başkanı Gromiko ve İçişleri Bakanı A. Vlasov'un kendileri ile görüşme taleplerini kabul ettiklerini hükümet binasının önünde bulunan kalabalığa bildirmesinden sonra gösteriye son verildi³¹⁷.

24 Temmuz 1987 gününün akşam saatlerinde hükümet binasının etrafı emniyet ve askeri güçlerle donatılarak olası bir hadisede Kırım Türk delegelerini haksız duruma düşürmek için sivillerden oluşan fotoğrafçı emniyet mensuplarının tespiti yapılan alanlarda yerlerini almaları sağlandı. Gösterilerin devam ettiği bir sırada TASS Ajansı tarafından hükümetin kaleme aldığı bir açıklama yayınlandı. Yapılan yazılı açıklamada "Kırım Tatar Taburlarının" II. Dünya Savaşı sırasında gece gündüz hiç durmadan fırınlarda Rusları, Ukraynalıları, Yahudileri, Rumları, Çingeneleri yaktıklarını, köyleri ateşe verdiklerini ve o zamanki harbin ağır şartlarından dolayı alınan sürgün kararının bu halde haklı olarak alındığı yazılmıştı³¹⁸. Kırım Türkleri bu bildiriye karşı aynı günün akşamında "Açık Protestomuz" şeklinde beş saat süren bir komisyon çalışması neticesinde hazırlanan metni 525 delegenin önünde okuyarak gösterilere devam edeceklerini bildirdiler. Ertesi gün (25 Temmuz 1987) 600'den fazla delegenin toplandığı Sovyetler Birliği KP Merkez Komitesi binasının önünde Taşkent'te Tatarca yayınlanan tek gazete olan Lenin Bayrağı'nın, Gorbaçev'e göndermiş oldukları TASS Bildirisini öfkeyle kınadıklarını belirten bir mektup okundu³¹⁹. Aynı günün akşam saatlerinde hükümet tarafından kaleme alınan bir yazılı açıklama daha okundu. Bu izahatta Kırım Türklerinin sürgününden o güne kadar meydana gelen gelişmelerin kısa bir tahlili yapılarak sadece "vatan hainlerine" uygulanması gereken sürgün kararının bütün bir halkı kapsamamasının adil bir karar olmadığı itiraf edildi.

27 Temmuz Pazartesi günü yirmi bir kişilik Kırım Türk heyeti Gromiko'nun makamına giderek yaklaşık 2,5 saat süren bir görüşme gerçekleştirdiler. Ancak bu toplantı Kırım Türklerinin taleplerini karşılaması yönüyle tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Zira Gromiko, makamına giden Kırım Türk delegeleriyle Reşat Cemilev'in söylemlerine göre "seviyesiz bir sokak üslubu" ile konuşmuş ve bu durum da Gromiko'nun başkanlığında kurulan komisyonun Kırım Türkleri nazarında bir değerinin kalmamasına sebep olmuştu³²⁰. Gromiko ve komisyonu ile yapılan bu görüşmenin ardından 28 Temmuz 1987 Salı günü

³¹⁶ "TASS Ajansının 23 Temmuz 1987 Tarihli Kırım Tatarlarıyla İlgili Açıklaması", **Emel**, S: 161, Çev.: Hakan Kırımlı, 1987, s. 24.

³¹⁷ Karatay, **a.g.m.**, s. 5-6.

³¹⁸ Karaş, **gös. yer.**

³¹⁹ **Gös. yer.**

³²⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 235.

İzmailovskiy Parkı'nda 1.000 civarında Kırım Türk temsilcisinin katılımıyla görüşme sonucuna tepki vermek üzere açlık grevi yapılmasına karar verilmiş ancak bu faaliyet gerçekleştirilmemişti³²¹. Ertesi gün aynı parkta ileriki zamanlarda yapılacak çalışmalar ile ilgili bir görüşme düzenlendi. Bu sırada Kırım Türklerine, Moskova polisi tarafından artık Kızıl Meydan'da protesto yapmalarının yasak olduğu uyarısı yapıldı. Bu sözlü telkinin ardından 30 Temmuz 1987 Perşembe günü sabah erken saatlerde Moskova polisleri Kırım Türklerinin kaldıkları evleri tek tek dolaşarak onların seyahat tüzüğüne aykırı hareket ettiklerini, Moskova'da belirli bir süreden fazla kalamayacaklarını, önceden haber vermek şartıyla Kızıl Meydan dışındaki başka bir yerde gösteri yapabileceklerini açıkladı³²². Aynı gün Moskova'da bulunan Kırım Türklerinden bir grup gösteri yapmak için harekete geçmiş olsa da onların bu teşebbüsleri polis tarafından engellendi. TASS Ajansı konu ile ilgili bir açıklamayla sabah saatlerinde gösteri yapmak isteyen Kırım Türklerinin dağıtıldığını ve onların aslında Kırım meselesinin kışkırtıcılığını yaptıklarını iddia etti. Bu esnada Moskova emniyet yetkilileri, Kırım Türklerini sınır dışı etmeye devam ediyordu. Böylelikle 31 Temmuz akşamında Moskova'dan çıkarılan kişilerin sayısı 500'ü buldu³²³. Moskova'dan zorla gönderilen bu temsilciler Kırım Türklerini 2 Ağustos 1987 Salı günü Taşkent'e 40 km. mesafede bulunan Yangiyul Şehri Parkı'nda yapılacak olan toplantıya davet ettiler. 5.000 kişinin toplandığı parkın o gün temizlik ve bakım işleri için kapalı olduğu iddia edilerek Kırım Türklerinin parka girişleri yasaklandı. Ardından Moskova'da kalan Kırım Türklerinin tamamının polis tarafından sınır dışı edilmeleri 5 Ağustos 1987 günü tamamlandı³²⁴.

Kırım Türklerinin o dönemde demir parmaklıklar ülkesi olarak adlandırılan Sovyetler Birliği'nin başkenti olan Moskova'nın merkez meydanlarından birinde günlerce sürdürdükleri bu gösteri ile bir milletin vatana dönüş mücadelesindeki azmini ortaya koymuşlardı. Sovyet yetkililerinin her türlü baskı ve tehditlerine rağmen ortaya koydukları bu mücadele Kırım Türklerinin var olduğunu ve ilerleyen zamanlarda da var olacaklarının bir delili sayılmaktaydı. Onların bu sarsılmaz kararlılıklarındaki en önemli kazanımları ise Sovyet yetkililerine kendilerine haksızlık yaptıklarını resmî olarak itiraf ettirmiş olmalarıydı.

---

³²¹ Karaş, gös. yer.

³²² Göş. yer.

³²³ Özcan, a.g.e., s. 237.

³²⁴ Karaş, gös. yer.

6.4. Sovyetler Birliği'nin Kırım Türkleri için Yayınladıkları Deklarasyon ve Kırım ÖSSC'nin Yeniden Kurulması

23 Temmuz 1987 tarihli TASS Ajansının açıklamasında Kırım Türklerinin meseleleriyle ilgilenmek üzere A. Gromiko başkanlığında kurulan Devlet Komisyonu zaman zaman Moskova'ya giden delegeler ile görüşmeler yapmış, dilekçe ve mektupları tetkik etmiş, gündeme getirilen konular ile ilgili görüşler bildirerek gereğinin yapılması için bir üst makama müracaatlarda bulunmuştu. Ancak yapılan hiçbir faaliyet Kırım Türklerinin vatanlarına dönme konusunda yeterli olmamıştı. Bununla birlikte Kırım Türkleri sürgün edildikleri Özbekistan'da bir takım saldırılara maruz kalmışlardı.

1989 yılında Özbekistan topraklarında bilhassa da Fergana'da iyi bir şekilde organize edilen "haydut çetelerinin" silah ve diğer teknik teçhizatlar ile Kırım ve Ahıska Türklerine saldırılarda buldukları bilinmektedir³²⁵. O günlerde Özbekistan'ın yerel televizyonlarından olaylara katılan şahıslara biner ruble verildiği, saldırganların sıradan kişiler olmadığı, onların özel eğitimli ve belirli yerler tarafından desteklendiği yönünde açıklamalar yapıldı. Aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu binlerce masum insan saldırıların hedefi olmuş, birçok kişi hunharca dövölmüş, insanlara türlü eziyetler yapılarak onların diri diri yakılmalarına neden olunmuş ve yüzlerce ev yağma edilmişti³²⁶. Saldırganlara karşı kendi soydaşlarını korumak isteyen kişilerin o gün tank ve zırhlı araçlara sahip olan güvenlik güçleri tarafından dağıtılarak olaylara seyirci kalınmalarına sebep olunduğu görgü tanıklarının ifadelerinde yer almıştı³²⁷. Ancak kısa bir süre sonra olayların ardındaki gerçek ortaya çıktı. Saldırganların taşkınlıklarına karşı hiçbir tepki göstermeyen yerel makamlar Kırım ve Ahıska Türklerini askeri araçlara doldurarak onları Rusya Federasyonu'nun Smolensk ve diğer bazı vilayetlerin verimsiz arazilerine götürdükleri anlaşıldı. Üstelik onlardan sürgün edildikleri yerlere kendi rızaları ile geldikleri ve bu bölgelerde yaşamak istediklerini belirten belgeleri imzalamaları istendi. Yeni sürgün bölgelerinde temel ihtiyaçları dahi karşılanmayan Kırım Türkleri uzun uğraşlar neticesinde Haziran ayında Kırım'a döndüler³²⁸. Glastnost ve Perestroyka siyasetinin kendilerine bir fayda göstereceğini umut eden Kırım Türklerinin başlarına böyle bir hadise gelmesi onların Kırım'a dönüşlerindeki sayılarını daha çok arttırdı. Nitekim 1989 yılı

³²⁵ Reşat Cemilev, "Kırım Tatar Millî Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış", **Emel**, S: 176, 1990, s. 3.

³²⁶ Özcan, **a.g.e.**, s. 243.

³²⁷ Cemilev, **gös. yer.**

³²⁸ **A.g.m.**, s. 8.

itibariyle Kırım'daki Türklerin mevcudu 50.000'i bulmuş ve böylece Sovyet Hükümeti'nin artık onların vatanlarına dönüşleri için resmî çalışmalarda bulunmasının yolu açılmıştı³²⁹.

Kırım Türkleri, Sovyetler Birliği'nde meydana gelen siyasi değişimin ardından koordineli bir disiplin yöntemi ile Kırım Türk Millî Hareketi Teşkilatı'nı kurmak için faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardı. Yapılan istişarelerin neticesinde yeni bir teşkilat kurularak başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu getirilmişti. 10-12 Haziran 1989 tarihinde Bahçesaray'da gerçekleştirilen ilk toplantıda Glastnost ve Perestroyka dönemlerinin oluşturduğu demokratik ortamdan istifade edilerek bir bildirin hazırlanmasına ve Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilecek olan Kırım Türk heyetinin oluşturulmasına karar verildi³³⁰. Tüm bu çalışmaların koordinasyonunu sağlamak için 30 Temmuz 1989'dan itibaren iki haftada bir çıkarılmak üzere Samizdat bildirileri tarzında özel broşürler hazırlanarak yerli ve yabancı yayın organlarına dağıtımını sağlanıp ülke içi ve ülke dışında bulunan herkesin Kırım Türk meselelerinden haberdar olmaları sağlandı. Ayrıca gösteri ve mitinglerin devam ettirilmesi düşüncesine ağırlık veren toplantı üyeleri bir taraftan da dini inançlarını ve vecibelerini sağlamlaştırmak amacıyla kendilerine imkânlar oluşturmak için eski ibadethanelerin restore edilmesi ve yeni camilerin inşaatına başlanmasını talep eden istekleri yazılı olarak beyan etmişlerdi³³¹. Bu şekilde Kırım Türkleri yıllarca özlemini duydukları topraklara geri dönmek için hiçbir engelin kalmadığına ve Sovyet Hükümeti'nin artık bu anlamda kendilerine yardım edeceklerine kanaat getirmişlerdi. 14 Kasım 1989 günü nihayet Kırım Türklerinin tüm emekleri karşılık bulmuş ve SSCB Yüksek Sovyeti tarafından haksızlığa uğramış olan vatandaşların haklarını iade etmek amacıyla oluşturulan bir deklarasyon yayınlanarak bildiride şu ifadelere yer verilmişti:

“...Kendine has acısıyla bir hatıra bizi Stalin dönemi baskılarının ıstırap dolu yıllarına gönderiyor. Ülkede gayri kanunilik ile keyfiliğin uğramadığı cumhuriyet ve mağdur etmediği millet kalmamıştır. Geçmişte yapılan toplu tutuklama eylemleri, kamp işkenceleri, yoksul kadınlar, yaşlılar ve çocuklar sürgün bölgelerinden vicdanlarımıza çağrıda bulunmaya devam ediyorlar, içimizdeki ahlak duygusunu rencide ediyorlar. Bunu unutmak imkânsızdır.

Stalin rejiminin barbarca eylemleri ile II. Dünya Savaşı yıllarında Balkarlar, Kalmıklar, Çeçen-İnguşlar, Kırım Tatarları, Karaçaylar, Mesket Türkleri, Almanlar yaşadıkları

³²⁹ Özcan, a.g.e., s. 245.

³³⁰ A.g.e., s. 246.

³³¹ Ayrıntı için bkz.: “Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şûrası'nın İlk Toplantısının Tutanağı”, **Emel**, S: 174, 1983, s. 1-13.

yerlerden sürgün edildiler. Mecburi göç politikası SSCB’nde yaşayan Koreli, Yunan, Kürt ve diğer halkların kaderleri üzerinde de etkili oldu.

SSCB Yüksek Sovyeti şartsız bir şekilde milletlerin zorla sürgün edilmesini, uluslararası hukuk temeline ve sosyalist düzenin hümanist tabiatına ters düşen en ağır suç olarak telakki etmektedir.

SSCB Yüksek Sovyeti, insan haklarının ve devlet düzeyindeki hümanist kuralların çiğnenmesinin ülkesinde bir daha asla tekrarlanmayacağını garanti etmektedir.

SSCB Yüksek Sovyeti, baskılara maruz kalan bütün Sovyet toplulukların haklarının kayıtsız şartsız iadesi için gerekli yasal tedbirlerin alınmasını gerekli görmektedir.³³²”

Sovyetler Birliği’nin en üst makamı tarafından yayınlanan bu tebliğ ile Kırım Türklerinin ve vatanlarından uzakta yaşayan diğer halkların sürgün öncesi yaşadıkları topraklara dönmeleri için önlerinde bulunan engellerin kaldırıldığı ifade edilmişti. Sovyet yönetim organları bundan sonra Kırım Türklerinin vatanlarına dönüşü için bizzat organizatör olarak altyapı, konut, sosyo-kültürel ortam ve şahısların yakınlık derecelerini göz önüne alarak halkın Kırım’a dönüşünün devlet denetiminde yapılmasını planlamıştı. Bu amaçla Sovyet Hükümeti 11 Temmuz 1990’da Kırım Türklerinin, Kırım’a dönüşleriyle ilgili olan sorunların çözümü hakkında çeşitli bakanlıklar ile onlara bağlı bulunan kurumlar tarafından hazırlanan paketi onaylayarak dönüşlerin belli bir düzen kapsamında olacağını belirledi. Ancak kısa bir süre sonra Sovyet Hükümeti’nin, Kırım Türklerinin vatana dönüşlerini sağlamak için çıkardıkları bu deklarasyona uymadıkları ortaya çıktı. Bunun üzerine Kırım Türkleri boş arsaların parsellenerek verilmesi ve tamire ihtiyacı olan evlerin onarılması için defalarca Sovyet yönetimine dilekçe yazmalarına rağmen olumlu bir cevap alamadılar. Durum böyle olunca da Kırım Türkleri “Çadır Şehirler” kurmak için faaliyete geçtiler. Sürgünden sonra Kırım’a kendi imkânlarıyla dönen ve sayıları neredeyse yüz bini geçen Kırım Türklerinin bu faaliyetleri Sovyet güvenlik güçleri tarafından bastırılarak emniyet güçlerine karşılık verenlerin çoğu tutuklandı³³³. Hatta Sovyet yönetiminin bu süreç içerisinde Kırım Türklerine

³³² Özcan, a.g.e., s. 247-248.

³³³ “Kırım’da Değirmenköy’de Kırım Tatarlarının Bir Çadırşehir Kurmaları Hakkında Bildiri”, **Emel**, S: 176, 1990, s. 43-47.

tavrı oldukça sert olmuş, çadır kentler polisler tarafından basılıp yağmalanarak çadır sahipleri dövülmüşlerdi³³⁴.

Kırım Türklerinin vatanlarına dönmelerine başlamalarının ardından Kırım’da bazı sosyo-kültürel meseleler ortaya çıktı. Bu sorunların başında bir milletin var olmasında en çok önem telakki eden din ve dil gibi problemler gelmişti. Nitekim Kırım Türklerinin kutsal mekânlarına birçok saldırı eylemi yapılmış, ana dilde eğitim yasaklanarak halkın Rusça konuşmasına neden olunmuştu. Dil konusunda her ne kadar sivil toplum kuruluşları faaliyet gösterip “*Bizim Kırım*” adlı bir sosyo-politik teşkilat kurup Tatarca kurslar açmış olsalar da bu çalışma Kırım Türklerinin dillerinin tam anlamıyla muhafazasını sağlayamamıştı³³⁵.

Sürekli olan göçler neticesinde 1987 yılında 2.300, 1988’de 19.300, 1989’da 28.000 ve 1990 yılının ilk beş ayında 12.800 kişi Kırım’a dönmüştü. 1 Mayıs 1990’dan itibaren ise Kırım’da toplam 83.116 Kırım Türkünün yaşadığı ve gelecek üç yıl içerisinde de 50.000 veya 70.000 Kırım Türkünün daha Kırım’a döneceği tahmin edilmekteydi³³⁶. Yavaş yavaş Kırım Türklerinin vatanlarına dönmeye başlamalarının ardından Kırım’daki Rus çoğunluğun kontrolündeki iktidar Kırım Türklerinin hızlı ve organizeli dönüşleri karşısında Kırım’ın yine Özerk Cumhuriyet statüsüne yükseltilmesini istiyordu. Böylece Kırım ilk fırsatta doğrudan Kremlin’e dolaylı olarak da Rusya’ya bağlanacaktı. Bu anlamda 20 Ocak 1991’de Kırım’da yapılan referandum neticesinde “*Kırım ÖSSC’nin, SSCB’nin bir parçası olarak yeniden oluşturulmasını ve Birlik anlaşmasına katılmasını destekliyor musunuz?*” sorusuna oy kullanan 1.441.019 seçmenden 1.343.855’i kendilerine yöneltilen suale “*EVET*” cevabını verdi³³⁷.

³³⁴ Zafer Karatay, “Vatan Kırım’a Dönen Kırım Türkleri”, **Emel**, S: 179, 1990, s. 1. 1 Ekim 1992 yılında Kırım’ın Aluşta-Krasny Ray bölgesinde meydana gelen olay belki de Kırım Türklerinin Çadır Şehirler tarihinde yaşadıkları en ciddi olaylardandı. Sovyet polisleri ve organize edilmiş sivil güçler bölgedeki çadırları basarak sakinlerini dövmüş, kurulmakta olan çadırları buldozerler ile yıkmış ve insanların yıllardır biriktirdikleri paraları alarak inşaat malzemelerini yağmalamışlardı. Olay neticesinde 27 Kırım Türkü yaralanmış ve 26 kişi de tutuklanmıştı. Bunun üzerine Kırım Tatar Millî Meclisi üyeleri tutukluların serbest bırakılması için 6 Ekim 1992 tarihinde Kırım Yüksek Sovyeti binası önünde binlerce Kırım Türkü ile birlikte tepki amacıyla bir gösteri yaptılar. Sonunda tutuklular serbest bırakılarak uzun süre boş arazilere ev kuran Kırım Türklerine karşı sert müdahalede bulunulmadı. Ancak bu yerleşim yerlerine senelerce ne su ve elektrik verildi ne de yol yapıldı. Karatay-Karatay, **a.g.b.**, s. 9. Bölüm.

³³⁵ Yeşilot-Kılıç-Özdemir, **a.g.m.**, s. 102.

³³⁶ Özcan, **a.g.e.**, s. 253. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılma sürecinin başlangıcı olan 1989 yılında sürgün bölgelerinden Kırım’a başlayan göç dalgası yeterli sayıya ulaşınca 1917’de gerçekleştirilen Kurultay geleneği 1991 yılında tekrardan canlandırıldı. II. Kurultay olarak da adlandırılan bu kongrede Kırım Türklerinin kendi geleceklerini tayin etme hakkı, Millî Meclisin kurulması, Ant Etkenmen şiiirinin millî marş olarak kabul edilmesi, Tarak Tamgalı Gök Bayrağın millî bayrak olması gibi kararlar alındı. Bunun neticesinde Kırım Tatar Millî Meclisi kurularak kurultay üyeleri arasından seçilen 33 üye Kırım Türk halkının en üst düzey temsilcisi olarak kabul ve ilan edildi. Nail Aytar, “Kırım Tatar Millî Meclisi ve Kurultay Mirası”, Çevrimiçi: <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/kirim-tatar-milli-meclisi-ve-kurultay-mirasi/144665/>, 18.02.2017.

³³⁷ Zafer Karatay, “Kırım’da Son Siyasi Durum”, **Emel**, S: 199, 1993, s. 4.

Kırım Türkleri halk oylamasından sonra Kırım yönetiminin referandumdan kendilerini haberdar etmediklerini belirtmişlerdi. Bunun üzerine Kırım Türk Millî Teşkilatı, Kırım'ın yeniden Rusya'ya bağlanmasına taraftar olmadıklarını ve bu sebeple Ukrayna Cumhuriyet Partisi ile birlikte referandum oylamalarını boykot ederek taraftarlarının seçime katılmamaları çağrısını yaptı. Referandumun ardından Ukrayna SSC Yüksek Sovyeti, oylamanın sonuçlarını kabul ederek 12 Şubat 1991'de Kırım ÖSSC'nin yeniden kurulmasıyla ilgili kanunları onaylamış ve Kırım topraklarında Ukrayna SSC bünyesinde Kırım ÖSSC kurulmasına karar vermişti³³⁸.

17 Mart 1991 tarihine gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin kaderini yakından ilgilendiren bir referandum daha yapıldı ve halka “*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin her milliyetten insanların haklarının ve hürriyetlerinin tam manasıyla garanti edildiği hükümler cumhuriyetlerin eşit haklara sahip olduğu yenilenmiş bir federasyon şeklinde korunmasını gerekli görüyor musunuz?*” sorusu yöneltildi. Sovyetler Birliği'ndeki cumhuriyetler için oldukça büyük önem arz eden bu referandumda Ukrayna halkı diğer Birlik Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi büyük çoğunlukla Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsız bir devlet olma yönünde oy kullandı. Böylece 1 Aralık 1991'de Bağımsızlık Deklarasyonu'nu oylayan Ukrayna halkının % 90,3'ü bağımsızlığı destekledi³³⁹.

Sovyetler Birliği dağılmadan önce Bakanlar Kurulu'nda alınan son kararlardan biri 24 Temmuz 1991 Kararnamesi olmuştu. Genelgede Rusya Federasyonu, Ukrayna, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan devlet başkanlarından ülkelerinde Kırım Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde onların Kırım'a dönüşleriyle ilgili problemlerin çözülmesi için birer komisyon kurmaları gerektiği talep edilmişti³⁴⁰. Ancak 1991 yılının sonbaharında kurulan Devlet Komisyonu kendi varlığına son verince Kırım Türkleri de bu kez kendi imkânlarıyla Kırım'a gayr-i resmi yollarla dönmeye başladılar. Nitekim 1995 yılı nüfus

³³⁸ “Haberler”, **Emel**, S: 182, 1991, s. 52.

³³⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 255-256. 1990-91 yılları Kırım Türklerinin geri dönüşlerinin zirveye çıktığı dönemler olmuştu. 1991 yılı yaz aylarında 130.000 olan Kırım Türklerinin sayısı aynı yılın sonlarında 150.000'i aşmıştı. 13 Kasım 1991'de çıkarılan Ukrayna Vatandaşlık Kanunu gereğince o zamana kadar oturum izni alabilen 73.981 Kırım Türkü, Ukrayna vatandaşlığına geçmişti. Özcan, “Kırım Türklerinin Geri Dönüşleri...”, s. 247. 1990-93 yılları arasında Kırım'a dönme amacına erişen Kırım Türklerinin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri istedikleri yerlere değil de dağınık bir şekilde farklı alanlara yerleştirilmeleriydi. Sovyet idarecilerinin bu yöntemleri hiç şüphesiz Yaliboyu'na ve Karadeniz filosunun yer aldığı bölgede stratejik konuma haiz yerlerin hâkimiyetlerini ellerinde tutmaları ile yakından ilgiliydi. Bu sebeple 1990 ve 93 yılları arasında Kırım'a dönen 240.000 Kırım Türkü arsa sahibi olamadıklarından ötürü kendilerine ait bir ev yapamamış ve başka ailelerin ya da yakınlarının yanında yaşamaya mecbur bırakılmışlardı. Özcan, **a.g.m.**, s. 252.

³⁴⁰ **A.g.m.**, s. 249.

sayımına göre yarımada da yaşayan 2.600.000 kişiden % 10'unu (260.000 kişi) Kırım Türkleri teşkil etti³⁴¹.

Kırım Türk ahalisi 1944'den beri mücadelesini verdikleri vatanlarına kavuşarak Kırım'da yaşama haklarını elde etmişlerdi. Kırım Türklerinin birçoğu bu büyük savaşın sonucunda Kırım'a dönmüş olsalar da hâlâ farklı coğrafyalarda hayatlarını idame ettirerek vatan özlemine çeken yüzlerce Kırimlı bulunmaktadır. Her ne olursa olsun amansız bir şekilde oluşturulan bu Millî Harekette kadınların da mücadele sürecine büyük katkısı olmuş, onların sayesinde zaman zaman vatan savunması zirveye ulaşmıştır.

---

³⁴¹ Özcan, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, s. 257.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM TÜRK MİLLÎ HAREKETİNDE KADINLAR

1. Şefika Gaspıralı ve Kırım Türk Kadınları

Kırım Türklerinin fikri önderi İsmail Gaspıralı'nın XIX. yüzyılda meydana getirmiş olduğu Usul-i Cedid hareketinin en radikal reformlarından biri kız çocuklarının tahsili ve onlar için oluşturulan kız mekteplerinin açılmasıydı. Bu anlamda ilk kız mektebi 1884 yılında Bahçesaray'da açılmış ve okulun hocalığını Gaspıralı'nın kız kardeşi Selime Pembe Hanım üstlenmişti. 1906 yılına gelindiğinde Bahçesaray'da kurulan mekteplerin sayısı 13'e yükseltilmişti³⁴². Böylece kadınların eğitim, kültür, siyaset ve daha başka alanlarda yer almalarını isteyen Gaspıralı, kız mekteplerini kurarak onların her alanda saygınlık kazanmalarına vesile olmuştu. Eğitim alanında yapılan bu yeniliklerin yanı sıra hem Gaspıralı'nın hem de kendisinin editörü olduğu Tercüman Gazetesi'nin kadınlara karşı olan yaklaşımlarında kadınlar ile ilgili özel bir derginin oluşturulması konusu gündeme gelmişti. Söz konusu dönemde böyle bir faaliyetin sorumluluğunu İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı³⁴³ üstlenmişti. Nitekim Şefika Hanım işe ilk olarak Alem-i Nisvan³⁴⁴ adı altında bir mecmua yayınlamakla başlamıştı³⁴⁵. Ancak kadınların haklarını çok güçlü bir şekilde savunan Şefika Gaspıralı 1907 yılının sonlarında Alem-i Nisvan Dergisi'nin yayın hayatından kaldırılması üzerine bu kez de bir kadın cemiyeti kurma çalışmalarına yöneldi. Nitekim böyle bir ihtiyaç o dönemde Kırım Müftülüğü yapan ve ileride Kırım Tatar Ahali Cumhuriyeti'nin

³⁴² Zarema Samedinova, "İsmail Bey Gaspıralı ve Kırım Kadınları", **Yıldız-4**, 2001, s. 137-138.

³⁴³ 21 Kasım 1886'da Kırım'ın Bahçesaray şehrinde dünyaya gelen Şefika Gaspıralı, okuma yazma öğrenimini ilk olarak babası İsmail Gaspıralı'dan almış ve sonrasında eğitimini yine babasının kurucusu olduğu Usul-i Cedid mekteplerinde almıştır. Rus Çarlığı döneminde kadın haklarını savunmak isteyen Şefika Gaspıralı bu amaçla yazmış olduğu ilk makalesini 1903 yılında Tercüman Gazetesi'nde yayınlamıştır. 1917 yılının Nisan ayında Tataristan'ın Kazan şehrinde gerçekleştirilen Rusya Müslüman Türk Kadınlarının Kongresi'ne vekil olarak gönderilen Şefika Gaspıralı 1-11 Mayıs 1917 tarihinde Moskova'da düzenlenen Rusya Müslümanlarının I. Kongresi'ne delege olarak katılmıştır. "Azerbaycanın Aydın Keleceğine İmza Qoyğan Qadın-Şefika Gaspralı", **Nekecan Dergisi**, Ed.: Zera Bekirova, No: 20, 2018, s. 12. Hakikaten tüm Türk dünyası kadınlarının saygı duyulmasına vesile olan ve kadınların değer çitasını yükseltmeyi başaran Şefika Gaspıralı'nın 31 Ağustos 1975'te vefat etmesiyle birlikte ortaya çıkan meselelerin çözümünü yıllar sonra vatan mücadelesinde de yer alacak olan Ayşe Seyitmuratova, Veciye Kaşka, Zampira Asanova, Sabriye Seutova gibi isimler devralmıştır. "Şefika Gaspralı ve Kırım Tatar Aktivist Kadınları Anma Toplantısı", **Kırım Bülteni**, Yıl: 20, S: 69, Ed.: Ekrem Burak Şahin-Meryem Başkurt, Ankara 2011, s. 111.

³⁴⁴ Kadınlar Dünyası anlamına gelen, haftada bir yayınlanan ve ilk olarak 3 Mart 1906'da çıkarılan Alem-i Nisvan Dergisi erkeklerin kadınlar üzerinde kurmaya çalıştıkları egemenliği eleştiren, kadınları politik alanda da güçlerini göstermeye davet eden türdendir. Hiç şüphesiz bahsi geçen amaçlarla kaleme alınan dergi yazıları Çarlık Rusya döneminde oldukça cesaret gerektiren bir eylemdi. Nitekim Rus Hükümeti'nin baskılarının arttığı bir sırada Alem-i Nisvan Dergisi de bu durumdan nasibini alarak 1907 yılının sonlarına doğru derginin yayın hayatının sonlandırılmasına sebep olunmuştur. Derginin basımı ve gelişimi için bkz.: Meryem Başkurt, "Türk Dünyasında Kadın Hareketleri: Şefika Gaspralı Örneği", **Milliyetçi Hareket Partisi Kadın Kolları Dergisi**, S: 1, Ed.: Doğan Çolak, Ankara 2016, s. 111.

³⁴⁵ Ranetta Gafarova, "Halq Medeniyetünde Qadın", **Kırım'ın Sesi**, Yıl: 1, S: 2, 2015, s. 2.

başkanlığını yapacak olan Numan Çelebi Cihan tarafından da fark edilmişti. Bunun üzerine Çelebi Cihan ile Şefika Gaspıralı, Akmesic'te bir görüşme gerçekleştirerek kurulacak olan kadın cemiyetinin esaslarını belirlediler³⁴⁶. Yapılan müzakerelerin neticesinde aydın kadınların teşkil ettiği Kırım Kadın Komitesi Nisan 1917'de Şefika Gaspıralı öncülüğünde kurulmuş ve Ayşe İshakova, İlhamiye Tohtarova, Emine Şabarova, Anife Bodaninskaya gibi birçok kadın cemiyet üyeliğinde yer almıştı³⁴⁷. Kısa bir süre sonra ismi zikredilen bu kadınlar sadece genel seçimlere katılmakla kalmamış aynı zamanda yerel seçimlerde de söz hakkına sahip olmuşlardı. Nihayet yapılan kongreler neticesini vererek Kırım Ahali Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte eşit ve gizli oy usulü ile Kırım'da gerçekleşen genel seçimlerde Millî Kurultay'a Şefika Gaspıralı, İlhamiye Tohtarova, Hatice Avcı, Emine Şabarova ve Anife Bodaninskaya ilk kadın vekil olarak seçilmişlerdi³⁴⁸. Böylelikle Şefika Gaspıralı öncülüğünde başlatılan kadınların hak ve hukuk mücadeleleri kendilerine sosyal ve siyasal alanlarda tanınan haklar ile ortaya çıkmıştı. Ancak 1918 tarihinden sonra Kırım'da başlayan istibdat döneminde yapılan aydın kıyımı sonucunda kadınların hem sosyal hem de siyasal anlamdaki çalışmaları pasifleşti. Bu durum 18 Mayıs 1944 yılından sonraki süreçte de devam etmiş olup kadınların en asli görevleri bu zaman zarfında hayatta kalma mücadelesi şeklinde ortaya çıktı.

2. Kırım Türklerinin Millî Hareketindeki Kadınların Görevleri

Sürgün bölgelerinde büyük bir yaşam mücadelesi veren kadınlar bir süre sonra siyasi rollerini üstlenerek yasakların getirmiş olduğu olumsuz ortamda dahi harekete geçmeye başladılar. Sürgün yerlerinde gizli olarak yapılan ev toplantılarından sonra 1960 ve 80'li yıllarda Kırım Türk kadınları kendi milletlerinin hak ve hukuk savaşında bulunarak öncelikle yakın çevrelerine Millî Hareketin amaçlarını anlattılar. Teşkilat koordinasyonuna oldukça önem veren Millî Hareket kadınları 1964 yılından başlayarak devlet ve parti organlarına gönderilen halk vekillerinin ulaşım ve konaklama ihtiyacını organizeli bir şekilde düzenleyerek delegelerin istenilen bölgelere gitmelerine katkıda bulundular³⁴⁹. Ardından Moskova'ya gönderilen halk vekillerinden gelen bilgileri sabah geç saatlere kadar yazıp çoğaltarak onların dağıtımını gerçekleştirmişlerdi. Ayrıca Millî Hareket kadınları insan hakları savunucularının katıldıkları toplantı metinlerini çoğaltarak bunların yabancı basın

³⁴⁶ Şefika Gaspıralı, Çelebi Cihan ile görüşükten hemen sonra harekete geçerek Bahçesaray'da bir kadın mitingi organize etmişti. Gerçekleştirilen bu miting Türk ve İslam tarihi için kadınların hem siyasal hem de toplumsal hayata atılımları için bir ilk taşımaktaydı. Başkurt, **gös. yer.**

³⁴⁷ "I Qurultayda Qırımtatar Qadınları", **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, 2018, s. 28-29.

³⁴⁸ Safiye Olgun, "Kırım Tatar Millî Hareketinde Kadınlar", **Milliyetçi Hareket Partisi Kadın Kolları Dergisi**, S: 1, Ed.: Doğan Çolak, Ankara 2016, s. 114.

³⁴⁹ İdris Asanin, "Lennara Mambetova", **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 293.

organları ile paylaşılmasını sağlamışlardı³⁵⁰. Tüm faaliyetlerde ön saflarda yer alan Millî Hareket kadınları bu çalışmalar ile de yetinmeyip birçok ülke ve çeşitli kurumlara yazılan mektup ve dilekçeler için imza toplayıp herkese 18 Mayıs 1944 sürgününde kendilerine yapılan muameleyi, sürgün bölgelerinde medenî haklardan yoksun olduklarını, tarihlerinin yanlış anlatıldığını ve vatana dönüş mücadelelerini izah etmişlerdi³⁵¹. Bu minvalde gençlere değer veren hareketin kadın liderleri ilk olarak Özbekistan'ın Taşkent şehrinde okuyan genç kızların harekete dâhil olmalarına vesile olarak onlara millî ruhta ve millî kültürde bir vatan sevgisini hissetmelerini sağlamışlardı³⁵². Böylece Kırım Türk Millî Hareketi hem yasal hem de siyasal anlamda bir karakter ile oluşturularak sürgünlerin çoğunlukta buldukları Özbekistan'da, Millî Hareket ateşi körüklenmeye başlamıştı³⁵³.

3. Özbekistan'da Oluşturulan Millî Hareketin Kadın Öncüleri ve Teşkilatlanma

Kırım Türk Millî Hareketi derinlemesine tetkik edildiğinde vatan uğrunda verilen mücadelede bütün bir halkın koordineli olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak mücadele sürecinin safhaları belirlenerek Millî Harekette yer alan kadınların yıllara göre sorumluluk ve çalışma alanları belirlenmişti. Görev dağılımının bu denli geniş çapta bir zaman dilimine bölünmesinin asıl sebebi ise Sovyetler Birliği tarafından kadınların önlerine çıkarılan engel ve baskılar ile ilgiliydi. Böyle bir hadise ile karşılaşıldığı takdirde sorumluluk kapsamında olan kadın vazifesini kendisinden sonraki kişiye devrederek mücadele sürecinin devamlılığını sağlamıştı. Öyle ki kadınların zaman zaman hareketten kısa süreli ayrılmaları dâhilinde meydana gelen aksaklıkları ortadan kaldırmak amacıyla oldukça organizeli olan bu yöntem tercih edilmişti.

Millî Hareket içerisinde en zorlu faaliyetlerden biri köy, kasaba ve şehirlerde grupların katıldıkları toplantıların gerçekleştirilmesi olmuştur. Merkezdeki halk vekillerinden alınan bilgilerin gruplara aktarılması, aktarılan bilgilerin istişaresinin yapılması Millî Hareketin en mühim çalışmalarından sayılmaktaydı. Demir perde ülkesi olarak adlandırılan Sovyet yönetimi devrinde KGB takibi de varsayılarak Millî Hareket liderleri toplantıların yapılması için güvenli kişilerin evlerini görüşme yeri olarak tercih etmekteydiler³⁵⁴. Bu amaçla 1960 yılında sürgünlerin çoğunlukta bulunduğu Özbekistan'da, Zore Beşevli'nin de kurucu olarak

³⁵⁰ Olgun, a.g.m., s. 115.

³⁵¹ Gös. yer.

³⁵² Yüksel-Kasar, a.g.b.

³⁵³ Seyitmuratova, *Natsional'noye Dvijeniye Krimskih Tatar*, s. 11.

³⁵⁴ 1955 yılından başlayarak ev toplantıları gerçekleştiren Kırım Türk Millî Hareketi liderlerinin 1961'den 1987 yılına kadar 627 kez toplanıp hareket hakkında istişare yaptıkları bilinmektedir. Asanın, "Fatma Yazıcıyeva", s. 606.

bulunduğu Teşebbüs Grubu kurularak yapılan müzakereler neticesinde Millî Hareket kadınlarından bazılarının evleri dar anlamda yapılan toplantılara mekân olarak seçilmişti³⁵⁵. Mesela 1955 yılında harekete katılan Ayşe Bilalova'nın, Semerkant'taki evi ise 1958 senesinden itibaren iki yıllığına önemli görüşmelerin yapıldığı yerlerden biri olmuştu³⁵⁶. Yahya Arifov ve İdris Mustafayev gibi birçok Millî Hareket katılımcısının başkanlığında gerçekleştirilen toplantı sonuçları bir taraftan da kayda alınarak Bilalova tarafından yazıya aktarılmış, rayondaki Millî Hareket destekçilerine dağıtılmıştı. Tabii bu süre zarfında Bilalova'nın evi defalarca KGB yetkilileri tarafından baskınlara uğramış kendisi de haftada üç kez sorguya çağırılmıştı³⁵⁷.

1960 yılının sonlarına gelindiğinde Özbekistan'ın Semerkant eyaletinde Millî Hareketin kadın cephesinde bir gelişme yaşandı. Aynı yılın içerisinde harekete katılan Sıdika Cemileva, Semerkant'taki Millî Hareket iştirakçileri ile görüşerek Özbekistan'ın Şehr-i Sebz bölgesinde Teşebbüs Grubu'nun kurulmasına öncülük ederek bir teşkilat kurmuş ve kısa süre sonra gruba bölgenin civarındaki cemiyetlerin de bağlanmasıyla Millî Hareket halkasının genişletilmesi sağlanmıştı³⁵⁸. Bu esnada Şehr-i Sebz Teşebbüs Grubu'nun faaliyetlerinden haberdar olan Sıdika Abdullatifova³⁵⁹ da Millî Harekete katılarak Semerkant, Kaşkaderya ve Fergana vilayetlerinden gelen müracaat metinlerinin hareket liderlerine ulaştırılmasına katkıda bulunmuştu³⁶⁰.

Kadınlar 1961 yılına gelindiğinde Millî Harekete üniversite öğrencilerinin de desteklerini sağlamak için bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Bu pratiğin sorumluluk sahibi ise 1956 yılında Özbekistan'ın Taşkent şehrinde okuduğu sırada harekete katılan Vasfiye Cemileva (Hayrova) idi³⁶¹. 1961 yılının Eylül ayında Taşkent'te kurulan "Kırım Tatar Gençler Birliği"ne katılarak üniversitede ders aralarında arkadaşları ile birlikte gizli görüşmeler gerçekleştiren Cemileva, öğrenimi süresince ev toplantıları neticesinde oluşturulan metinlere üniversiteden destek sağlamak amacıyla imza kampanyaları düzenlemişti³⁶². Bu süre zarfında Cemileva'nın Taşkent'teki çalışmalarında kendisine yardımcı olan kadın Ediye Muradosilova idi. Taşkent

---

³⁵⁵ Asanin, "Zore Beşevli", s. 182.

³⁵⁶ Asanin, "Ayşe Bilalova", s. 205.

³⁵⁷ **Gös. yer.**

³⁵⁸ Asanin, "Sıdika Cemileva", s. 220.

³⁵⁹ 5 Mayıs 1922 Kırım-Karasubazar rayonu Orta Alan köyü doğumlu olan Sıdika Abdullatifova 21 Temmuz 1941 yılında öğretmen olarak köy okulundan mezun olmuştur. İdris Asanin, "Sıdika Abdullatifova", **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 97.

³⁶⁰ Asanin, **a.g.e.**, s. 99.

³⁶¹ Hayirova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

³⁶² Asanin, "Vasfiye Cemileva-Hayrova", s. 568.

Üniversitesi'ndeki gençlerin organizasyonunu sağlayan Muradosilova üniversite sorumlusu olduğu süreç içerisinde genç kesimlere tarih, edebiyat, müzik gibi alanlarda Kırım ve Kırım Türkleri ile ilgili çalışmalar yaptırmıştı³⁶³. Bu şekilde elde edilen bilgiler sonradan ortak toplantılarda görüşülerek Kırım Türklerinin sürgün sonrası oluşturdukları Millî Hareket süreciyle ilgili olarak bilgi akışının devamı sağlanmıştı.

Vasfiye Cemileva'nın Taşkent'te üniversite koordinasyonunu sağladığı sırada Millî Harekete Semerkant'tan Tarihçi kimliğiyle dâhil olanlardan biri de Ayşe Seyitmuratova olmuştu. 1958 yılında Tarih Bölümü'nde eğitim hayatına başlayan Seyitmuratova okuduğu bölümün avantajlarıyla harekette Kırım Türk tarihi, sürgün ve millî mücadele konularının analizlerini yapmak ve onları üniversite camiasında bulunan gençlere aktarmakla görevlendirilmişti³⁶⁴. Bu arada Millî Hareket içerisine üniversiteli gençlerin katılması sorumluluğu Şefika Konsul'a verilmişti. Bu süre zarfında İlyas Mustafayev, İdris Asanın, Fatma Yazıcıyeva gibi isimler ile irtibatta olan Konsul, şarkı ve halk oyunu öğreten gruplar ile gençleri etrafına toplayarak onlara millî duygular aşlamış ve böylece sivil toplum örgütlerinin gençlik komisyonunu oluşturmak gibi harekete önemli yönler kazandırmıştı³⁶⁵.

Kırım Türklerinin sürgün edildikleri Özbekistan başta olmak üzere Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde millî duygu ve bilinç ile öğrenci yetiştirerek onların daha üniversite sıralarındayken Millî Harekete katılmalarına vesile olan kadın Öğretmen Fatma Yazıcıyeva idi. Yazıcıyeva kendisi gibi öğretmen olan eşi Halil Memetov ile birlikte hem sürgün öncesi hem de sürgün yerlerinde Kırım Türk çocuklarının eğitimlerini üstlenmişti³⁶⁶. 1964 yılında Millî Harekete katılan Yazıcıyeva bu süre zarfında Millî Hareket kadınlarından Ayşe Kemerova, Selime Akimova ve Sıdıka Cemileva ile tanışmış ve Moskova delegelerinden gelen veya onlara gönderilecek olan bilgi ve belgelerin değerlendirilmesi kendisinin Semerkant'taki evinde yapılmıştı³⁶⁷. İçlerinde Yazıcıyeva'nın da bulunduğu ve çok az kişinin bilmesi gereken bilgilerin toplantısı 1965 yılında Şefika Konsul'un evinde gerçekleştirilmiş ve burada Moskova'ya gönderilecek delegelerin teşkilatlandırılması başka rayonlardan gelen vekillerin başkanlığında görüşülerek neticeye bağlanmıştı³⁶⁸. Ayrıca bu toplantılardan birinde KGB takibi sonunda hapslere atılan veya çalışma kamplarında cezaya tabi tutulan kişilerin

---

³⁶³ Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

³⁶⁴ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

³⁶⁵ Olgun, **a.g.m.**, s. 116.

³⁶⁶ **Gös. yer.**

³⁶⁷ Asanın, "Fatma Yazıcıyeva", s. 600-601.

³⁶⁸ Şefika Konsul, **Dostlarım Menim Yırlarım**, Akmescit 2016, s. 4.

ailelerine yapılacak yardımların başkanlığına Yazıcıyeva getirilerek bir taraftan da Millî Hareket içerisindeki sosyal bağın kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştı³⁶⁹.

1965 yılında daha sistemli bir şekilde faaliyetlerini yürüten Millî Hareketin kadın katılımcıları bu yıl kasaba ve şehir görüşmelerine daha da ağırlık vermişlerdi. Harekete katıldığı ilk günden itibaren kendisine bu görev tevdi edilen Lennara Mambetova³⁷⁰, Hatice Hayreddinova ve Ayşe Bekirova ile birlikte şehir görüşmelerini gerçekleştirerek hareket bilgilerini 1966 yılında Özbekistan'ın Yangiyul şehrinde harekete dâhil olan Sevil Latifzade³⁷¹ ile paylaşmıştı³⁷². Bu şekilde görüşmelerin belgelerine vakıf olan Latifzade ayrıca Hamza Ablayev ve Hayri Karamanov ile birlikte köylerden Millî Hareket süreciyle ilgili bilgi toplayarak elde etmiş olduğu malumatları hareket liderlerine ulaştırmıştı³⁷³.

II. Dünya Savaşı'nda gösterdiği hizmetlerden ötürü iki defa Sovyetler Birliği'nin kahramanı olarak ilan edilen Ahmet Han Sultan 1967 yılının Mart ayında Özbekistan'ın Şehri Sebz vilayetinde Sıdika Cemileva'nın evinde gerçekleştirilen toplantıya iştirak etmiş ve toplantı sonucunda Fatıma Abdurrahimova ile Nuriye Kadirova bölge Teşebbüs Grubu üyeliğine dâhil edilmişlerdir³⁷⁴. Nitekim Millî Hareket kapsamı dâhilinde oluşturulan gruplara katılan kadınlar 5 Eylül 1967 yılında Sovyetler Birliği Yüksek Şûra Prezidyumu tarafından yayınlanan "Eskiden Kırım'da Yaşayan Tatar Milletine Mensup Vatandaşlar Hakkında" ki karardan sonra faaliyetlerini ricadan daha uzak bir üslup ile yapmaya başlamışlardı. Gerçekten Millî Hareket liderlerinin bu tarihe kadar yüksek devlet organlarına yazmış oldukları mektup ve dilekçelerde Sovyet yönetimi tarafından maruz kaldıkları uygulamalara karşı seslerini hep yazılı olarak ricacı bir tarzla dile getirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Millî Hareket kadınlarından Ayşe Seyitmuratova o dönemde söz konusu kararnameyi Moskova'da yaşayan ve Kırım Türk Millî Hareketine destek verdiği için yargılanan Enver Mаметov isimli bir tıp doktorundan öğrenmişti³⁷⁵. Bu kararname ile Kırım Türklerinin üzerlerindeki "*ihanet*" suçlaması kaldırılmış ancak sürgün bölgelerinde tam anlamıyla yerleştikleri iddia edilerek onların Kırım'a dönmelerine müsaade edilmemişti. Bunun üzerine Millî Hareket kadınları bu

³⁶⁹ Asanin, "Fatma Yazıcıyeva", s. 602.

³⁷⁰ 1939 yılında Kırım'ın İçki rayonunda dünyaya gelen Lennara Mambetova sürgünde Özbekistan'ın Taşkent vilayetine yerleştirilmiş ve bölgedeki müzakerelerin koordinasyonunu sağlamıştır. Asanin, "Lennara Mambetova", s. 294.

³⁷¹ Sevil Latifzade 25 Kasım 1931 Simferopol (Akmescit) doğumludur. Milara Settárova, "Keleceğimiz için Geçmişimizi Hatırlayalım", **Kalgay Dergisi**, Yıl: 17, S: 63, Bursa 2012, s. 22.

³⁷² Asanin, "Lennara Mambetova", **gös. yer.**

³⁷³ Halilova, **a.g.e.**, s. 112.

³⁷⁴ Asanin, "Sıdika Abdullatifova", s. 98-99.

³⁷⁵ Kırimer, **a.g.e.**, s. 41.

tarihten sonra yazmış oldukları mektup ve dilekçelerde daha sert bir dil kullanarak isteklerinin Kırım'a dönmekten başka bir şey olmadığını belirtmişlerdi.

1967 Kararnamesi'nin yayınlanmasının ardından bir kısım Kırım Türkü kitlesel olarak Kırım'a göç etmeye başlamıştı. Bu muhaceret politikası neticesinde 1968 yılının Ağustos ayında Kırım'a dönen Elmira Abdulhakova yarımada geldikten sonra sürgün bölgesi olan Özbekistan'daki soydaşlarının Kırım'a gelmeleri için bazı yardım fonlarının hazırlanmasına teşebbüs etmişti. Onun bu çalışmasından haberdar olan Sovyet yetkilileri, Abdulhakova'yı hapse mahkûm etmişlerdi. Ceza süresi hakkında elimizde net bir bilgiye sahip olmadığımız Abdulhakova serbest bırakıldıktan sonra küçük çocuğu ile birlikte 1971 yılında tekrardan Kırım'dan çıkarılarak Özbekistan'ın Taşkent vilayetine sürgün edilmiştir³⁷⁶. Bu sırada kendisi Millî Hareketten ayrılmayıp Taşkent'te İzzet Hayırov tarafından yeniden harekete dâhil edilmiş ve Hayırov'un eşi Vasfiye Hanım ile birlikte çalışmalarına devam etmiştir³⁷⁷.

Millî Hareket süresince kadınların en önemli faaliyetlerinden biri de uluslararası arenada yapılan toplantı ve görüşmelere iştirak etmeleriydi. Nitekim Millî Hareketin kadın katılımcılarından Lütfiye Sofu, Şefika Veliyeva, Sabriye Seyitcelileva ve Ayşe Seyitmuratova Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle 8 Mart 1977 günü Sovyetler Birliği Yukarı Şûra Prezidyumu ve Moskova Şehir Komitesi'nin kabullerinde bulundular³⁷⁸. Toplantıya katılım sağlayan kadınlar konuşma süreleri boyunca sadece Kırmılı kadınların değil Sovyetler Birliği'nin zulmüne uğramış olan bütün kadınların sesi olmuşlardı. Toplantının en dikkat çeken konusu ise hiç şüphesiz 18 Mayıs 1944'te sürgüne gönderilen Kırım halkının bu sırada yaşadıklarının görseller ile anlatılması ve bunun üzerine kendilerinin meydana getirmiş oldukları Millî Hareket safhalarının resmî evraklar ile izah edilmesi olmuştu³⁷⁹. Ancak programın ardından iki yıl sonra Ayşe Seyitmuratova, Millî Harekette aktif olmasından dolayı Sovyetler Birliği sınırlarından çıkarılarak ABD'de yaşamaya mahkûm edilmişti. Kendisi bu sırada İngilizce öğrenmek için kurslara gittiği dönemde Özgürlük ve Amerika'nın Sesi gibi güçlü radyo kuruluşlarından yayın teklifi almış ve 20 yıl boyunca ABD'de soydaşlarının Millî Hareketine dayalı olarak özel radyo yayınları yapmıştı³⁸⁰. Seyitmuratova ABD'de geçirmiş olduğu 11 yıllık süre zarfında Özbekistan'daki Millî Hareket faaliyetlerinin güncel

³⁷⁶ İdris Asanin, "Elmira Abdulhakova", **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 93-94.

³⁷⁷ **Gös. yer.**

³⁷⁸ İdris Asanin, "Sabriye Seyitcelileva", s. 454.

³⁷⁹ **Gös. yer.**

³⁸⁰ Kırimer, **a.g.e.**, s. 43.

malûmatını günlük ve haftalık olarak Şefika Konsul'dan ankesörlü telefon aracılığıyla öğrenip bu bilgileri radyodan tüm dünyaya duyurmaya çalışmıştı³⁸¹.

Ayşe Seyitmuratova Amerika'nın Sesi Radyosu'nda görevli olan bazı muhabirler ile birlikte (1980)

(Kaynak: Kırimer, a.g.e., s. 49.)

Millî Hareket kadınlarından Şefika Konsul eşi ile birlikte 1980 yılında Özbekistan'dan Krasnodar'ın Abinsk vilayetine sürgün edilmişti³⁸². Bu sırada onlara sürgün bölgesinde yardımcı olan 1973 tarihinde kendilerinden önce Özbekistan'ın Bekabad şehrinden aynı yere sürülen Zarema Asanova olmuştu. O dönemlerde Krasnodar bölgesi Özbekistan ve diğer sürgün bölgelerinden Kırım'a gelip yerleşmek isteyen fakat Kırım'daki hukukî organların kanunlarına takılan Kırım Türk Millî Hareketi katılımcılarından meydana gelmekteydi. Böylece bu yıllarda Millî Hareket çalışmaları Krasnodar'dan yürütülerek Şefika Konsul başkanlığı ve Zarema Asanova'nın yardımcılığı ile bölgedeki tüm Kırım Türkü ailelerin

³⁸¹ Şefika Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Seyitmuratova'nın tüm radyo programları İngilizce, Rusça, Özbekçe ve Azerice yapılarak geniş bir halk kitlesine ulaşılmak istenmişti. Tüm yayınlarını kendi kişisel arşivinde saklayan Seyitmuratova 49 röportaj ile 13 yılda toplamda süreleri 7'den 13'e kadar çıkabilen 130 radyo yayını yapmıştı. Bütün bu yayınlar 2008 yılında "Mikrofon Başında Ayşe Seyitmuratova" adıyla New York'ta kitap olarak basılmıştır. Gülnara Bekirova, "Ayşe Seitmuratova na Radio Sivaboda", Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27785880.html>, 22.11.2017. Uluslararası arenada birçok görüşme ve programlara katılan Seyitmuratova 1979 yılında Taşkent 10'lusu ile ilgili araştırma yaparken mahkemeye çıkarılan 10 kişiye destek amaçlı olarak toplanan imza dilekçelerine rastlamış ve tüm imza evraklarını ve mektupları yayınlanması için Samizdat yazı kuruluna vermiştir. Hatta Samizdat'ta yayınlanan bu belgeler kısa bir süre sonra Aleksandr Nekriç'in Cezalandırılan Halklar adlı eserinde de basılarak 1979 yılına kadar Kırım'a gelen Türklerin nasıl zorluklar ile mücadele ettiklerinin açıklaması yapılmıştır. R. Barınlı, "Sarsılmaz İrade Saibi", **Yıldız-3**, 1998, s. 35.

³⁸² Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

tespiti yapılarak onların harekete dâhil olmaları sağlanmış, Krasnodar ile Özbekistan arasındaki Millî Hareket faaliyetlerinin iki yönlü aktarımı gerçekleştirilmiştir³⁸³.

Kırım Türkleri için 1980 yılı Millî Hareket çalışmaları kapsamında kendilerine ait olan yayın organlarının meydana getirildiği bir süreç olmuştur. Nitekim bu yılın sonlarına doğru Ayşe Seyitmuratova soydaşlarının 18 Mayıs 1944'teki sürgününü ve 5 Eylül 1967 Kararnamesi'nden sonra Kırım'a gelen halkının özellikle de oturma izni alamamalarından dolayı yaşadıkları sıkıntıyı anlatan mektupları Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın başkâtibi Kurt Valdhaym'a özel olarak göndermişti. Kırım Türk Millî Hareketinin katılımcıları Seyitmuratova'nın bu çalışmasından olumlu bir dönüş sağlamadığını gördükten sonra hep birlikte kendilerine ait olan yerel yayın organlarını kurma çalışmalarına başlamışlardı. Böylece karşılığında cevap alınmayan mektup ve dilekçeler, dergi ve gazeteler aracılığıyla tüm dünyaya duyurulacaktı³⁸⁴. Bu amaçla oluşturulan ilk çalışma "Musa Mahmut" adıyla kurulan Teşebbüs Grubu'nun 1983 yılında "*İnformatsionny Bülten (Bilgi Bülteni)*" adıyla gizli bir mecmua neşretmesi ve 1984 tarihinden itibaren de aynı yayının "*Kasevet*" ismi altında dergi olarak yayınlanması olmuştur³⁸⁵.

Sovyetler Birliği'nin son dönem başkanı Mihail Gorbaçev zamanında Ayşe Seyitmuratova, ABD'de Amerika'nın Sesi ve Özgürlük Radyosu'nda çalıştığı süre içerisinde kazanmış olduğu tüm birikimini Özbekistan'daki Millî Hareket teşkilatına bağışlayıp binlerce soydaşının Kırım'a dönüşlerindeki masraflarının karşılanmasına katkı sağladı³⁸⁶. Bununla birlikte Avrupa ve Asya'nın siyasi haritasının değiştiği 1990'lı yılların başında Millî Hareketin kadın katılımcılarından Şefika Halikova 16 Mart 1992 yılında 500 kadar kişinin katıldığı "Kiev-92" programına iştirak etti³⁸⁷. Kırım Türklerinin bu toplantıdaki istekleri sorunlarının çözümü için kendilerine yardımcı olabileceklerine inandıkları Ukrayna milletvekilleri ile görüşmek olmuştur. Kırım Türklerini bu amaca ulaştıracak olan talep mektupları ve raporlar da çok önceden Ukrayna Hükümeti'nin idarecilerine takdim edilmişti. Belgelerin sunumunu ise program boyunca Emir Mecitov, Recep Hayrettinov, İbrahim Çegertma ve Lilya Trasinova yapmıştı. Meclis binası önünde Kırım Türk Millî Hareketine destek vermek için gelen kişilerin isimlerini ve toplantı sonucunda alınan kararların yazıya

³⁸³ Konsul, a.g.e., s. 5.

³⁸⁴ Asanin, "Ayşe Seyitmuratova", s. 431-432.

³⁸⁵ Halilova, a.g.e., s. 58.

³⁸⁶ Kırimer, a.g.e., s. 25.

³⁸⁷ Halilova, a.g.e., s. 84.

aktarılmasını da Şefika Halikova gerçekleştirmişti³⁸⁸. Nitekim Halikova'nın üstlenmiş olduğu bu görev Millî Hareketin layıkıyla yapılmasının temel çalışmalarından biri olarak değer görmekteydi. Bu sebeple hareketin kadınları bu tür faaliyetleri yerine getirebilmeleri için sıkı bir iletişim ağına sahip olmak zorundaydılar.

4. Müracaat Metinlerinin Yazılması ve İletişim

Kırım Türkleri sürgünden sonraki yaklaşık 10 yıl zarfında hiçbir faaliyette bulunmayıp sadece sürgün yerlerinde var olma çabası içine girmişlerdi. Ancak Millî Hareketin başlangıç tarihi olan 1950 yılının ikinci yarısından itibaren vatan mücadelesi saflarında bulunan katılımcılar gerek bireysel gerekse kolektif olarak mektup ve dilekçe yazmaya başlamışlardı³⁸⁹. Bilhassa da bu dönemde Zampira Asanova'nın, Sovyetler Birliği Sekreteri Nikita Hruşçev'e, Bakanlık Başkanı Nikola Bulganin'e ve Yüksek Sovyet Prezidyumu yetkilisi Klim Varoşilov'a Kırım Türklerinin sürgün yerlerindeki durumlarını anlatan yazılar göndermesi oldukça önem arz etmişti³⁹⁰.

1960 yılına gelindiğinde Semerkant İnisiyatif Grubu üyelerinden Rolan Kadiyev, Bekir Ömerov, İdris Asanin ve Ayşe Seyitmuratova'nın çalışmaları neticesinde Millî Hareket oldukça aktif bir hale getirilmiş ve Şefika Veliyeva tarafından Semerkant, Bekabad ve Fergana'daki Millî Hareket katılımcıları ile irtibatta kalınarak devlet organlarına müracaat mektupları yazılmıştır³⁹¹. Nitekim bu faaliyetlerin en başında Kırım Türklerinin mevcut durumlarını tüm dünyaya duyurmak için Kırım Türk tarihi ile ilgili bilgiler toplayıp onların basımını yapmak ve devletlerin yönetici grubuna hitaben kaleme alınan yazıları ilgili yerlere göndermek oldukça etkili bir çalışma olmuştur. Tamamen koordineli bir çalışmanın ürünü olarak ortaya koyulan bu faaliyetlerde Şefika Konsul söz konusu metin, dilekçe ve raporların hazırlanmasından sonra tüm belgelerin altına yüksek oranda imza toplayarak evrakların Moskova'ya gönderilmesini sağlamıştır. Nitekim 1964-65 senelerinde Sovyetler Birliği Yukarı Şûrası'na gönderilen Millî Hareket mektuplarının altına atılan imzaların % 60'ı

³⁸⁸ A.g.e., s. 85.

³⁸⁹ Seyitmuratova, a.g.e., s. 7.

³⁹⁰ Gülnara Bekirova, "Naşa Zampira Apte", Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/26797896.html>, 22.11.2017.

³⁹¹ İdris Asanin, "Şefika Veliyeva", **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 194. Yaşamı boyunca sporu hayatının bir parçası haline getiren Seyitmuratova 1961 yılında girmiş olduğu bir koşu müsabakasında dereceye girmesinin ardından kendisi tatilde ödül olarak 24 günlüğüne Kırım'ın Aluşta şehrine gönderilir. Seyitmuratova, Kırım'da bulunduğu süre zarfında halkına nasıl hizmet etmesi gerektiğinin yollarını düşünmeye başlar ve ilk olarak araştırmacı yönüyle kendi milletinin millî tarihi ile ilgili incelemeler yaparak yazılar kaleme alır. Kırım, a.g.e., s. 5.

kadınlara aitti³⁹². Zaman zaman kendi evinde bu mektupların kopyasını çıkaran Şefika Konsul'un faaliyetleri o dönemlerde KGB yetkilileri tarafından fark edilip evlerinde arama yapılmış olsa dahi polislerin yazı makinesine hiçbir zaman ulaşmadıkları bilinmektedir³⁹³.

Semerkant İnisiyatif Grubu üyeleri

(Fotoğraf Ayşe Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde yapılan röportaj esnasında alınmıştır.)

Kırım Türk Millî Hareketinin en çok dikkate değer çalışması hiç şüphesiz yerel ve yabancı basın organları ile devlet yöneticilerine sunulacak olan belgelerin basımı ve bunların yaygınlaştırılması olarak görülmekteydi. Sovyet organlarının takibatının olduğu zamanlarda böylesine zorlu bir faaliyet kitlesel olarak meydana getirilmiş ve resmî dokümanlar suç delili arz ettiği için hareket katılımcılarının evlerinde bulunan daktilolardan kopyası çıkarılarak saklanmış, ardından belgelerin eş zamanlı olarak dağıtımını gerçekleştirilmişti. Tabi kaleme alınan metinler öncelikle hareketin lider kadrosuna gönderilerek onların onayları alındıktan sonra yazım aşamasının yoğunlaştırılmasına geçilmişti. Resmî evrakların Sovyet yönetiminin eline geçmemesi için de belgeler çoğaltılmadan önce Ayşe Seyitmuratova yönetiminde birçok kadının katılımıyla gerçekleşen toplantılarda cümleler farklı stillerde yazılmıştı. Böylece Kırım Türklerini yazılarından tanıyan Sovyet idarecilerinin yazılan belgelerin kime ait

³⁹² Asanın, “Şefika Veliyeva”, s. 191.

³⁹³ Gülnara Bekirova, “Pravazaşitnitsa-kırımskim tataram: Dabeytes vastanovleniya gasudaristvennosti”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/28316277.html>, 22.11.2017.

olduklarını öğrenmeden bir yazı karmaşası oluşturulup mektup ve dilekçelerin ilgililere ulaştırılması sağlanmıştı³⁹⁴.

Moskova'ya gönderilen halk vekillerinden gelen bilgiler de yine Millî Hareket süresince Ayşe Velilayeva, Necibe Bilalova, Gülnara Aşırova ve Zarema Emirova tarafından kendilerinin evlerinde bulunan yazı makinelerinde yazılıp çoğaltılmıştı³⁹⁵. Özellikle de Velilayeva, Özbekistan'ın Andican rayonundaki bölge sağlık merkezinde hemşire olarak çalıştığı sırada bodrum katına giderek birçok görüşmenin kopyasını burada çıkarmıştı³⁹⁶. Bu tür zorluklar ile Moskova'da elde ettiği bilgileri daktilodan yazarak Millî Hareket liderlerine gönderenlerden biri de Münire Halilova idi. Kendisi yazı makinesi Sovyet yönetimi tarafından ele geçirilmesin diye her akşam evinin yakınında bulunan ağaçlık bir alana giderek daktiloyu oraya saklamıştı³⁹⁷. Bu şekilde Millî Hareket kadınları hem yazı makinelerini hem de belgelerini koruyarak basım çalışmalarının sürekliliğini gerçekleştirmişlerdi.

1965 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne, Kırım Türklerinin problemlerini içeren mektubun ilgili organlara ulaşmasını sağlayan 63 kişiden biri olan Zampira Asanova bu dönemde Özbekistan'ın Fergana şehrinde kurulmuş olan İnisiyatif Grubu ile birlikte çalışmaktaydı³⁹⁸. Aynı senenin Mayıs ayına gelindiğinde İdris Asanın, İzzet Hayırov ve Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nun katılımlarıyla gerçekleşen toplantıda Millî Hareket planının müzakeresi yapılarak burada Ayşe Seyitmuratova'nın Tarihçi olmasından ötürü bir süre arşivlerde kendi millî tarihleri ile ilgili bilgiler toplayıp onları çoğaltarak Asanova ve Sabriye Seyitcelileva'ya aktarması kararı alınmıştı³⁹⁹. Nitekim bu dönemde diğer kadınların Kırım Türk Millî Hareketinin tarihi gelişimi ile ilgili yazılar kaleme almalarını sağlayan kadının Seyitcelileva olduğu bilinmektedir⁴⁰⁰. Ayrıca Seyitcelileva'nın Taşkent'te eğitim aldığı süre zarfında enstitüde "Kırım Tatar Gençler Birliği"nin kaleme almış olduğu millî mücadele mektuplarına imza toplayıp bunları Moskova'da bulunan halk vekillerine

---

³⁹⁴ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

³⁹⁵ İdris Asanın, "Ayşe Velilayeva", **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 205.

³⁹⁶ Olgun, **a.g.m.**, s. 116.

³⁹⁷ 1945 Ocak ayı doğumlu olan Münire Halilova 1966 yılında Cebbar Akimov ve Muharrem Martinov aracılığıyla Millî Harekete katılmış ve 2 yıl süreyle Özbekistan'ın farklı şehirlerine giderek burada yaşayan Kırım Türklerinin hayatlarını gözlemleyerek bu durumu bir makaleye dönüştürerek soydaşlarının meselelerine dikkat çekmeye çalışmıştı. Gülnara Bekirova, "Ya ni a çöm ne jaleyü-Munire Halilova", Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/26887305.html>, 22.11.2017.

³⁹⁸ Yüksel, "Kırım Sevgisinin Timsali Zampira Asanova", s. 6.

³⁹⁹ Ayşe Seyitmuratova, "İnsan Suekleri Üstünde Komünizm Kurulmaz", **Yıldız-1**, 1994, s. 122.

⁴⁰⁰ Gülnara Bekirova, "Ana Bıla Beskarıstnım Çelavekam", Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/28787312.html>, 22.11.2017.

gönderdiği belirtilmektedir⁴⁰¹. 20 yıllık süre zarfında tüm evrakların bir nüshasını çıkararak yazılan ve çoğaltılan belgelerin arşivini oluşturmak ve 1965 yılından başlayarak dokümanların güvenli bir yerde saklanmasını sağlayan kadın Sabriye Süleymanova idi. Kendisinin 1985 yılına kadar yürütmüş olduğu bu sorumluluk neticesinde gizlenen belgelerin yerini Süleymanova'dan başka hiç kimsenin bilmediği söylenmektedir⁴⁰².

Kırım Türk Millî Hareketinin kadın katılımcıları 1968 yılına kadar daktilo ve şapograf ile gazete yazıları yayınlayarak bunları bütün Sovyetler Birliği içinde yer alan ülkelere hem posta ile hem de elden dağıtmışlardı⁴⁰³. Ancak Moskova'daki ilgili makamlara bu süre zarfında yüz binlerce mektup ve dilekçe gönderilmesine rağmen idarecilerden herhangi bir karşılık alınamamıştı. Bu sebeple Zampira Asanova ve Rusya'daki Genel Demokratik Hareket liderlerinden olan Aleksey Kosterin, Pyotr Grigorenko, Larissa Daniel, Pavel Litvinov ve Pyotr Yakir'in imzaları bulunan mektup 1968 yılının Şubat-Mart ayında Budapeşte'de toplanan "Komünist Partileri Danışma Kurulu"na hitaben yazılan metin geniş katılımı olarak gerçekleştirilen bir programa gönderilmişti⁴⁰⁴. Tabi bu tür faaliyetler neticesinde gerek Moskovalı insan hakları savunucularından gerekse Millî Hareket katılımcılarından çoğu

---

⁴⁰¹ Asanin, "Sabriye Seyitcelileva", s. 454. Sabriye Seyitcelileva yukarıda bahsedilen tüm faaliyetlerin direktifini Millî Hareket süresi boyunca Şefika Veliyeva ve Ediye Muradosilova'dan almıştır. Kendisi Ediye Muradosilova'nın ricası üzerine 1976 yılında Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun, Sibirya'nın Omsk vilayetindeki mahkeme duruşmasına katılmıştır. Mahkeme salonundan dışarıya tek bir bilgi dahi çıkarılmasını diye her türlü tedbiri alan KGB yetkilileri duruşmanın yapılacağı bütün bir binaya sivil ve resmî güvenlik ekiplerini yerleştirmişlerdi. Ancak ne kadar önlem alınmış olsa da bu engel Kırım Türk Millî Hareketinin kadın katılımcılarına o kadar güç vermişti. Nitekim mahkeme kararının verilmesinin ardından Sabriye Seyitcelileva ağır bir hastaymış gibi salondan çıkmak için izin isteyerek hastaneye götürülmüş ve kendisi burada ailesi ile telefon bağlantısı kurmak istediğini belirtmiştir. Seyitcelileva'nın bu arzusu gerçekleştirilmiş fakat kendisi ailesi ile değil de Taşkent'teki Millî Hareket Teşebbüs Grubu'na bağlanarak Kırımoglu'nun mahkemesinin 2 hafta ileriye atıldığını ve duruşmaya gelen bütün Kırım Türklerinin aşağılanarak hiçbir şekilde dışarı ile irtibatlarının olmadığını iletmiştir. Bu haberin ertesi günü İngiltere'nin BBC Radyosu'ndan, Kırımoglu'nun Sibirya'da görülen mahkemesinde soydaşlarının horlandıkları yönündeki haberler tüm dünyaya duyurulmuştur. **A.g.m.**, s. 454-455.

⁴⁰² İdris Asanin, "Sabriye Süleymanova", **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 464.

⁴⁰³ Makale ve yazıların çoğaltılıp, dağıtılması için gerekli olan daktilo ve yazı makinelerinin alım masrafları Millî Hareket süresince katılımcıların destekleri ile çözüme kavuşturulmuştu. Hatta Kırım Türk Millî Hareketinin liderleri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun eşi Safinar Cemileva bir keresinde hareketin daktilo ihtiyacını karşılamak için evini satmaya karar vermiş ancak buna gerek kalmadan hareketin katılımcılarının aralarında topladıkları paralar ile istenen yazı makineleri alınıp kullanıcılarına teslim edilmiştir. Safinar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Daktiloları alan Millî Hareket kadınları bundan sonraki süreçte oturdukları evlerin zemin katlarında gece boyunca yazım işlerini tamamlayıp gündüz de belgelerin dağıtımını gerçekleştirmişlerdir. Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Tabi yazı işlerini yapan kadınlar sürekli KGB'nin takibatına maruz kalmışlardı. Mesela Özbekistan'ın Andican vilayetinde Moskova'daki halk vekillerinden gelen bilgileri yazıya aktaran Emine İbrahimova 26 Nisan 1996 yılında iş yerinde öğle arası verildiği bir zamanda basım işi ile uğraştığı esnada KGB baskımına uğrayarak daktilosu ve tüm belgeleri alınarak işten atılmıştır. Ancak her ne olursa olsun gözü kara bir şekilde bu sorumluluğu yerine getirmeyi kendine hedef bilen İbrahimova sonradan Hüseyin Fahriyev isimli bir yakınının evinde tüm evrakları Sovyet emniyet güçlerinden gizli olarak el yazısı ile çoğaltmaya muvaffak olmuştu. İdris Asanin, "Emine İbrahimova", **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 262-263.

⁴⁰⁴ Abdülhamitoğlu, **a.g.e.**, s. 202.

mektup ve dilekçelere imza attıklarından ötürü çeşitli sürelerle hapis cezalarına tabi tutulmuşlardı. Ancak Sovyet yönetiminin bu uygulaması Kırım Türk Millî Hareket halkasının daha da güçlenmesini sağlamış ve bu sırada cezaevlerine atılan yüzlerce kişiye hareketin faaliyet bilgileri Vasfiye Hayirova aracılığıyla ulaştırılmıştı⁴⁰⁵.

Semerkant Genç Aktivistler Grubu (1971)

(Fotoğraf Şefika Konsul ile 08.05.2018 tarihinde yapılan röportaj esnasında alınmıştır.)

Milletlerarası yapılan toplantı ve görüşmeler ile bunların neticelerini yazıya aktarma görevinin büyük bir kısmı Millî Hareket süresi boyunca Ayşe Seyitmuratova tarafından gerçekleştirilmişti. Seyitmuratova elde ettiği malûmatları Özbekistan'daki kendi yayın organları olan Samizdat'ta yayınlarak Kırım Türklerinin ne denli güçlü bir mücadele verdiğini anlatmaya çalışmıştır⁴⁰⁶. Bu bağlamda Seyitmuratova 1980 yılında Amerika senatosundaki üyelere, aynı yılın Kasım ayında Madrid'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Helsinki Antlaşmasını izleme komitesindeki katılımcılara, 1982-88 yılları arasında ABD eski başkanlarından Ronald Reagan'ın resepsiyon kabullerinde bulunan misafirlere vatana dönüş meselelerinin bir an önce çözülmesi gerektiğini aktarmıştı⁴⁰⁷. Millî Harekete katıldığı ilk günden beri aktif olarak faaliyet gösteren Ayşe Seyitmuratova farklı zamanlarda Türkiye, Kanada, İngiltere, İtalya ve Fransa kongrelerine katılarak "Kırım Tatar

⁴⁰⁵ Hayirova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁰⁶ İdris Asanin, "Ayşe Seitmuratova", **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 430.

⁴⁰⁷ Kırım, **a.g.e.**, s. 44.

Halkının *Öz Vatanına Dönmek Uğrındaki Güreşi*” adıyla oluşturduğu konuşmasını uluslararası platformlarda anlatarak milleti için yardım talebinde bulunmuştu⁴⁰⁸. Ayrıca kendisi bu görüşmelerin ardından gazete ve mecmualarda yazılar yazarak Kırım Türklerinin sorunlarını yayın organlarında dile getirmişti. Katıldığı her platformda halkının hak ve hukuklarını en iyi şekilde savunan Seyitmuratova bir davet programında *“Dünyada yılan, kurt, nesli tükenmekte olan böcekleri korumak için komiteler kurulmakta ama sürgünlükte nesli tükenme tehlikesi altında bulunan Kırım Tatarlarından hiç kimse bir kelime dahi bahsetmemektedir.”* diyerek Kırım Türk halkının yok sayılmasına karşı çıkmış ve tüm dünya ülkelerinin dikkatlerini üzerine çekmişti⁴⁰⁹. Bununla da kalmayıp kendisi 1989 yılında Refik Muzafferov ile birlikte *“Vatan Dergisi”* adlı bir yayın neşrederek Kırım’a dönen Türklerin karşılaştıkları sorunları röportaj olarak dinleyip sonra o görüşmeleri dergide yazılı bir hale getirmişti⁴¹⁰.

5. Millî Hareket Kadınlarının Halk Vekili Olarak Moskova’ya Gönderilmeleri

Kırım Türkleri, Millî Hareket süresince seslerini duyurmak için kaleme aldıkları mektup ve dilekçeleri *“Aksakal”* olarak adlandırılan hareket liderlerinin takdirlerine sunduktan sonra devlet organları ile bazı görüşmeler yapmak üzere çalışmalarına başlamışlardır. Bu anlamda belirli görevler ile Moskova’ya halk delegesi olarak gönderilen kadınlar tüm toplantı ve görüşmelerin neticelerini başta Özbekistan olmak üzere Millî Hareket bölgelerine ulaşmasını sağlamışlardır. Moskova’ya gönderilen her bir vekilin masrafları Millî Hareket mensupları arasında toplanan para ile karşılanmış, gidecekleri yerlerde onların konaklama sorunlarını çözecek olan bir hareket katılımcısı daima hazır bulundurulmuştu. Bu amaçla hareketin ilk yıllarında Moskova’ya giden kadın delegelerin ihtiyaçlarını karşılamak için Esmâ Ulanova ile kardeşi Şefika Ulanova görevlendirilmişti. 1907 Kırım-Akmescit doğumlu olan Esmâ Ulanova 1936 tarihinde Tıp Fakültesi’ni bitirdikten bir yıl sonra hekim olarak Moskova’ya gitmişti⁴¹¹. Esmâ Ulanova bir süre sonra Mimarlık Fakültesi’ni bitiren kardeşi Şefika’yı da yanına alarak Moskova’ya gelen halk vekillerinin konaklama sorunlarını çözmüş, evlerini hareket toplantılarına açarak Moskova’da mahkemesi görülen kişilerin duruşmalarını yazılı hale getirmiş ve bilgilerin Özbekistan’a ulaşmasını sağlamıştı⁴¹². Siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda faaliyet gösteren Moskova’daki kadın halk vekillerinden Venera Cemileva, Şevkiye

⁴⁰⁸ Asanin, “Ayşe Seitmuratova”, s. 433.

⁴⁰⁹ Bekirova, “Bütün Ömür Milliy Arekette”, **gös. yer.**

⁴¹⁰ Kırimer, **a.g.e.**, s. 8.

⁴¹¹ İdris Asanin, “Esmâ Ulanova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, s. 481-482.

⁴¹² İdris Asanin, “Şefika Ulanova”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 501-502.

Çiseyeva, Ayşe Bilalova ve daha birçokları bu süre zarfında uzun yıllardır Moskova'nın dört bir köşesine vakıf olan Esmâ Ulanova ve kardeşi Şefika aracılığı ile Moskovalı aydın kesimlerle görüşmeleri sağlanarak onlardan Millî Hareket kapsamında desteklerinin alınmalarını sağlamışlardı⁴¹³.

Ayşe Seyitmuratova 1963 yılında üniversiteden mezun olduktan bir yıl sonra Millî Hareketin halk vekillerinin Moskova'ya delege olarak gittiklerini haber almış ve bu sırada kendisine gelen teklif üzerine Asan Eminov, Aya Arifov ve İlyas Mustafayev gibi isimlerle yaptığı görüşmeler sonucunda Seyitmuratova 1964 yılında Moskova'ya halk vekili olarak gönderilmişti⁴¹⁴. Bu dönemde Moskova Merkez Partisi ve Yukarı Şûra'ya gidecek olan halk vekillerinin masraflarının bir kısmı Şehr-i Sebz Teşebbüs Grubu tarafından karşılanmıştı⁴¹⁵. Yine Kırım'da doğmamasına rağmen “*vatan haini*” suçlamasıyla yıllardır Kırım'a girişi yasaklanıp Özbekistan'da yaşamaya mecbur edilen hareketin kadın katılımcılarından Ediyê Muradosilova da 12 Aralık 1965 yılında Begabad'tan iki kişi ile birlikte Moskova'ya giderek devlet organlarının kabulünde bulunma imkânına erişmiş ve hareketin vesikalarının resmî organlara ulaşmasını sağlamıştı⁴¹⁶. Tabi bu süre zarfında kadınların Moskova'ya gidiş-geliş süreçlerindeki mali işleri ile Sıdika Cemileva ilgilenmişti. Kendisi harekete yapılan bağışların bir kısmını halk vekillerinin masraflarına ayırarak onların sorunsuz bir şekilde ilgili organlara gitmelerine yardımcı olmuştu⁴¹⁷.

1966 yılında Ayşe Seyitmuratova, Semerkant vekili olarak Moskova'ya gönderilmiş fakat 14 Ekim'de amaçlarının ne oldukları için KGB tarafından sorguya alınmış ve sorgu esnasında kendisi halkının tek hedefinin Kırım'a dönmek olduğunu dile getirmişti⁴¹⁸. Hakikaten onlar vatana dönme uğrunda bütün bir halk ile beraber bu şekilde emek harcarlarken bir taraftan da topraklarından çıkarılan diğer milletlerin de sesi olmaktan kendilerini soyutlamamışlardır. Nitekim Moskova'ya, Kırım halk temsilcisi olarak gönderilenler arasında bulunan ve insan hakları savunucuları ile iletişim sağlayan Zampira Asanova, Millî Harekette adeta bu sorumluluğu ile Moskova ve hareket liderleri arasında bir köprü oluşturmuştu. Asanova 1968 yılında Çekoslovakya'nın işgalini protesto etmek amacıyla bir grup aydın ve insan hakları

---

⁴¹³ Asanin, “Esman Ulanova”, s. 482.

⁴¹⁴ Kırimer, **a.g.e.**, s. 37.

⁴¹⁵ Asanin, “Sıdika Abdullatifova”, s. 99.

⁴¹⁶ Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴¹⁷ Asanin, “Sıdika Cemileva”, s. 221.

⁴¹⁸ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

savunucularının katıldığı ilk açık hava gösterisini düzenlemişti⁴¹⁹. Yapılan protestonun hemen akabinde Moskova’da toplanan Dünya Komünist Partisi Formu, Kırım Türk Millî Hareketi katılımcılarının Moskova’da Mayakovski Meydanı’nda ilk gösteriyi yaparak onların tarihe geçtiğini haber vermişti⁴²⁰.

Moskova’ya gelecek olan halk vekillerinin bilgileri önceden Basir Gafarov ve Süleyman Asanov tarafından Esmâ Ulanova’ya iletilmekteydi. Böylelikle Ulanova gelen delegelerin bilgilerine vakıf olarak onları sorumlu oldukları mahkeme görüşmelerine ve devlet organlarının kabullerinde bulunmalarına aracı olmuştu. 1966 yılının yaz aylarında Moskova’ya gelerek Ulanova’nın evinde çalışmalarını yürütenlerden biri de Ayşe Seyitmuratova idi. Kendisi bu süre zarfında Moskova’da bulunan halk vekillerini meslekler babında ayrı ayrı kategorilere ayırarak (öğretmen, doktor, mühendis...) her bir gruba farklı günlerde toplantılar vererek Özbekistan’daki Millî Hareketin güncel durumunun aktarımını sağlamıştı⁴²¹. Millî Hareket boyunca Moskova’ya farklı sürelerle halk vekili olarak görevlendirilenler arasında Sıdika Cemileva, Zeynep Abbasova, Sevil Latifzade⁴²², Milara Settarova⁴²³, Emine İbrahimova⁴²⁴, Tamila Çileyeva, Zarema Asanova⁴²⁵ ve Şefika Konsul⁴²⁶ gibi birçok kadın bulunmaktaydı.

⁴¹⁹ Zafer Karatay, “Zampira Asanova”, **QHA**, Çevrimiçi: <http://old.qha.com.ua/tr/toplum/dr-zampira-asanova/130465/>, 18.02.2017.

⁴²⁰ **Gös. yer.**

⁴²¹ Seyitmuratova, **a.g.m.**, s. 127.

⁴²² 1980’li yıllar Millî Hareket açısından bir dönüm noktasını teşkil etmekteydi. Çünkü o dönemde yavaş yavaş Kırım’a dönüşler başlamış ancak oturum izni alamayan yüzlerce insan Moskova’nın farklı bölgelerinde faaliyetlerde bulunmuşlardı. Millî Hareketin kadın katılımcılarından Sevil Latifzade’nin 1983 yılında bir oğlu dünyaya gelmiş ve vatan özlemine çektiklerinden ötürü ismini Alkırım koymuşlardır. Ancak KGB tarafından defalarca bu ismi neden koyduklarının öğrenilmesi için Latifzade ve eşi defalarca sorguya alınmış, uzun bir süre evlatları Alkırım’a da kimlik kartı verilmemişti. Latifzade oğluna bu ismi koymalarındaki amaçlarının her ne pahasına olursa olsun elbet bir gün Kırım’a dönüp asırlardır ata toprakları olan bu bölgeyi Ruslardan alacaklarını ve bu ümit ile oğullarına Alkırım adını layık gördüklerini dile getirmektedir. Sevil Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. 1987 yılında oğlu Alkırım ile birlikte Moskova’ya delege olarak gönderilen Latifzade 20 gün boyunca Kızıl Meydan’daki görüşmelere katılmış fakat tüm heyet üyeleri ile birlikte en sonunda polis tarafından Moskova’dan çıkarılmıştır. Settarova, **a.g.m.**, s. 24.

⁴²³ Hiç şüphesiz Millî Harekete katılan her bir kadının bu süre zarfında farklı hayat hikâyelerini yaşadıklarına şahit olmaktayız. Bu hayatlardan biri de 17 Mayıs 1963 Özbekistan’ın Sırderya vilayeti Bayaut köyü doğumlu olan Milara Settarova’ya aittir. Halen Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi’nde akademik kariyerini devam ettiren Settarova, Millî Harekete üniversite okuduğu yıllarda ev arkadaşının sürgün belgelerini tasnif etmek amacıyla getirmiş olduğu belgeleri okuyarak katılmıştı. Şöyle ki Settarova, Musa Mahmut’un intihar olayının anlatıldığı resmî bir dokümana rast gelmesinin kendisinde oldukça büyük bir etki oluşturduğunu ve böylelikle 1980 yılından itibaren Millî Harekete katılarak halkının Kırım’a dönmeye için tüm fedakârlığı yaptığını ifade etmektedir. Halilova, **a.g.e.**, s. 57.

⁴²⁴ Kırım-Kokköz doğumlu Emine İbrahimova 1966-72-83 ve 87 yıllarında Özbekistan’ın Andican sorumlusu olarak eşi Şevket İbrahimov ile birlikte Moskova’ya halk vekili olarak gönderilmiş ve her seferinde masraflarını kendileri karşılayarak Moskova’ya gönderilen halk vekilleri için tahsis edilen paranın bir miktarına bu şekilde katkıda bulunmuşlardı. Asanın, “Emine İbrahimova”, s. 264.

Değişik görev ve sorumluluklar ile Moskova'ya gönderilen kadınlar arasında belki de Rus aydın kesiminin dikkatini Millî Harekete çevirecek olan en önemli vazife eğitimci olan Fatma Yazıcıyeva'ya verilmişti. 1969 yılında bir grup kadın ile birlikte Moskova'ya gönderilen Yazıcıyeva bu sırada merkezî dergi ve gazete yöneticileriyle görüşerek bu yayın organlarında haftalık yazıları basılan onlarca Rus aydını ile randevulu görüşmeler gerçekleştirerek Kırım Türk Millî Hareketine manevi destek vermeleri için ricada bulunmuştu⁴²⁷. Nitekim bu faaliyeti boyunca kendisi Sovyetler Birliği tarafından Kırım Türklerine karşı yapılan haksızlıklara sessiz kalan Rus aydınlarının böylelikle karakterlerini ortaya koyduklarını ve aslında tam da aydın sınıfına dâhil olmadıklarını her görüşmesinde dile getirmişti⁴²⁸.

6. Millî Harekette Kadınların Yer Aldıkları Gösteri ve Mitingler

Kırım Türk Millî Hareketinin derinliklerine inildiğinde liderlerin hiçbir şekilde silah veya zor kullanmadıkları ve tek bir kişiye dahi zarar vermeden mücadelelerini kazandıkları görülmektedir. Nitekim kendileri KGB mensuplarının en zor müdahalelerine maruz kalmış olsalar da tek silah olarak bireysel ve toplu bir şekilde kaleme aldıkları mektupları, dilekçeleri ve şehirlerin meydanlarında düzenledikleri mitingleri göstermişlerdi. Ses getiren bu gösteriler hareketin mensupları tarafından günler hatta aylar öncesinde yapılan istişareler neticesinde meydana getiriliyordu.

Millî Hareket boyunca bütün lider ve halk vekillerinin evleri gözetim altına alınmış ve Millî Hareket katılımcılarının komşu dairelerine Sovyet istihbarat görevlileri yerleştirilmişti⁴²⁹. Kırım Türkleri böyle bir durumun varlığından haberdar oldukları zaman kendileri Sovyet idarecilerinin pek de üzerinde takibat oluşturamadıkları bir yöntemi uygulamaya almışlardı. Hareket iştirakçileri yapılacak olan faaliyet, miting ve gösterilerin yer ve saatini belirten küçük kâğıtları birbirlerine ulaştırarak etkinliklerin hareket halkası içerisindeki bilgisini elden ele dağıtmışlardı⁴³⁰. Bu çalışmadan sonra miting ile ilgili tüm

---

⁴²⁵ Zarema Asanova çoğunlukla Moskova'ya gönderilen halk vekillerinin bilet ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirilmişti. Hatta bir keresinde 40'a yakın halk vekilinin işlemlerini 1 gecede hazırlayıp sabahında bu insanların Moskova'da olmalarını sağlamıştı. Halilova, **a.g.e.**, s. 73.

⁴²⁶ Halk vekili olarak Moskova'ya gidecek olan kadın delegelerin ara sıra karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri de yerel devlet organları tarafından kendilerine bilet verilmemesiydi. Ancak bunun da bir çözümünü bulmuş olan Millî Hareketin kadın liderlerinden Şefika Konsul böyle bir durum ile karşılaştıkları zaman önce Leningrad'a ardından da Moskova'ya geçerek tüm görüşmelerin yapılmasına aracı oluyordu. Konsul, **a.g.e.**, s. 6.

⁴²⁷ Asanin, "Fatma Yazıcıyeva", s. 603.

⁴²⁸ **Gös. yer.**

⁴²⁹ Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴³⁰ Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

malûmata sahip olan kişi kendisine ulaşan not yazılı zarfı sonradan ya yırtarak ya da yakarak KGB görevlilerinin kendi faaliyetlerinden haberdar olmasını engellemiş olmaktadır. Hatta dikkat çekmemesi açısından miting ve gösteri davetiyelerinin neredeyse hatırı sayılır kısmını belirli bir yaşın altındaki çocuklar dağıtıyordu⁴³¹.

Mitingler için yer olarak özellikle toplu yaşam alanları seçilmekte ve böylece en azami seviyede olan insan sayısına ulaşılmak istenmekteydi. Gösterilerin hepsinde beyaz kumaşlar üzerine renkli boyalar ile yazılan “Ya Vatan Ya Ölüm!”, “Kırım Tatarları İçin Demokrasi” gibi sloganlarla Kırımlılar şehirlerin merkezî meydanlarında meselelerine çözüm üretilmesi gerektiğini vurguluyorlardı⁴³². Vatan mücadelesi uğrunda en önemli mitinglerden biri 6 Haziran 1969 günü Zampira Asanova, Enver Ahmetov, Reşat Cemilev, Ayder Seytullayev ve İbrahim Holopov gibi Kırım Türk Millî Hareketinin önde gelenlerinin katalımlarıyla gerçekleştirilmişti. Dünya Komünist ve İşçi Partileri Konferansı’nda kendi sorunlarını dile getirebileceklerini düşünen bu kişiler Moskova’nın ünlü Mayakovski Anıtı’nın önünde “Yaşasın Lenin’in Milletler Siyaseti”, “Komünistler Kırım’ı, Kırım Türklerine Geri Verin!” ve “Kırım Türklerinin Takibatına Son Verin” sloganlarının yazılı olduğu pankartlar ile bir miting organize etmişlerdi⁴³³. Gösteri anında ilk başlarda kimseye müdahale edilmemiş ancak sonradan bu masum insanlar sivil polislerin hedefi olmuş, birçok kişi gözaltına alındıktan sonra hiçbir suç isnat edilmeden tutuklanarak hapse atılmıştı⁴³⁴.

Kırım Türklerinin miting yapacaklarını haber alan Sovyet yetkilileri bazen şehir meydanlarını abluka altına alıp alana giriş sağlayan herkesin kontrol noktalarından geçişlerini sağladıktan sonra onların gösteri alanlarına girmelerine izin veriyordu. Miting meydanlarında böylesine sıkı bir denetim olunca Kırım Türkleri kendi taleplerini içeren yazıların olduğu pankartların alana girişlerini gerçekleştiriyorlardı. Bu sefer de bir millet olduklarının göstergesi olarak kültür ve medeniyet geleneklerine sahip çıkan Millî Hareketin kadın liderleri miting ve gösterilere yerel kıyafetler ile katılıyorlardı⁴³⁵. Çoğu miting ve gösteriye çocukları

---

⁴³¹ Nial Nuzetova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Millî Hareket içerisinde üniversite birimlerine miting duyurularının yapılması da oldukça önem taşıyan bir durumdu. Böylesine önemli bir görevi ise Kırım Türk Millî Hareketi’nin öncü isimlerinden İzzet Hayırov (1938 Aluşta-Korbek köyü doğumlu)’un kız kardeşi Zekiye Useyinoва üstlenmişti. Kendisi Taşkent Üniversitesi’nin Filoloji Bölümü’nde okuduğu sırada Millî Harekete katılmış ve sınıf arkadaşları başta olmak üzere tüm fakülteye gösteri ve mitinglerin duyurularını yaparak çoğunluğun yapılacak olan etkinliklere katılmasını sağlamıştı. Zekiye Useyinoва ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴³² Safinar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴³³ Özcan, a.g.e., s. 186-187.

⁴³⁴ Gös. yer.

⁴³⁵ Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Millî Hareket faaliyetlerinin geniş çapta yankı bulması için vatan mücadelesinin kadın öncülerinden Şefika Konsul enstitüler arası grup çalışmasında

ile birlikte katılan Veciye Kaşka alana girmeden önce meydanlarda kullanılacak pankartları kıyafetlerinin altına yerleştiriyordu. Polis kontrolünden geçtikten sonra da sloganların yazılı olduğu büyük pankartlar alandaki kişilere dağıtılıyordu. Konuşmaların yapıldığı ve heyecanın dorukta olduğu bir esnada ise eş zamanlı olarak herkesin pankartlarını kaldırması sağlanıyordu⁴³⁶. Sovyet yetkilileri pankartların gösteri meydanlarında açıldığını gördükten sonra savunmasız bir halka karşı biber gazı ile saldırıya geçip gösterinin yarıda kesilmesine sebep oluyordular.

1965 yılında Özbekistan'daki Şehr-i Sebz Teşebbüs Grubu'nun faaliyetlerini arttırmasının ardından grubun kurucu üyelerinden olan Sıdika Cemileva, KGB'nin takibine maruz kalmıştır. Bunun üzerine kendisi grup üyeleriyle birlikte Sovyet İstihbaratı'na tepki vermek amacıyla 1967 senesinin Mayıs ayında Özbekistan'ın Kaşkaderya vilayetinde yaşayan Kırım Türkleri ile birlikte Şehr-i Sebz şehrinin merkez bahçelerinden birinde bulunan Lenin Anıtı'nın önünde binden fazla insanın katılımlarıyla gerçekleşen bir gösteri düzenlemiştir⁴³⁷. Bu nümayişte Cemileva, Moskova'ya gönderilen heyetler için mektup ve dilekçe kaleme aldıkları ve en önemlisi de Moskova'da yapılacak olan mitinglerin hazırlıklarında buldukları için KGB'nin tehditlerine maruz kaldıklarını bütün bir topluluğa izah etmişti. Program sonunda bu küçük çaplı mitinge katılan yirmi altı faal iştirakçiden yedisi iki haftalığına şehir hapishanesine mahkûm edildikten kısa bir süre sonra serbest bırakılmışlardı⁴³⁸. Nitekim tüm mitinglerin hazırlık aşamasında Sovyet emniyet güçleri gösterilerin yapılmaması için her türlü engeli ortaya koymuşlardı⁴³⁹. Mesela 1976 yılının Nisan ayında Semerkant'ta bulunan halk vekilleri Moskova'da bir miting gerçekleştirmek üzere yola çıkmak için tüm hazırlıklarını tamamlamış ancak KGB yetkilileri tarafından Moskova'ya gitmeleri engellenmişti⁴⁴⁰. Durumu haber alan Fatma Yazıcıyeva ve eşi hemen

---

bulunarak Kazak, Kırgız ve Özbek kadınlar ile iletişim kurarak hareketin aktivitelerini anlatmaya muvaffak olmuştu. Ayrıca 18 Mayıs 1944 sürgününün yıldönümünde ise siyah elbiseler giyerek sürgünün kendi tarihlerinde "kara bir leke" olduğuna dikkat çekmek isterlerdi. **A.g.r.**

⁴³⁶ Halil, **a.g.m.**, s. 17.

⁴³⁷ Asanin, "Sıdika Cemileva", s. 221.

⁴³⁸ **Gös. yer.**

⁴³⁹ Nitekim Sovyet idarecileri çok farklı sebepler ile insanları özgürlüklerinden mahkûm bırakıyordu. Mesela Kırım Türklerinin vatana dönüşlerini engelleyen 5 Eylül 1967 Kararnamesi'nden sonra Fatma Yazıcıyeva'nın kardeşi İsmail Yazıcıyev'in de aralarında bulunduğu on kişinin miting yapmak için bir araya geldikleri iddia edilerek onlar 4 Temmuz'da başlayan ve bir ay süren mahkeme sürecine tabi tutulmuşlardı. Asanin, "Fatma Yazıcıyeva", s. 603.

⁴⁴⁰ **Gös. yer.**

harekete geçerek Moskova'ya gidecek olan halk vekillerinin miting görevlerini üstlenerek belirlenen yerde ve saatte gösterinin yapılmasını sağlamışlardı⁴⁴¹.

1967 yılında Moskova'da bulunan halk vekillerinden on kişi Sovyetler Birliği KP Sekreteri Yuriy Andropov'un kabulünde bulundular. Toplantıya iştirak edenlerden Elmira Abdulhakova ve Reşat Cemilev, Özbekistan'a döndükten sonra Andropov ile yaptıkları görüşme ile ilgili olarak 27 Ağustos 1967'de Devrim Meydanı'nda bir açık hava toplantısı düzenleyerek basın açıklaması yaptılar. Millî Hareket vekillerinin yapmış oldukları bu gösteriye binlerce Kırım Türkü katılıp Andropov ile yapılan toplantının neticesini canlı olarak yapılan açıklamadan duymak istemişlerdi. 2 Eylül'e kadar süren bu nümayiş sırasında durum Kırım Türklerinin bekledikleri şekilde zuhur etmemiş ve olay yerinde meydana dolduran kalabalığın üzerine KGB polisleri tarafından tazyikli sular sıkılarak topluluk dağıtılmıştı. Sonuçta basın toplantısını düzenleyen 12 kişinin 28 Kasım'dan 13 Aralık'a kadar olan süre boyunca mahkemeleri görülmüş ve Elmira Abdulhakova da yapılan duruşmalar neticesinde Özbekistan mahkemesi tarafından ilk olarak 2 yıllık çalışma kampına mecbur edilmiş, ardından kendisinin ceza süresi 4 yıl şartlı tahliyeye çevrilerek tüm eğitim hayatı sonlandırılıp serbest bırakılmasına karar verilmişti⁴⁴².

1968 yılında Özbekistan'ın Çirçik şehrinde miting yapan bir halkın yaşadığı facia ise tam Sovyet yönetiminin acımasızlığını ortaya koyan türden sayılmaktaydı. Vatanlarına dönme uğrunda gece gündüz vilayetlerin meydanlarını mesken tutan Kırım Türklerine, Çirçik'te organize ettikleri gösteri sırasında üzerlerine itfaiye araçlarından sular sıkılmış, KGB polisleri coplarla zor kullanarak onların miting alanını terk etmelerine neden olmuşlardı. Tüm bu olaylar yaşandığı zaman Moskova'da halk vekili olarak bulunan Lennara Mambetova diğer halk vekili olan 18 arkadaşıyla birlikte Çirçik'te meydana gelen bu olayı mektup haline

---

⁴⁴¹ A.g.e., s. 604.

⁴⁴² Asanin, "Elmira Abdulhakova", s. 92-93. Kırım Türk Millî Hareketi'nde oldukça önem arz eden ve 12'ler olarak bilinen Kırım Türkleri, Taşkent'te yapılan mahkeme neticesinde bir ile üç yıla varan süreler ile çalışma kampı cezalarına tabi tutulmuşlardı. Bu cezaya mahkûm edilen on iki kişinin isimleri şöyleydi: Elmira Abdulhakova, Sayde Süleymanova, Tamara Kantuganskaya ve eşi Arsen Alçık, Reşat Cemil, Nariman Kadir, Enver Mustafa, Parik Asan, Useyin Asan, Celal Çelebi, Zeytullah İbrahim ve Seyithalil Seyit Ablayev. Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 4. Bölüm. 17 Mayıs 1947 Özbekistan Yangiyul şehri doğumlu olan Elmira Abdulhakova'nın cezaya çarptırılıp eğitimden men edilmesinin en büyük delili mahkeme organlarınca Millî Harekette okul arkadaşlarını teşkilatlandırıp onların Moskova'ya gitmelerine sebep olması olarak gösterilmişti. Asanin, "Elmira Abdulhakova", s. 91.

getirerek metni Birleşmiş Milletlere göndermiş ve ardından Mambetova böyle bir faaliyette bulunduğu için suçlu görülerek mahkemeye çıkarılmıştı⁴⁴³.

Millî Hareket dâhilinde yapılan tüm mitinglerin duyuruları şehirlerin bölge komitelerinde görevli olan kadınlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Günler öncesinden kapı kapı dolaşarak yer ve saat bilgisi verilen mitinglerden birini de 1 Haziran 1968'de Vasfiye Hayırova gerçekleştirmişti. Taşkent Üniversitesi'nden hemen hemen her bölümde okuyan öğrencilerin katıldığı yaklaşık 600 kişilik bir grup Taşkent Teşebbüs Grubu'nun kiralamış olduğu on adet araç ile gösterilerini Zingato'da yapmışlardı⁴⁴⁴. Böylelikle bu miting üniversite öğrencilerinin toplu bir şekilde hareket ederek organize etmiş oldukları geniş çapta katılım sağlanan nümayişlerden ilki olmuştu.

Şüphesiz Millî Hareketin tabanını oluşturan mitinglerde az ya da çok tüm kadın liderlerin faaliyet gösterdiklerine şahit olmaktayız. En önemlisi de mitinglerde zaman zaman yapılan ilklerin çoğunun neredeyse kadınlara ait olması oldukça dikkat çekicidir. Mesela 15 dakikalık bir süreyle meydana getirilen bir miting dahi Millî Hareket kapsamında büyük önem arz etmekteydi. Nitekim “Kırım Tatar Zulmünü Durdurun”, “Uzun Yaşa Lenin'in Ulusal Siyaseti!” gibi sloganların yazılı olduğu pankartların kadınlar tarafından oluşturuluyor olması ise bu mitinglerde çok anlamlı bir çalışma olarak değer görmekteydi. Ayrıca miting sırasında ansızın meydana getirilen bazı çalışmalar ise sonraki zamanlarda oluşturulan faaliyetlerin temelini teşkil etmişti. 1969 yılında Moskova'nın Mayakovski Meydanı'nda oluşturulan miting tam da bu anlamda bir faaliyeti bünyesinde barındırmaktaydı. Bu gösteride yeterli sayıdaki kalabalığı etraflarına toplamak için Zampira Asanova'nın oturma eylemi gerçekleştirmesi Millî Hareket içerisinde meydana getirilen ilk fiili çalışmayı oluşturmuştu⁴⁴⁵. Ancak gösteri sonunda mitingi organize eden beş kişi tutuklanıp farklı cezalara tabi tutulmuşlardı. Bunu haber alan Millî Hareket öncüsü Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu ise başta gazeteciler olmak üzere vatan davasını sürdüren bu kişilerin derhal serbest bırakılması yönünde Sovyet yetkililerine telkinlerde bulunmuştu⁴⁴⁶.

Kırım Türklerinin Millî Mücadelelerinde en büyük desteği hiç şüphesiz Moskovalı insan hakları savunucuları vermişti. Tarih boyunca insanlık dışı uygulamalarıyla ün salan Sovyetler

---

⁴⁴³ Asanin, “Lennara Mambetova”, s. 296. Kırım Türklerinin meydana getirdikleri mitinglerin hepsinde mutlaka birçok KGB ajanının olduğu bilinmektedir. Böylelikle gösteriye katılan hareket liderlerinin bilgileri anında telsizler aracılığıyla bir üst birime aktararak katılımcıların kimlikleri tespit edilmiş ardından ise gözaltı işlemleri başlatılmıştı. Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁴⁴ Hayırova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁴⁵ Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁴⁶ Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 5. Bölüm.

Birliği'nin yönetici kadroları Millî Hareket süresince Kırımlılara manevi anlamda destekte bulunan birçok insan hakları savunucusunu ağır cezalara mahkûm etmişti. Moskovalı insan hakları savunucularından nükleer fizikçi Andrey Saharov da sadece Kırım Türk halkının yanında olduğu için cezai işlemlere tabi tutulanlar arasında bulunmaktaydı. Bir keresinde kendisi Kırım halkına destek vermek amacıyla 1984 yılında açlık grevine başlamıştı. O dönemde Saharov'un böyle bir faaliyette bulunduğunu haber alan Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi'nin öğrenci kadrosu da ünlü fizikçiye destek vermek maksadıyla ve kendilerini o süre içerisinde Özbekistan'ın Mübarek ve Baharistan vilayetlerine göndermek isteyen Sovyet idarecilerine tepki vermek amacıyla bir açlık grevi başlatmışlardı⁴⁴⁷. Bu faaliyetin öncü ismi olarak Safınar Cemileva'nın Taşkent Üniversitesi'ndeki öğrencisi Zore Ametova (1964 Özbekistan-Yangiyul doğumlu) gösterilmektedir⁴⁴⁸. Nitekim Ametova 1984 yılının Mayıs ayında Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun mahkemesine katılıp duruşmada Kırımoglu'na destekte bulunduğu için okuduğu üniversiteden atılmakla karşı karşıya bırakılmıştı⁴⁴⁹. Ametova bunu haber aldığı gün hemen durumdan Hocası Safınar Cemileva'yı haberdar etmek için onun evine gitmiş ve tesadüf odur ki tam bu sırada Özgürlük Radyosu'nda Andrey Saharov'un, Kırım Türk halkına destek amaçlı açlık grevine başladığının bilgisi verilmiştir⁴⁵⁰. Haberi duyan Ametova hemen 30 saat sürecek olan açlık grevinin duyurusuna başlamış, ertesi gün yaklaşık kırk kişinin katılımıyla gerçekleştirilen açlık greviyle bir üniversite çalkalanmaya başlamıştır⁴⁵¹. Ametova'nın öncülük ettiği açlık grevine Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun eşi Safınar Cemileva ve kız kardeşi Ediye Muradosilova da dışarıdan destekte bulunmuşlardı. Milara Settarova ise o sırada Zore Ametova ile birlikte açlık grevinde bulunmuştu⁴⁵². 30 saat boyunca grev yapılan fakülte binasına giriş ve çıkışlar yasaklanmış ayrıca emniyet güçleri öğrencileri grevden vazgeçirmek maksadıyla binanın kapı girişinin altından kuru yapraklar yakarak onları korkutup dışarıya çıkmalarına ve böylece olay yerinde gözaltına alınmaları yönünde çalışmalar yapmışlardı⁴⁵³. Fakat hiçbir çaba fayda göstermemiş ve tam bir gün altı saat ile üniversite öğrencileri açlık grevlerini sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmişlerdi. Otuz saatin sonunda fakülte önünde bekleyen ebeveynlerin ısrarları üzerine açlık grevinde bulunan öğrenciler yavaş yavaş binadan çıkmışlardı. Ardından mezun olmalarına az bir zaman kala halkı kin ve düşmanlığa sevk ettikleri gerekçesiyle Zore

⁴⁴⁷ Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁴⁸ Zore Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁴⁹ Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁵⁰ Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁵¹ Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁵² Milara Settarova ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁵³ Halilova, **a.g.e.**, s. 60.

Ametova, Milara Settarova, Zera Lümanova ve Lenure Yagyayeva'nın eğitim hayatı sekteye uğratılarak bir süre diplomalarını almaları engellenmişti⁴⁵⁴.

6.1. Millî Hareket Kadınlarının 1987 Moskova Gösterilerine Katılmaları

11-12 Nisan 1987 yılında Kırım Türk temsilcilerinden oluşan 16 kişilik bir heyet soydaşlarının Kırım'a toplu bir şekilde dönmeleri yönündeki isteklerini Gorbaçev'e iletmeleri için Moskova'da bulunmuşlardı. Bundan yaklaşık iki ay sonra ise 7-23 Temmuz 1987'de Millî Hareket temsilcileri her gün düzenli olarak Sovyetler Birliği KP Yüksek Sovyeti'ne müracaat ederek defalarca Gorbaçev ile görüşmek istediklerini beyan etmişlerdi. 19 Temmuz 1987'de Kırım Türklerinin yaşadıkları bölgelerde kurulmuş olan İnisiyatif Grubu üyelerinden toplam 140 kişinin katılımlarıyla bir toplantı gerçekleştirilerek Fuat Ablamit'in başkanlığa, Sabriye Seutova, Zore Ametova ve Safinar Cemileva'nın sekreterliğe getirilmesine karar verilerek 16 kişilik bir Merkez İnisiyatif Grubu'nun kurulması kararlaştırılmıştı⁴⁵⁵. Bu grupta yer alan şahıslar 21 Temmuz 1987 Salı günü Kızıl Meydan'da gösteri yapmak istemişlerse de polis müdahalesi neticesinde arzularına ulaşamamışlardı. 23 Temmuz Perşembe günü İnisiyatif Grubu'ndan seçilen 13 kişi Sovyetler Birliği KP kabul salonunda partinin teşkilat işleri başkanı ile bir görüşme gerçekleştirmiş ancak bu müzakere de Kırım Türkleri için herhangi olumlu bir sonuç vermemişti. Bunun üzerine her teklif ve görüşmeleri neticesiz kalan Kırım Türk Millî Hareketinin delegeleri 23 Temmuz günü KP merkez binası önünde Gorbaçev ile görüşmek istediklerini bir kez daha beyan etmişlerdi. Aynı günün öğle saatlerinden sonra ise 550-600 kişi delegelere destek vermek için Kızıl Meydan'a doğru harekete geçmişti. Onların bu yılmaz davranışları karşısında Sovyet yönetimi sadece Kızıl Meydan'ı milis kuvvetlerle donatmaya ve alana otobüs, ambulans, itfaiye arabası sevk etmekle yetinmişti⁴⁵⁶.

Merkez İnisiyatif Grubu üyelerinden Fuat Ablamitov, Seyitömer Emin ve 16 kişi tarafından hazırlanan TASS Bildirisi'ne karşı "Açık Protestomuz" adı altında düzenlenen protesto metni 24 Temmuz günü 525 kişinin katılımıyla oluşturulan açık hava toplantısında

---

⁴⁵⁴ Gös. yer.

⁴⁵⁵ Karaş, **gös. yer.** Gösterilere gelen yaklaşık 1.000 kadar kişinin kimlik bilgilerini Zore Ametova kayda geçirerek sonradan bu listeyi hareketin liderlerine göndermişti. Kendisi bu miting esnasında Kırım Türklerinin ata topraklarına dönmek için ne kadar "gözü kara" bir millet olduklarını ortaya koyan "Ya Vatan Ya Ölüm!" sloganını pankartlara yazarak büyük bir cesaret göstermişti. Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Nitekim Ametova'nın 1987 Moskova gösterilerinde beyaz kumaşlara yazdığı bu söz Veciye Kaşka'da büyük bir tesir oluşturmuş ve Kaşka her insanın anavatan davasına, milletinin kaderine olan yaklaşımının bu şekilde olması gerektiğini belirterek milletlerin menfaatlerinin şahsi menfaatlardan üstün olmasının birlik ve beraberlik açısından önem arz ettiğini söylemiştir. Ümerova, **a.g.m.**, s. 23.

⁴⁵⁶ Karaş, **gös. yer.**

okunmuş ardından Kızıl Meydan'da bir protesto gösterisi yapılmasına karar verilmişti. Aynı günün akşam saatlerinde Moskovalı insan hakları savunucularından Valeriya Senderova'nın evinde düzenlenen basın toplantısına birçok diplomat ve yabancı gazeteci iştirak ederken Millî Hareket delegelerinden Sabriye Seutova ve Safinar Cemileva'nın da aralarında bulunduğu bir grup gazetecilerin sorularını yanıtladıktan sonra "Açık Protesto" isimli metinden birer nüsha tüm gazetecilere dağıtılmıştı. Bu sırada gösteride yer alanlardan Öğretmen Gülizar Abdullayeva da basın toplantısına katılarak yabancı gazetecilere İngilizce bir demeç vermişti. Onun bu faaliyetini duyan meslektaşları Abdullayeva'yı çalıştığı okuldan attırmak için girişimlerde bulunsalar da kendisi ders dışındaki zaman içerisinde serbest olduklarını belirterek tüm tehditlere karşı mesleğini icra etmeye devam etmişti⁴⁵⁷.

25 Temmuz günü sabah saat 09.00 civarında 600 kişiden oluşan bir miting gerçekleştirildi. Bu gösteride üç kişilik yürüyüş kolu şeklinde hizaya giren Kırım Türkleri, Kızıl Meydan'ın başlangıç yerine geldiklerinde milis güçler tarafından durdurulunca bu kez de Kremlin'in Spaskoye Kulesi ve Vasiliy Blajeniy Katedrali arasında bulunan köprü üzerinde oturma eylemi yaparak Gorbaçev ile görüşmeyi bekleyeceklerini söylediler. Havanın çok sıcak olmasından ötürü bu sırada bazı kadın delegeler güneş çarpmasından dolayı fenalaşmış ancak hepsi yakınlarının kendilerine yaptıkları hastaneye kaldırılma tekliflerini reddetmişlerdi. Gece yarısına doğru kadın ve çocuklara Moskova'da geçici olarak kaldıkları evlerine geri dönmeleri için ricada bulunulmuş olsa da bunu çok az kişi kabul etmiş ve geri kalanların hepsi köprü üzerinde sabahlamaya karar vermişlerdi. Nitekim United Press International (UPI) ajansına röportaj veren Safinar Cemileva bütün gece sürdürdükleri mitingin amacına ulaştığını, bu gösteriye 500 kişinin katıldığını, hareketin temsilcilerinin kurulan hükümet komisyonunda yer almaları hususunda ısrar edeceklerini belirtmişti⁴⁵⁸. Yine aynı ajansa demeç veren Yıldız Dergisi bölüm müdürü olan Sabriye Seutova, tüm soydaşlarının Kırım'a dönmesini arzu eden 5 maddelik bir talep programını tüm yabancı basın organlarına ilettiklerini ifade etmişti⁴⁵⁹.

27 Temmuz Pazartesi günü Sabriye Seutova (Taşkent temsilcisi), Elvira Bayramali (Bekabad temsilcisi), Naciye Filimonova (Bekabad Şehri)'nin da aralarında bulunduğu 21 kişilik heyet Gromiko'nun kabulünde bulunarak 2,5 saatlik bir görüşme gerçekleştirdiler. Ne yazık ki bu müzakere neticesinde kayda değer bir gelişme zuhur etmedi. Nitekim Gromiko

---

⁴⁵⁷ Halilova, a.g.e., s. 54.

⁴⁵⁸ Karaş, gös. yer.

⁴⁵⁹ Göş. yer.

makamına gelen delegeler ile “seviyesiz bir sokak üslubu” ile konuşmuştu. Bunun üzerine görüşmenin ardından bir basın toplantısı tertip eden Kırım Türk heyeti üyelerinden Sabriye Seutova ertesi gün İzmailovskiy Parkı’nda 800’ü aşkın Kırım Türk temsilcisinin bir araya gelip Gromiko ile olan görüşmenin bant kaydının hareketin diğer mensuplarına dinletilerek bir durum değerlendirilmesi yapılacağını ve ona göre hareket edeceklerini ifade etmişti⁴⁶⁰. Hakikaten önceden kararlaştırıldığı gibi 28 Temmuz 1987 günü 1.000 civarında Kırım Türkü sabah saat 09.00’da İzmailovskiy Parkı’nda toplandılar. İlk olarak açlık grevinin yapılması kararlaştırılsa da ardından bu teklif uygulanmamış ve derhal Gromiko ile yapılan görüşmenin ses kaydı katılımcılara dinletildikten sonra Galina Rijkova, Sabriye Seutova ve diğer delegeler kısa birer konuşma yapmışlardı. Bu sırada bölgeye gelen milis güçler hiçbir şekilde Kırım Türklerine zor kullanmamış ancak toplum düzenini bozmamaları gerektiği uyarısında bulunularak onların miting yapmalarına izin vermişlerdi. Ancak TASS Ajansı’nın Kırım Türkleri aleyhinde yayınladıkları bildiri hiç beklenmedik olayların meydana gelmesine neden olmuştu.

TASS Bildirisi yayınlanmadan bir gün önce 28 Temmuz akşamı Moskova’nın yerel televizyon organlarından “Sovyet Halklarının Birliği ve Dostluğu Yararına” adlı bir makale okundu. Bu yazıda hükümet makamları tarafından hazırlanan “Sovyet İnsanlarından Mektup ve Telgraflar” yayınlanmış ve burada Kırım Türkü delegelerin Moskova’da sürdürdükleri eylemler kınanmıştı. Temsilciler Moskova’da toplum nizamını bozmakla, ihtirasları kızıştırmakla, halkı açlık grevine sevk etmekle, hükümetin emniyet güçlerine karşı şiddet hareketlerinde bulunmakla suçlanmışlardı⁴⁶¹. Bu yazının neşredilmesinin ardından Kırım Türk delegeleri 29 Temmuz 1987 Çarşamba günü yeniden bir araya gelerek yapılacak faaliyetler kapsamında birkaç günün tasarısını oluşturdular. Bu sırada Moskova polis yetkilileri bundan sonra Kırım Türklerine Kızıl Meydan’da gösteri yapmalarının yasaklandığını belirttiler. Buna karşılık Kırım Türkleri 30 Temmuz 1987 günü yaklaşık 200 kişilik bir grup ile Moskova’nın Puşkin Meydanı’nda miting düzenlediler. Gösteri esnasında Sovyet yetkilileri nümayiş alanına baskın düzenleyerek içlerinde Sabriye Seutova ve Safinar Cemileva’nın da bulunduğu birçok kişi Taşkent’e gönderilmek üzere arabalara bindirildi⁴⁶². Kırım Türk delegeleri bu sırada bütün Kırım Türklerini 2 Ağustos 1987 günü yaşadıkları bölgelerde protesto gösterisine çıkmalarını istediler. 2 Ağustos Pazar günü herkes yaşadığı bölgede (Taşkent, Bekabad, Sırderya, Yangiyul...) Moskova’daki mitingler sırasında tanıklık ettiği zorlukları protesto

⁴⁶⁰ Özcan, a.g.e., s. 235-236.

⁴⁶¹ Karaş, gös. yer.

⁴⁶² Gülnara Bekirova, “Sabriye Seutova”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27315111.html>, 22.11.2017.

etmek için rayonlarda miting düzenledi ve bu gösterilerin hazırlayıcısı ise bizzat Sabriye Seutova oldu⁴⁶³. Kırım Türkleri yaşadıkları yerlerde mitingler yaparken bir taraftan da KGB üyeleri Moskova'da bulunan Kırım Türklerini zorla yaşadıkları yerlere geri göndermeye devam etmişlerdi. Paris'te Rusça olarak neşredilen 7 Ağustos 1987 tarihli Ruskaya Mısl adlı gazetede Sabriye Seutova ve Safinar Cemileva'nın da Moskova'dan zorla uzaklaştırılanlar arasında oldukları, onların geçici olarak kaldıkları yerlerden alınarak Moskova'dan gönderilmeleri esnasında polislerin zorba kullandıkları hatta eşyalarını toplamaya bile müsaade edilmediği yazılmıştı⁴⁶⁴. Delelerin Moskova'dan ayrılmalarının ardından resmî Sovyet basını tarafından yürütülen Kırım Türk Millî Hareketini ve onun iştirakçilerini karalama kampanyasına mahallî yetkililer de destek vermişlerdi. Mesela Taşkent vilayeti Sergeliy rayonu milis yetkilisi Azim Rahimov, Sabriye Seutova'nın kaldığı bölgede bütün komşularının evlerini tek tek gezerek onun dış ülkelerin ajanı olduğunu ve böylece dikkatli davranmaları gerektiğini söylemişti⁴⁶⁵. Netice itibariyle 31 Temmuz 1987 akşamına kadar Moskova'dan çıkarılan Kırım Türklerinin sayısı 500'ü bulmuştu⁴⁶⁶. Moskova'da kalan Kırım Türklerinin hepsinin Moskova dışına gönderilme işlemleri ise 5 Ağustos 1987 günü tamamlanmıştı. Bu olayı TASS Ajansı, Kırım Türklerinin Moskova'dan tamamen ayrıldıkları tarihte yayınlamış oldukları bültende "Kırım Tatarları Moskova'yı Terk Etiler ve Daimi İkamet Yerlerine Döndüler" şeklinde duyurmuştu⁴⁶⁷. O gün itibariyle ajans haberlerinden verilen bilgilere göre Moskova'da on altı kişilik bir Kırım Türkü temsilci heyetinin kaldığı ve bu delegelere de hiçbir şekilde dokunulmayacağına garanti verilmişti. Şüphesiz Kırım Türklerinin bu amansız Moskova gösterileri Sovyet baskılarına rağmen gerçekleştirilmişti. Ayrıca miting süresince büyük bir destek görülmüş ve zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren bir millet var olmaya devam edeceklerinin sinyalini tüm dünyaya duyurmuştu.

Moskova gösterilerinin ardından Kırım Türkleri dur durak bilmeden yeni faaliyetlere başlamış ve miting organizasyonlarını arttırmışlardı. 9 Haziran 1988 yılında Yüksek Devlet

---

⁴⁶³ Gös. yer.

⁴⁶⁴ Karaş, gös. yer. Sabriye Seutova 15 Aralık 1987 günü Fuat Ablyamitov ile birlikte Uluslararası İnsan Hakları Semineri'ne katılmak için Taşkent'ten Moskova'ya gitmişlerdi. Ancak daha seminer salonuna girmeden iki Millî Hareket katılımcısı da Sovyet polisleri tarafından tutuklanmışlardı. Bu sırada Seutova başına aldığı bir darbe neticesinde bilincini kaybedip hastaneye kaldırılırken Ablyamitov da Matroskaya Tişına hapishanesine gönderilmişti. Bekirova, gös. yer. Seutova tedavisinin ardından tümüyle Millî Hareketten uzaklaştırılmak için Sovyet yetkilileri tarafından delilsiz bir şekilde Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne sevk edilmişti. Burada kendisi bir keresinde hastaneden kaçmaya çalışmış ancak bunu başaramamış ve arbeye esnasında başına bir kez daha darbe almıştı. Her ne kadar tedavisi iyi derecede yapılmış olsa da sağlık durumu tamamen iyileşmemişti. Bu durumdan ötürü kendisi yayıncılık hayatında çalışmama kararı alarak mesleğinden ayrılmış ve vefatına kadar olan süre zarfında ise devamlı olarak Millî Hareketin destekçisi olmuştur. Olgun, a.g.m., s. 116.

⁴⁶⁵ Karaş, gös. yer.

⁴⁶⁶ Gös. yer.

⁴⁶⁷ Gös. yer.

Komisyonu tarafından yayınlanan ve Bağımsız Kırım Devleti'nin kurulmasının gerek olmadığını belirten karara tüm Kırım Türkleri itiraz etmiş ve 26 Haziran 1988 günü 20.000 kişinin katılımlarıyla Özbekistan'ın Taşkent şehrinde bir miting tertip edilmişti⁴⁶⁸. Kararlaştırılan plan gereğince Kırım Türkleri vatanlarına dönmek için verdikleri mücadeleyi anlatan mektubu saat 13.00'da Taşkent'in merkez parkında Özbekistan Merkez Komitesi Kâtibi ve Devlet Komisyonu üyesi olan R. Nişanov'a vermeyi amaçlamışlardı. Bu sırada Millî Hareketin kadın iştirakçilerinden Şefika Halikova ile eşi Teyfuk Şevki yanlarına aldıkları ses kaydı cihazlarıyla birlikte Taşkent'e doğru yola çıkmışlardı⁴⁶⁹. Saat 13.00'ü gösterince Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen Kırım Türkleri, İskender Fazıl ve Fuat Ablyamitov'un kısa bir konuşma yapmalarından sonra mitinglerine başlamışlardı. Ancak Sovyet polislerinin miting alanına yaptıkları baskın neticesinde Kırım Türkleri arzu ettikleri hedeflerine ulaşamayarak resmî araçlara bindirilip meydana uzaklaştırılmışlardı⁴⁷⁰.

1980'li yıllarda vatana dönme mücadelesini kazanan bazı Millî Hareket kadınları Kırım'a döndükten sonra mitinglere katılmış ve ardından bazı cezalara maruz kalmışlardı. 1983 yılından 2002 yılına kadar Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmış olan Sevil Latifzade 1990 yılında katıldığı ilk mitingin ardından her ay kendisinin maaşından belli bir miktar kesinti yapıldığını belirtmektedir. Ancak Latifzade tüm engellemelere rağmen miting ve gösterilere katılmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Sovyet yöneticileri Latifzade'nin görev yaptığı üniversitenin yönetim kadrosuna Millî Hareket

---

⁴⁶⁸ TASS'ın Bildirisi'nin ardından 1988 yılında Moskova'da yapılan büyük mitinge Ulviye Ablayeva (1963 Kırım-Değirmenköy) isimli bir kadın da katılmıştı. Gösteriye katılanların tutuklanmaları sırasında Sovyet polisleri tarafından Ablayeva'nın başına kasıtlı olarak sert bir cisim ile darbe vurulmuştur. Geçirdiği travmanın etkilerini zamanla hisseden Ablayeva, Krasnodar'da bir hastaneye kaldırılmış, burada tedavisine önem verilmeyerek şuurunu yitirmesine neden olunmuştur. Bir süre sonra hemşireler tarafından nabızı da bulunamayınca öldü zannedilerek morga kaldırılmıştır. Ancak Ablayeva'nın yakınları kendisinin ölümüne inanmayarak morgdaki cesetlerin arasından onu bularak kaçırmışlardır. Hakikaten morgda dahi yaşama tutunan Ablayeva, eve getirilerek tedavisine yeniden başlanmış ancak aldığı darbenin etkisi o denli büyüktür ki tedavilerin çoğuna cevap verememiş ve sağ tarafı felç geçirmiştir. Bunun üzerine kendisi büyük bir azimle sol eliyle yazı yazmayı öğrenerek çeşitli makaleler kaleme almıştır. Timur Berk, "Değirmenköy'ün Aslan Yürekli Kızı: Ulviye Ablayeva", **Bahçesaray Dergisi**, S: 61-62, İstanbul 2010, s. 7. Ayrıca 1988 yılının Mayıs ayı Millî Hareketin maddi kaynağını karşılamak açısından tam bir dönüm noktası olmuştur. Bütün bir millet o dönemde ellerinde olan tüm parasını teşkilatların mali işler başkanlığına bağışlamışlardı. 1988 yılının Temmuz ayında düğünü yapılan Ayşe Osmanova bu özel gününde kendisine hediye edilen paraların hepsini destek amaçlı Millî Harekete bağışlamıştı. Bu hadise o yıllarda bir ilk teşkil ederek bu tarihten sonra evlenen çiftlerin çoğu düğünlerinde takılan paraları harekete hibe etmişti. Ayşe Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁶⁹ Halilova, a.g.e., s. 80-81.

⁴⁷⁰ Gös. yer.

katılımcısını mesleğinden ayrılmasına neden olmak için önüne engeller çıkarmış ancak onların bu faaliyeti pek de olumlu bir sonuç vermemiştir⁴⁷¹.

1991 yılında gerçekleştirilen Kırım Tatar Kurultayı'nın delegeleri

(Kaynak: Kırimer, a.g.e., s. 50.)

Kırım Türk Millî Hareketi tarihinde yapılan tüm miting ve gösterilere katılım sağlayanların isimleri Sovyet polisleri tarafından sürekli olarak kayda geçirilmekteydi. Bu sebeple Kırım'a dönmek isteyen ya da Kırım'a geldikten sonra ev ve iş temini için gerekli makamlara başvuran kadınların önlerine çeşitli engeller çıkarılmaktaydı. Mesela 1991 yılının Aralık ayında Kırım'a dönen Zekiye Useyinova'ya 1987 yılında Moskova'daki büyük Kızıl Meydan mitingine halk vekili olarak katıldığından ötürü kendisine ne bir arsa ne de evlerini kurabilecekleri bir malzeme verilmişti. Onlar da bunun üzerine Özbekistan'daki iki katlı evlerini satıp ancak o parayla Kırım'da küçük bir konteynir olarak aylarca burada yaşamaya mahkum edilmişlerdi⁴⁷².

Hem mitinglerin ardından hem de gösteriler sırasında büyük bir Sovyet zulmüne tanıklık eden kadınlar ne olursa olsun mücadelelerinden bir saniye bile ödün vermemişlerdi. Bazen miting esnasında meydana gelen baskılardan Kırım Türkleri tesadüfi olarak ortaya çıkan hadiseler neticesinde olaylardan yara almadan kurtulabiliyorlardı. 1992 yılında Kiev'de yapılan nümayişe katılan Veciye Kaşka'nın yaşadığı bir hatıra tam da bu türdendir. Kendisi

⁴⁷¹ Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁷² Zekiye Useinova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

gösteri sırasında yanında bulunan torununun yokluğunu hissetmiş ve onun polis tarafından rehin olarak alındığını düşündüğü sırada alandaki Kırım Türklerinin üzerine panzer araçlarının geldiğini fark etmiştir⁴⁷³. Bunun üzerine Kaşka hemen harekete geçerek trafik akışını durdurarak torununun kaybolduğunu belirtmiştir. Ardından yapılan aramalar neticesinde Kaşka'nın torunu bulunmuş ve tüm polis ekipleri herhangi bir olay meydana getirmeyerek Kırım Türklerinin sorunsuz bir şekilde alandan uzaklaşmalarını sağlamışlardır⁴⁷⁴.

7. Millî Hareket Süresi Boyunca Kadınların Önlerine Çıkarılan Engeller

Kırım Türk Millî Hareketine katılan her bir kadının bu süre zarfında çeşitli baskı ve engellere maruz kaldıkları bilinmektedir. Birçok kadın defalarca mahkemelerde yargılanmış, çalışma kamplarında farklı sebepler ile cezalara tabi tutulmuş, birçoğu mesleklerinden men edilmiş, eğitimleri sekteye uğratılmış ve para cezalarına çarptırılmışlardır. Verilen her bir cezanın öncesinde kadınlara harekettten uzak kalmaları için bazı teklifler yapılmıştır. Mesela 1960 yılında KGB tarafından merkeze çağrılan Sıdika Cemileva'ya sorgu sırasında rayon polikliniğinde uzman hekim olarak çalışması önerilmiştir. Ancak Cemileva bunu reddedince başhekim tarafından kendisine ya işsiz kalacağı ya da milleti için yaptığı çalışmalardan ayrılması gerektiği yönünde ikili bir şart koşulmuştur⁴⁷⁵. Cemileva ise bütün bir Millî Hareket süresi içerisinde ne Sovyet idarecileri taraftarı olan başhekimin önerisini kabul etmiş ne de Millî Hareketi bırakma yönünde bir karar almıştır.

Millî Harekette aktif rol üstlenen her bir kadın KGB'nin sıkı takibatına tabi tutulmaktaydı. Lennara Mambetova da bu takip sistemi neticesinde kısa süreli de olsa özgürlüğünden mahrum edilmişti. Şöyle ki kendisi 1965 yılında Millî Harekete katılmış akabinde Moskova'ya halk vekili olarak gönderilmişti. Bu sırada Moskova'ya gidenlerin listesi sivil emniyet güçleri tarafından çıkarılmış ve kendisi ile birlikte altı kişi olay yerinde tutuklanmıştı. Ancak bu yılda tutuklanan herkes 27.09.1966 tarihinde Özbekistan Yukarı Şûrası'nın yayınlamış olduğu bir kanun kapsamında serbest bırakılmış ve Mambetova da bu yasa neticesinde özgürlüğüne kavuşanlar arasında yer almıştı⁴⁷⁶. Türlü cezalar neticesinde hürriyetlerine sahip olan onlarca kadın sonraki süreçlerde Sovyet idarecilerinin tehditlerine maruz kalmışlardı. Mesela hareketin kadın iştirakçilerinden Şefika Konsul çeşitli tehdit ve

⁴⁷³ Ümerova, a.g.m., s. 23.

⁴⁷⁴ Gös. yer.

⁴⁷⁵ Asanin, "Sıdika Cemileva", s. 220.

⁴⁷⁶ Asanin, "Lennara Mambetova", s. 295.

suçlamalarla önce korkutulmak istenmiş ardından da hiçbir hukukî kanıt gösterilmeden çoğu kez sorguya alınmıştı⁴⁷⁷. Hatta Konsul Millî Hareket dokümanlarının bir kısmını evinde bulunan yazı makinesinde çoğalttığı zamanlarda sürekli olarak evi aramalara tabi tutulmuş ancak daktilo makinesi samanlıkta saklı olduğundan KGB yetkilileri hiçbir zaman yazı makinesini bulmaya muvaffak olamamışlardı⁴⁷⁸.

KGB yetkililerinin tüm faaliyetleri Millî Hareket süresi zarfında sadece tehdit ve zorbayla sınırlı kalmamıştı. Gözaltında olan ve tutuklanan onlarca kişiye Millî Hareket katılımcısı olmaktan vazgeçtiklerini belirten bir metne imza atmaları için üzerlerinde baskı oluşturuluyordu. Nitekim 1967 yılının Nisan ayında Fatma Yazıcıyeva'nın da içlerinde bulunduğu halk vekilleri Semerkant'tan Taşkent'e Millî Hareket sürecini müzakere yapmak için hazırlıklara girilerek bilet işlemlerini gerçekleştirmeye başlamışlardı⁴⁷⁹. Bu sırada KGB sorumlularının takibine uğrayan Fatma Yazıcıyeva ve eşi İsmail Yazıcıyev daha otobüse binmeden alıkoyularak sorguya alınmışlardı. Sorgu esnasında görevli olan polislerden biri kendilerine artık Millî Hareketten vazgeçtiklerine dair yazılı olan bir metni masanın üzerine bırakarak 1 saat içerisinde imzalamalarını istemişti. Ancak sürgün sırasında dahi en ağır uygulamalara maruz kalarak haklarını kanlarının son damlasına kadar almaya niyetli olan

---

⁴⁷⁷ Konsul, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁷⁸ Bekirova, "Mustafa Konsul", **gös. yer.** Kırım Türk Millî Hareketinin bütün iştirakçilerinin evleri vatan mücadelesini sürdürdükleri bütün bir zaman içerisinde sürekli olarak aranmıştı. Millî Hareketin kadın katılımcılarından Vasfiye Hayırova'nın evinde tam 17 kez arama yapılmış ve eşi İzzet Hayırov ise iki defa suçlu bulunup hapse atılmıştı. Kendisinin 1974 yılındaki mahkûmiyetinde ise KGB çalışanları tarafından çantasına gizlice koyulan kesici ve delici aletler kanıt olarak gösterilmiş ve neticesinde tutuklanmıştı. Hayırova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. 1979 senesinde evlerinde arama yapılanlardan diğer bir kadın da Kırım Türk Millî Hareketinin lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun kız kardeşi Gülizar Abdullayeva'nın hanesiydi. Abdullayeva o yıl içerisinde 180'e yakın Millî Hareket vekili ile birlikte Moskova'ya gönderilmiş, döndükten sonra ise evinin Sovyet polisleri tarafından hunharca arandığını görmüştü. Bu aramada Abdullayeva'nın ağabeyi Mustafa Abdülcemil ile yaptığı tüm yazışmalar ve harekete destek veren önemli şahsiyetlerin ev adreslerinin yazılı olduğu evrakların hepsi KGB yetkilileri tarafından alınmıştı. Halilova, **a.g.e.**, s. 51. Millî Hareket süresi zarfında her türlü engel ve baskıya tanıklık edenlerden biri de şüphesiz Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun eşi Safinar Cemileva olmuştu. 1986 yılında kendisi hem Millî Harekette aktif olduğu hem de eşi Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun faaliyetlerine destek verdiği için üniversitenin kadrosundan çıkarılmıştı. Cemileva bunun üzerine başka bir okulda çalışmaya başlasa da iş gününün ikinci gününde okul idaresinin yönetim kadrosuna yapılan KGB baskısı neticesinde tekrardan işten atılmıştır. Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi. Bu sırada Safinar Cemileva'nın, Özbekistan'daki Taşkent Üniversitesi'ndeki öğrencisi Zore Ametova da mitinglerde aktif katılım sağladığı için okuldan atılmıştı. KGB yetkilileri tarafından kendisinin tek şartla okula alınacağı söylenmişti ki o koşul da Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun o güne kadar yaptığı tüm konuşmaların inkâr edilerek bundan sonra Millî Harekette yer almadığını belirtmesiydi. Ancak Ametova her türlü baskıya dayanacağını yalnızca ne halkına ne de o halkın içinden gelen bir hareket liderine asla ihanet etmeyeceğini Sovyet polislerine beyan etmişti. Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁷⁹ Asanın, "Fatma Yazıcıyeva", s. 601.

Yazıcıyeva ve eşi karşlarına çıkarılan hiçbir engele kulak asmayarak yazılı metni imzalamamış ve ardından serbest bırakılmışlardı⁴⁸⁰.

Sovyet yönetici kadroları ile yapılan görüşmeler şüphesiz sürgünde alınan bir milletin hak ve hukuklarının iadesi anlamında Millî Hareketin temelini oluşturmaktaydı. Durum böyle olunca da en kapsamlı engeller bu müzakerelere katılan kişilerde uygulanıyordu. Mesela 21 Temmuz 1967 günü Moskova’da Yuriy Andropov ve Yüksek Sovyet Prezidyum Sekreteri Mihail Georgadze’nin kabulünde bulunanlar arasında yer alan Zampira Asanova gerçekleştirilen müzakerenin akabinde işinden atılmış ardından akıl hastanesine kapatılmıştı⁴⁸¹. Ancak hastane doktorlarından Emilia Kamileva ve Yagya Bekmambetov’un çabaları neticesinde Asanova bir süre sonra hastaneden çıkarılmıştı⁴⁸².

7.1. Sovyet Mahkemelerinde Yargılaması Yapılan Kadınlar

1960 ve 70’li yıllar Millî Hareket dönemi için yargılamaların üst düzeyde olduğu bir süreçti. Çünkü yıllardır vatanlarına dönme mücadelesi veren Kırım Türkleri 5 Eylül 1967 günü yayınlanan kararnamenin ardından hedeflerine daha çok kilitlenerek bir nevi kararnamenin uygulanmasını yok saymışlardı. Bu süre zarfında miting, görüşme ve Millî Hareket yazılarının kaleme alınmasında faal olarak iştirak eden herkes zorlu sorgulama ve akabinde tutuklamalara tabi tutulmuştu. 10 yıllık süre içerisinde Millî Hareketin kadın kadrosundan onlarcası asılsız suçlamalar sonucunda özgürlüklerinden mahrum bırakılmışlardı⁴⁸³. (bkz. Tablo 7)⁴⁸⁴.

İsim soy isim ve meslek	Mahkemenin yapıldığı yer ve tarih	Ceza yeri ve süresi
Hatice Hayreddinova-Satıcı	Taşkent-Kasım 1965	Bekabad-6 ay
Zeliha Useynova-Kuaför	Taşkent-Aralık 1966	Angren (Özbekistan) 1 yıl
Lennara Guseynova	1. Mahkeme: Taşkent-1966	Bekabad-1 yıl

⁴⁸⁰ Gös. yer.

⁴⁸¹ Bekirova, “Naşa Zampira Apte”, gös. yer.

⁴⁸² Yüksel, gös. yer. Mesleği hekimlik olan Zampira Asanova 1970’li yıllardan itibaren Özbekistan’ın Cezkazgan, Sırderya ve Karakalpakistan bölgelerinin en ücra hastanelerinde o dönemin salgın hastalıklarından biri olan “Kolera ile Mücadele” gruplarında çalıştı. 1989’da ise Akmescit’in 3 No’lu Hastanesi’nde Diyabet ve Fitoterapi (Bitkisel Tedavi) üzerine çalıştı. Ancak kendisi bu sırada ünlü akademi üyesi Dmitriy Saharov’un cenazesine katıldığından ötürü KGB yetkililerinin baskıları neticesinde 1990 yılında işten ayrılmak zorunda kaldı. Bu durum da Sovyet yöneticilerinin sadece siyasi anlamda değil aynı zamanda hareketin katılımcılarının sosyal hayatlarında da bir kısıtlamaya maruz bırakıldıklarını göstermektedir. Yüksel, a.g.m., s. 7.

⁴⁸³ Mevzu bahis kişiler arasında Hatice Hayreddinova, Saliha Hüseyinova, Medine Karaliyeva, Lennara Guseynova, Elmira Abdulkhova, Tamara Kantuganskaya, Svetlana Ametova, Münire Halilova, Ayşe Seyitmuratova, Sani Mustafayeva, Ulviye Hocayeva, Susanna Celalova, Zera Şabanova ve Fatime Abdurrahimova gibi kadınlar yer almıştır. Gülnara Bekirova, “Jenşim vı Natsional’nom Dvijeni Kırımskotatarskovo Naroda”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27592556.html>, 22.11.2017.

⁴⁸⁴ Listenin tamamı için bkz.: Seyitmuratova, Natsional’noye Dvijeniye Kırımskih Tatar, s. 14-17.

Mühendis	2. Mahkeme: Taşkent-1968	Bekabad-2 yıl
Medine Karaliyeva-Sıvacı	Taşkent-12.02.1967	Angren-1 yıl
Ayşe Seyitmuratova Tarihçi	1. Mahkeme: Moskova-20.05.1967 2. Mahkeme: Taşkent-Mayıs 1971 ⁴⁸⁵	Taşkent-3 yıl Taşkent-3 yıl
Ulviye Hocayeva-Makinist	Andican-Haziran 1967	Andican-3 yıl
Tamara Kantuganskaya Öğretmen	Taşkent 12.12.1967	Taşkent 2 yıl
Elmira Abdulhakova	Taşkent-12.12.1967	Taşkent-2 yıl
Sayde Süleymenova-Satıcı	Taşkent-12.12.1967	Taşkent-2 yıl
Münire Halilova-Hemşire	Taşkent-Eylül 1968	Bekabad-10 ay
Svetlana Ametova-Hemşire	Taşkent-7 Ekim 1968	Yangiyul (Özbekistan) 6 ay

Tablo 7: Millî Hareket kadınlarından bazılarının mahkeme bilgileri

Millî Harekte en kapsamlı iki yargılamadan biri 12'ler olarak adlandırılan hareket iştirakçilerinin mahkeme süreci sayılmaktaydı. Bu mahkemede yargılaması yapılanlardan Tamara Kantuganskaya 1965 yılında Millî Hareket iştirakçilerinden Arsen Alçık'in aracılığıyla harekete dâhil olmuştu. 1967 yılında yapılan yargılama neticesinde Kantuganskaya, Moskova'nın merkez meydanlarında bulunarak gençlerin de desteği ile devlete karşı faaliyette bulunduğu iddiasıyla üç aylık hapis cezasına çarptırılmış ancak sonradan bu hüküm şartlı tahliye olarak değiştirilmişti⁴⁸⁶.

1969 yılında gerçekleştirilen diğer bir şümüllü mahkemelerden ikincisi ise “Taşkent Onu” olarak bilinen yargılamaydı. Bu mahkemeye tabi tutulanlar arasında Svetlana Ametova⁴⁸⁷ ve Münire Halilova isimli iki kadın da bulunmaktaydı. 1967 yılında tüm yasaklara rağmen Svetlana Ametova, Kırım'a gitmiş ancak sonrasında zorla yarımadadan çıkarılmıştı. Kendisi bunun üzerine Millî Hareket faaliyetlerine daha da hız vererek Sovyet yöneticilerinin Kırım Türk milletine yapılan tüm haksızlıkları belgeleyen bir metin hazırlayıp Moskova'da bu dosyaların dağıtımını sağlamıştı. Ametova bu çalışmasının ardından Özbekistan'a döndükten sonra Taşkent'te gözaltına alınarak sorgulamaya tabi tutulmuş ve

⁴⁸⁵ Batıdan elde edilen bilgilere göre o dönemde Semerkant Üniversitesi'nde çalışan Ayşe Seyitmuratova'nın 1971 yılındaki suçlaması “Sovyet sosyal ve politik sistemine iftira eden materyallerin hazırlanarak dağıtılması” şeklinde gösterilmişti. Fisher, **a.g.e.**, s. 275.

⁴⁸⁶ Halilova, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁸⁷ Svetlana Ametova 1941 yılında Kırım'ın Akmescit rayonunda dünyaya gelmiş ve 5 Eylül 1967 Kararnamesi'nden hemen sonra Millî Harekete katılmıştı. Bir zamanlar Özbekistan'ın Yangiyul şehrinde hemşire olarak çalışan Ametova, Taşkent Onu sürecine bir hafta kala 23 Haziran 1969 günü milletinin sürekli haksızlıklara karşı mücadele ettiğini ve bu uğurda her şeyi göze alarak Millî Hareketi devam ettirdiklerini belirten bir metin yazarak bunu Özbekistan Yüksek Mahkemesi'ne göndermiş ve bir haftalık açlık grevi başlatmıştı. “Bu Kadınlar Kırım Tatarlarını Munasip Temsil Ettiler”, **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, Akmescit 2018, s. 22.

evraklarda yazmış olduğu “soykırım, asimilasyon” sözlerinden ötürü suçlu bulunarak hapse mahkûm edilmişti⁴⁸⁸.

Kırım Türklerinin basındaki sesi olan Samizdat’ın, Sovyetler Birliği’nde aktüel olaylara ait “10 Kroniğinde” Moskova, Leningrad, Kiev, Harkov, Rostov, Riga, Vladimir, Gorki, Taşkent ve Simferopol şehirlerinde “1969 Yılında Siyasi Sebepler Dolayısıyla Cezalandırılanlar” adıyla yayınlanan listede 62 Sovyet vatandaşının listesine yer verilmişti⁴⁸⁹. Bunlardan 13’ü Kırım Türkü olup aralarında Svetlana Ametova ve Münire Halilova’nın da bulunduğu kadınlar listede yer almıştı. 1 Temmuz’dan 5 Ağustos 1969 tarihine kadar Özbekistan’ın Taşkent şehrinde Ametova ve Halilova’nın⁴⁹⁰ da içlerinde bulunduğu 10 kişinin mahkemesi yapılmıştı. Yargılanan bu kişiler Millî Hareket içerisinde aktif olmak, belge dağıtmak, yasal olmayan metinler oluşturmak ve dokümanlar altına imza toplamak gibi gerekçeler ile suçlu bulunmuşlardı⁴⁹¹. 5 Ağustos 1969’da neticelenen mahkeme sonucunda 10 kişiye farklı süreler ile ceza verildi. Mahkeme sonunda on aylık hapis cezasına mahkûm edilen Ametova ve Halilova ise ön soruşturma kapsamında serbest bırakıldılar⁴⁹².

7.2. “Yılmaz İrade Sahibi”nin (Ayşe Seyitmuratova) Millî Hareket Süresince Karşılaştığı Sorunlar

Kırım Türk Millî Hareketinde öncü kadınların en sıkıntıya düştükleri konu eğitim hayatlarının kesintiye uğratılması veya tamamen eğitimlerine son verilmesi olmuştu. Zaten 18 Mayıs 1944 gecesini binlerce kız çocuğu vatanlarından sürgüne gönderilerek eğitim

⁴⁸⁸ Olgun, **gös. yer.**

⁴⁸⁹ Abdülhamitoğlu, **a.g.e.**, s. 192. Listede Svetlana Ametova ve Münire Halilova dışında İlya Gabay, Reşat Bayramoğlu, Haydar Barıoğlu, Rıdvan Gafaroğlu, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Rolan Kadiyev, R. Ömeroğlu, İ. Hayiroğlu, İsmail Yazıcıoğlu, R. Eminioğlu ve Ömer Bayoğlu da vardı. Abdülhamitoğlu, **gös. yer.**

⁴⁹⁰ Taşkent Onu sürecinde mahkemesi görülenlerin en genci o dönemde 24 yaşında olan Münire Halilova idi. Halilova çok genç olmasının ve bu sebeple Millî Hareketten uzak durmasını kendisine söyleyen KGB yetkililerinden birine “*Maksadımız Kırım’a dönmek ve öz vatanımızda yaşamaktır.*” diyerek tek bir cümle ile genç yaşta olmasına rağmen hareket içerisindeki asıl hedeflerinin ne olduğunu belirtmiştir. Kendisinin mahkeme sırasındaki savunması ise şöyledir: “*Ben öncelikle şuna eminim ki Kırım Tatar halkı öz vatanına dönecek. Mektepte aldığım derslerden vatanın ne olduğunu öğrendim, her milletin adetleri, medeniyeti, sanatı ve edebiyatının inkişaf eden öz vatani olduğunu öğrendim.*” “Bu Kadınlar Kırım Tatarlarını Munasip Temsil Ettiler”, s. 23.

⁴⁹¹ Bekirova, “Ya ni o çöm ne jaleyu-Münire Halilova”, **gös. yer.** Svetlana Ametova Taşkent 10’u davasındaki savunmasında “*20. yüzyılın milletimin yok olma yüzyılı olmasını istemiyorum; zorlama, asimilasyon mahiyetindeki soykırımın, ayrımcılığın ülkem için bir yüz karası sembolü olmasını istemiyorum.*” ifadelerini kullanmıştı. Karatay-Karatay, **a.g.b.**, 5. Bölüm. Ayrıca Ametova söz konusu mahkemede şunları dile getirmişti: “*Halk Hareketine benim iştirakim o kadar büyük değil ama o devir bende aşıladı, gelecekteki hareketlerim boyunca ders verdi. Bu devir 1967 senesinin Ekim ayından 1968 senesinin Eylül’üne kadar devam etti. Ben Kırım ve Moskova vaktalarına hem iştirakçi hem de kurbanı oldum. Ben özüme nispeten haksızlık, zulüm, fesat ve cezaları gördüm ve yaşadım. Sekiz ay öz vatanım Kırım’da yerleşme imkânına erişemedim...*” “Bu Kadınlar Kırım Tatarlarını Munasip Temsil Ettiler”, **gös. yer.**

⁴⁹² Bekirova, **gös. yer.**

hayatlarından uzaklaştırılmış, sürgün yerlerinde ise uzun bir zaman hiçbir şekilde okul hayatlarını düzenli olarak idame ettirememişlerdi. Çünkü yaşam sıkıntıları sebebiyle okula geç başlanmış hatta sürgün bölgelerinde Tatarca eğitim veren kurumlar olmadığı için kimileri zoraki de olsa Rusça öğrenmek zorunda bırakılmışlardı. Mesela ağlayarak Rusça öğrendiğini belirten Millî Hareketin kadın liderlerinden Ayşe Seyitmuratova dil eğitimi aldıktan hemen sonra üniversiteye gitmesi gerekirken dönemin Hruşçev Hükümeti tarafından iki yıl çalışma zorunluluğuna tabi tutularak eğitim hayatı bir süreliğine askıya alınmıştı⁴⁹³. Ancak Hruşçev iktidarının bir yıl sonra yıkılmasının üzerine 1958 yılında Seyitmuratova Tarih Fakültesi'ni kazanarak 1963 yılında okulunu iyi bir derece ile bitirip mezun olmuştu⁴⁹⁴. Doktora yapmak amacıyla üç yıl art arda Moskova İlimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'ne girmek için emek sarf eden Seyitmuratova puanlarının yüksek olmasına rağmen Kırım Türkü olmasından ötürü defalarca listeye girmesi engellenmişti. Her seferinde burada Özbekistan İlimler Akademisi'ne Doktora başvurusunda bulunması istenen Seyitmuratova, Özbekistan'da da bölüm hocalarının kendi öğrencilerini doktora kadrolarına almalarından ötürü listeye dâhil olamamıştı⁴⁹⁵. 1966 yılının Ekim ayında Moskova Devlet Üniversitesi'ne üçüncü kez başvuruda bulunan Seyitmuratova, Özbekistan'ın Semerkant şehrindeki evine döndükten sonra dairesinin Sovyet polisleri tarafından arandığını fark etmişti. Nitekim sabahtan akşama kadar yapılan bu tetkikat esnasında Seyitmuratova'nın kaleme almış olduğu birçok makale ele geçirilmiş ve Kırım Türklerinin tarihini anlatan onlarca kitap kullanılamaz hale getirilmişti. Arama esnasında alınan tüm yazıların inceleme sonucu 14 Ekim'de neticelenmiş ve Seyitmuratova, KGB yetkilileri tarafından devlet aleyhinde metin yazıp bunu dağıtmak suçundan ötürü 24 Ekim'de Rusya Federasyonu Cinayet Kanunları'nın 74. Maddesi gereği Moskova'da bulunan Lefortovo hapisanesinde yedi ay süreliğine cezaya mahkûm edilmişti⁴⁹⁶.

---

⁴⁹³ Kırimer, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁹⁴ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁹⁵ Kırimer, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁹⁶ **A.g.e.**, s. 38. Ayşe Seyitmuratova 14 Ekim 1966 günü görülen mahkeme duruşmasındaki savunmasında babasının Sovyet Hükümeti'ni müdafaa etmek için 1941 yılında askere alındığını ve bir daha da kendisinden haberdar olmadıklarını Sovyet yetkililerin ise o babanın eşini ve yedi çocuğunu yargıladığını ayrıca olası bir harpte kendi milletinin Sovyetler Birliği'ni müdafaa etmeyeceğini sert bir dille ifade etmişti. **A.g.e.**, s. 5. Seyitmuratova mahkeme salonunda yapılan işlemlerin ardından 14 Ekim günü çalışma kampına götürülmek için yola çıkarılmıştı. Ağır şartlı ceza kampına geldikten sonra konfeksiyon üretim fabrikasında çalışmaya başlamış ve kısa sürede işine vakıf olarak üretilen ürünlerin sayılarını arttırmıştı. Ancak kendisi bu fabrikada çalıştığı sırada Rus çalışanların üretim esnasında artan kumaşları aldıklarını fark etmiş ve bunun üzerine "*Siz burada hain damgası ile masum insanları çalıştırarak onların gücünden istifade ediyorsunuz ancak en büyük hain sizlersiniz. Çünkü çalıştığımız yere ihanet edip hırsızlık yapıyorsunuz.*" diyerek Ruslara tepki göstermiştir. **A.g.e.**, s. 7.

20 Mayıs 1967 günü serbest bırakılan Seyitmuratova zorluklar ile geçen yedi aylık bir süreçten sonra yine de kendisini Millî Hareketten soyutlamamıştı. Nitekim kendisi 21 Temmuz günü halk vekilleriyle birlikte KGB Baş Müdürü Yuriy Andropov, SSCB Başsavcısı R. Rudenko, İçişleri Bakanı N. Şçölovnen'in katılmış oldukları Moskova'daki müzakerelere iştirak etti. Toplantı esnasında Kırım Türklerinin meselelerinin çözümüne dair bir komisyonun teklifi yapılmış olsa da hareketin delegeleri bundan olumlu bir netice elde edememişlerdi⁴⁹⁷. Şüphesiz kısa bir süre önce hapisten çıkan Seyitmuratova'nın hemen böylesine önemli bir görüşmeye katılması üzerindeki KGB takibatını da son derece arttırmıştı. Tabii meydana gelen tüm hadiseler devamlı olarak Sovyet yetkilileri tarafından belirli bir plan çerçevesinde meydana getirilmiş ve amaç Seyitmuratova'yı hem eğitimden hem de Millî Hareketten uzaklaştırmak olarak belirlenmişti. Kendisi tüm doktora başvurularında Kırım Türklerinin tarih içerisine girmelerinin Sovyetler Birliği açısından kötü sonuçlar meydana getireceğini ve neticede tüm hakikatlerin ortaya çıkacağını belirtmişti. Nihayet Seyitmuratova doktora yapma arzusuna Özbekistan'da 1967-68 eğitim öğretim yılında kavuşmuştu. Ancak kendisi 1971 yılında tezinin bitimine üç ay kala 15 Haziran günü evlerinde yapılan KGB soruşturmasıyla birlikte Millî Hareket vesikalarına el koyularak Temmuz ayında yapılan Taşkent Mahkemesi'nde Mordovya'nın, Baraşevo ve Yavas çalışma kamplarına üç yıl süreliğine mahkûm edilmişti⁴⁹⁸. Seyitmuratova özgürlüğüne kavuştuktan sonra doktora tezi iptal edilerek eğitim hayatı tümüyle sonlandırılmış ve herhangi bir ilmi işle meşgul olması yasaklanmıştı⁴⁹⁹.

Millî Hareket süresince Andrey Saharov ve eşi Yelena Bönner'in hareketin lider kadrosuna büyük bir destek verdikleri bilinmektedir. Sovyet yönetimi her defasında bu insanları Kırım Türk Millî Hareketinden uzak tutmak için türlü yollara başvurmuş ancak insan hakları savunucularının hemen hemen hepsi Kırımlı liderler için Millî Hareket boyunca kendilerini siper etmişlerdi. Mesela böyle bir hadise 1976 yılında Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nun, Rusya'nın Omsk vilayetinde görülecek olan mahkeme binasında meydana gelmişti. Duruşmanın yapılacağı salonun önüne o gün halk vekilleri ile birlikte ünlü nükleer fizikçi ve insan hakları savunucusu Andrey Saharov eşi Yelena Bönner ile birlikte Ayşe Seyitmuratova da gelmişti. Kırimoğlu'nun duruşma salonuna ancak o zaman birinci dereceden yakınları alınmıştı. Bunu bilen Seyitmuratova da annesinin kızlık soy isminin Cemileva olan kimliğiyle mahkeme binasına gelmiş ve duruşmaya bu kimlik ile girmek

---

⁴⁹⁷ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁴⁹⁸ **A.g.r.**

⁴⁹⁹ Asanin, "Ayşe Seyitmuratova", s. 431.

istemişti⁵⁰⁰. Polis durumu fark edince Seyitmuratova'dan kimliği almak istemiş fakat bu arbede esnasında Yelena Bönner'in mahkeme duruşmasını kayıt etmek için getirdiği ses kayıt cihazı çantasından yere düşmüştür⁵⁰¹. Seyitmuratova cihazı KGB yetkililerine vermemek için olağan gücüyle dayanmış ancak Bönner'in ısrarları neticesinde alet Sovyet emniyet mensupları tarafından alınmıştır. Bönner sonradan cihazı vermek için bu kadar ısrarda bulunmasının nedenini zaten Kırım'ın serbest bırakılması için büyük bir mücadele verdiklerini eğer Seyitmuratova da olası bir sebepten ötürü herhangi bir cezaya tabi tutulursa onun için de ayrı bir mücadele vereceklerini ve bunun da doğal olarak Millî Harekete etki edeceğini belirtmişti⁵⁰². Tabi Millî Hareket süresi zarfında Seyitmuratova, Andrey Saharov ve eşi Yelena Bönner vasıtasıyla hız kesmeden tüm faaliyetlerini gerçekleştirme imkânına erişiyordu. Bu mesele de Sovyet idarecilerinin ciddi anlamda dikkatlerini çekmiş ve onlar da Seyitmuratova'ya, Millî Hareket görüşmeleri kapsamında Saharov ile görüşmemesi dâhilinde kendisine Kırım'ın Karasubazar bölgesinde bir ev verileceğini beyan etmişlerdi. Ancak Seyitmuratova, KGB yetkilileri tarafından yapılan bu teklife sert bir dille karşı çıkarak *“Ben iki göz ev için dava arkadaşlarımdan hiçbirini satmam!”* diye cevap vermişti⁵⁰³.

Seyitmuratova'nın bu kadar çalışkan ve cesur bir yapı ile Millî Hareket kadrolarında yer alması elbette o dönemlerde Sovyet idarecilerini rahatsız etmişti. Kendisinin meydana getirmiş olduğu çalışmaları aksatmak için Sovyet yönetim organları Seyitmuratova'yı 1978 yılında Sovyetler Birliği topraklarından çıkarmak ile amaçlarına ulaşacaklarını düşünmüşlerdi. Bunun üzerine Seyitmuratova, Yelena Bönner'in aracılığıyla 25 Ocak 1979 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) New York eyaletine giderek yeni bir yaşama başlamıştı⁵⁰⁴. Bir zamanlar Kırım Türk Millî Hareketi'nin önde gelenleri arasında yer alan dünyaca ünlü fizikçi Rolan Kadıyev 10 Şubat 1981'de Lenin Bayrağı ile 12 Şubat'ta Pravda Vostoka adlı gazetelerde yayınlanan ve Ayşe Seyitmuratova'nın ABD'ye gidişini hedef alarak yazdığı açık mektupta şunları yazmıştı:

“Bu mektubu yazma fikri bende birden oluşmadı. Ancak olaylar öyle gelişti ki, vatandaşlık onurum susmama izin vermedi. Ayşe sen akrabalarını, yakınlarını, dostlarını, vatanını -Sovyetler Birliği'ni- bırakıp “mutluluk” aramak için Batıya gitmenin ardından iki yıl geçti. Bu süre içinde sen kendine İsrail'de yeni “akrabalar” buldun ve “hür dünyaya”

---

⁵⁰⁰ Kırım, a.g.e., s. 42.

⁵⁰¹ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁵⁰² Kırım, gös. yer.

⁵⁰³ Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁵⁰⁴ Kırım, a.g.e., s. 43.

çıkmaq için çalıştın. O dünya sana uzaktan “gerçek demokrasinin” ve “eşitliğin” dünyası olarak gözükte. Şimdi ABD’de yaşıyorsun...

Ayşe, sen böyle yaparak her şeyden önce savaşta Almanlar tarafından öldürülen babanın hatırasını lekeliyorsun... Sen halkının sırtında asalak gibi yaşadın, onun iyiliğinden ve cömertliğinden istifade etin...⁵⁰⁵”

Tabi Kırım Türklerinin büyük bir çoğunluğu Rolan Kadıyev’in böyle bir yazıyı kaleme aldığına dair ihtimal bile vermemişler ve onun bu metni Sovyet baskısı ve zoru ile yazdığını defalarca ifade etmişlerdi. Onların bu türden bir fikre sahip olmalarının sebebi mektupta yer alan suçlamalarda kullanılan bilgilerin normal bir Sovyet vatandaşının elde edemeyeceği cinsten ileri geliyor olmasıydı. Bu durum da onlara Kadıyev’in, KGB üyelerince yazılan bu mektuba imza atmak mecburiyetinde bırakıldığı düşüncesini vermekteydi⁵⁰⁶.

8. Kırım’a Dönen Millî Hareket Kadınlarının Yaşamları

Kırım Türk Millî Hareketi liderleri göstermiş oldukları büyük mücadelenin ardından artık vatanları olan Kırım’a birer birer dönme imkânlarına erişmişlerdi. Tarihlerinin en zorlu savaşını Sovyet idarecilerine karşı yürüten Kırım Türkleri ata topraklarına döndükten sonra da çok çetin zorluklar ile karşı karşıya kalmışlardı. En önemlisi de onlarca insanın barınabileceği ne bir evleri ne bu evleri kurabilecekleri imkânları vardı. Tüm bunlara sahip olsalar bile herhangi bir sosyal ya da kültürel yaşam şartlarına sahip değillerdi. Özellikle de Kırım’a dönen binlerce kişi hukukî şartlardan ötürü tekrar sürgüne maruz bırakılmışlardı. Mesela 1969 yılında eşi Bekir Kaşka ve 5 çocuğu ile birlikte ilk kez Kırım’ın Karasubazar bölgesine gelen Veciye Kaşka, Kızılovka kasabasına yerleşmek istemiş ancak bölgesel hukuk yetkililerinden izin alamadıkları ve pasaport rejimini ihlal ettiklerinden dolayı tekrardan Kırım’dan sürgün edilmişlerdi⁵⁰⁷. Nitekim kendileri 1970 yılında tekrardan Kırım’a dönmüş olsalar da bu kez de sosyal anlamda birçok sıkıntı yaşamışlardı. Veciye Kaşka’nın oğlu İbrahim bu süre zarfında eğitim gördüğü okulda birçok zorluğa, dışlamaya göğüs germiş fakat kendisini en çok zora sokan mesele ise bir Kırım Türkü olarak eğitiminin kısıtlandırılması olmuştu. Nitekim 1970 yılında İbrahim Kaşka eğitim gördüğü okuldan “*Tatarlar bu okulda eğitim hakkına sahip değiller!*” denilerek dövülmüş ve okuldan atılmıştır⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ Özcan, a.g.e., s. 205.

⁵⁰⁶ Devlet, a.g.m., s. 12.

⁵⁰⁷ İdris Asanin, “Veciye Kaşka”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 300.

⁵⁰⁸ “**Atkırıvşiye Put na Radinu: Vedjiye Kaşka**”, ATR Channel, 18 Mayıs 2015.

Her ne kadar Kırım Türklerinden bazıları yavaş yavaş vatanlarına dönmeye muvaffak olsalar da bu esnada Sovyet yöneticilerinin Kırım Türkleri hakkındaki karalama politikaları devam etmekteydi. Öylesine güçlü bir propaganda süreci gerçekleştiriliyordu ki kimi insanlar Sovyet idarecilerinin bu söylemlerine inanarak halen daha Kırım Türklerine olan öfkelerini sürdürüyorlardı. Böyle bir durum ile ilgili olan malûmatımız Krasnodar'daki akrabalarını ziyaret ettikten sonra Kırım'a dönen ve bu esnada deniz yolunu kullanan Veciye Kaşka'nın yaşadıklarından ibarettir. Kendisi bu mühim hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır:

“Krasnodar eyaletinden dönerken Kerç Boğazi'ndan geçen bir gemiye bindim. Bu esnada kendi aralarında konuşan birkaç kadının konuşmalarına tanıklık ettim. Onlar sohbetlerinde sözde “vatan haini” olan Tatarların hepsinin bir yerde toplanarak çok büyük bir çukura atılıp üzerlerinin buldozer ile kapatıldığını ve böylece ruhları bile çıkmasın diye canlı canlı gömüldüklerini anlatıyorlardı. Ben bunu duyunca dayanamadım ve konuşmalarına dâhil olarak pasaportumu çıkardım ve kadınlara göstererek ben Kırım Tatarıyım dedim. Onlar kimliğimi görünce beni denize atmak istediler lakin oradaki görevli buna engel oldu.⁵⁰⁹”

Toplamda üç defa Kırım'dan çıkarılan Veciye Kaşka ve ailesi 1970 yılında tekrardan pasaport ihlali yaptıkları gerekçesiyle Karasubazar Yerel İdaresi'nin emri ile Azerbaycan'a sürülmüşlerdi. Ancak o dönemde vicdanlı bir Sovyet yetkilisine denk gelmeleri sayesinde Kaşka ailesinin şimdilik Kırım'a yakın olan Krasnodar eyaletinde yaşamlarının daha uygun olacağı belirtilerek söz konusu olan eyaletin Sennaya Stanitsa kasabasına yerleştirilmişlerdi. Fakat Veciye Kaşka ailesi bu yerde sadece bir yıl yaşayabilmiş ve ardından Kırım'daki Üç-Köz köyüne geri dönmüşlerdi. Tabi bu sırada Kaşka ailesi 1969 yılında Kırım'a geldiklerinde yaşamış oldukları evlerinin Rus komşuları ve kolektif çiftlik sahipleri tarafından darmadağın edildiğini görmüşlerdi. Artık her bir sürgünden sonra vatanlarına dönme uğrunda daha da uzmanlaştıklarını ifade eden Veciye Kaşka ve ailesi 1973 yılında bir kez daha Azerbaycan'a sürgüne gönderilmişti. Ancak kendileri daha Bakü uçağına binmeden önce havaalanından direkt Kırım'a gelen ilk uçak seferi ile vatanlarına dönmüşlerdi. Fakat Sovyet idarecileri onlar daha Kırım'ı terk eder etmez evlerini tarım ilacıyla ilaçlamış ve bahçelerini de arsenik maddesi ile çürütmüşlerdi⁵¹⁰. Ancak kendi vatanlarında ve kendi evlerinde yaşamayı isteyen Kaşka ailesi tüm tehlikelere rağmen evlerini temizleyerek tekrardan köylerine yerleşmişlerdi. Artık Kırım'dan defalarca sürülmeye gücü yetmeyen Veciye Kaşka bu yaşadığı son olayın

⁵⁰⁹ Ümerova, a.g.m., s. 22.

⁵¹⁰ Gös. yer.

ardından Moskova'ya giderek ünlü bilim adamı ve insan hakları savunucusu Andrey Saharov ve eşi Yelena Bönner ile görüşmüştür. Netice olarak Saharov, Veciye Kaşka ile gerçekleştirdiği mülakat sonucunda Yukarı Şûra organlarına yazmış olduğu mektup aracılığıyla Kaşka ailesinin Kırım'daki ikametini sağlamıştır⁵¹¹. Tabii vatanında yaşama imkânına erişen Veciye Kaşka, Saharov ile yaptığı görüşmenin ardından sıkı bir takibata alınmış ve amacının ne olduğu, Saharov ile ne için görüşmeye gittiğinin sorguları yapılmıştır⁵¹². 1973 yılının Aralık ayında Kırım'ın Üç-Köz köyünde ev alıp yaşamlarına başlayan Kaşka ailesi bu süre zarfında da yine tüm zorluklara göğüs germişler ve her sabah Sovyet emniyet güçleri evlerine gelerek Kırım'dan çıkmaları için her defasında onlara telkinlerde bulunmuşlardı. Veciye Kaşka yine bir sabah böyle bir amaç ile evlerine gelen ve kendilerine Kırım'ı terk etmeleri hususunda bir hafta müddet veren polise *“Hiç uğraşmayın! Bir çocuğumu kaybettim dördünü de kaybederim, kendimi de yok ederim. Beni Kırım'dan canlı çıkaramazsınız ancak ölümü çıkarabilirsiniz.”* cevabını vermiştir⁵¹³.

Kırım'a gelen Türklerin en çok sıkıntıya düştükleri konu o dönemde ev ve iş temin edememeleri olmuştu. Bu sorunu çözmesi için de Millî Hareket teşkilatı içerisinde bir grup kurulmuş ve bu sorumluluk da mühendis olan Pakize Çauş (1941 Kırım-Kuybişev doğumlu)'a verilmişti⁵¹⁴. Kendisi soydaşları daha Kırım'a gelmeden her birinin uzmanlık alanına göre onlara bir iş bulup evlerini de temin ederek Kırım Türklerinden bazılarının bu sıkıntılar ile uğraşmalarının ve netice olarak zaman kaybetmelerinin önüne geçmiş oluyordu. Çauş bu anlamdaki tüm çalışmalarını Özbekistan Millî Hareket teşkilatının toplamış olduğu paralar ile gerçekleştirmekteydi⁵¹⁵. Öncelikle daire ve ev kurulacak olan parsellerin fiyatı araştırılarak hareket liderlerine bilgi veriliyor ve ardından para tahsili yapılarak gerekli işlemlerin ardından evleri hazır olan insanların Kırım'a dönüşleri gerçekleştiriliyordu⁵¹⁶.

Kırım'a dönmeye muvaffak olan Kırım Türkleri yarımadaya geldiklerinde ev sorunlarını giderecekleri de günlerce hatta aylarca elektriksiz ve susuz bir şekilde yaşamaya mahkûm edilmişlerdi. Mesela Millî Hareketin lideri Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nun kız kardeşi

---

⁵¹¹ Asanin, **a.g.e.**, s. 301.

⁵¹² “Sürgün ve Vatan'a Dönüş Mücadelesi'nden; Veciye Kaşka”, **Emel**, S: 199, Haz.: Zuhal Yüksel, 1993, s. 29. Millî Hareket çalışmaları kapsamında insan hakları hukuk koruyucusu Andrey Saharov'un faaliyetlerinin oldukça önem arz ettiği bilinmektedir. Nitekim iletişim anlamında Millî Hareket içerisinde Saharov kendi evinde gerçekleşen bir toplantıda Veciye Kaşka ile Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nu tanıştırmıştı. Bu tanışıklığın ardından artık Millî Hareket teşkilatı içerisindeki masraflar için toplanan paralar Veciye Kaşka aracılığıyla Kırimoğlu'na ulaştırılmıştı. Halil, **a.g.m.**, s. 16.

⁵¹³ **Gös. yer.**

⁵¹⁴ Pakize Çauş ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁵¹⁵ Pakize Çauş, “Naşa Vekavaya Nenasilistvennaya Borba”, **Qırım**, No: 5, Fevral (Şubat) 7, 2018.

⁵¹⁶ Çauş ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

Gülizar Abdullayeva 1976 yılında ailesi ile birlikte Kırım'ın Karasubazar kasabasına gelerek buraya yerleşmiş ve yarı yıkık, çatısı, elektriği ve suyu olmayan bir evde 3 yıl yaşamıştı⁵¹⁷. Bu şartlar altında hayatlarına devam etmek zorunda kalan onlarca Kırım Türkü vatanlarına gelip yıkık olan evlerde belli bir süre yaşadıkdan sonra evlerini ya da yaşadıkları yerleri değiştirmek zorunda kalmışlardı. 1977 yılında Kırım'a dönen hareketin kadın katılımcılarından Sevil Latifzade ve ailesi de tam 7 kez ev değiştirmişler ve 1968 yılından 2002 yılına kadar toplamda 12 sefer Kırım'a göç etmeye mecbur bırakılmışlardı⁵¹⁸.

Kırım'da oturma izni alabilmek her seferinde Kırım Türklerini sıkıntıya düşürmekteydi. Kırım'ın vatanperver kadınlarından olan Ulviye Ablayeva'nın babası Eyip Ablayev 1978 yılında Kırım'a dönüş izni alarak köyünde bir ev satın almış ancak kendisinin ve aile üyelerinin hiçbirinin ikamet kaydı alınmamıştı⁵¹⁹. 1979 senesinde ikamet için kayıt alınacağına belirtilmesi üzerine tüm aile emniyet binasında bulunan pasaport bürosuna çağırılmış fakat hepsi orada kelepçelenerek Akmescit'e götürülüp sorgu hücrelerine kapatılmışlardı. Bu esnada da sivil emniyet mensupları onların evlerini buldozerler ile yıkmışlar hatta bu duruma engel olmak isteyen komşularını da 15 günlüğüne hapse atmışlardı⁵²⁰. 1989 yılında Ablayev ailesi Kırım'ın Aluşta şehrinde ev satın alsalar da yine kendilerine oturma izni verilmemiş ve Ablayev ailesine ev satan kişi bu faaliyetinden ötürü suçlu bulunarak akıl hastanesine kapatılarak evin etrafında devamlı olarak yangınlar çıkarılmıştır⁵²¹.

1980'li yılların ikinci yarısından sonra Kırım'a gelen ailelerin resmi kayıtlarını Fatma Yazıcıyeva tutmaktaydı⁵²². Ailelerin kayıt işlemleri yapıldıktan sonra ev kurmak için malzemeye ihtiyacı olan her bir ailenin gereksinimi o esnada hareket teşkilatından alınan ücretler ile Gülnar Ahmetova tarafından karşılanmaktaydı. 1991 yılında Millî Harekete katılan Ahmetova bir süre geçtikten sonra Kırım Türklerinin çocukları için gerekli olan okul binaları ve dersliklerin kurulmasında faaliyette bulunmuştu⁵²³. Artık yavaş yavaş vatanlarına gelerek düzenlerini kurmaya başlayan Millî Hareket kadınları 1994 yılının Mart ayında Mustafa

---

⁵¹⁷ Halilova, **a.g.e.**, s. 50.

⁵¹⁸ Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁵¹⁹ Ulviye Ablayeva'nın babası Eyip Ablayev 1941 yılında askere alınmış ve 18 Mayıs 1944'te ailesi Kırım'dan sürgün edilmişti. Kendisi ailesinin sürgün haberini ancak 1945 yılında almış ve onları Ural'larda bulabilmişti. Berk, **a.g.m.**, s. 8.

⁵²⁰ **Gös. yer.**

⁵²¹ **A.g.m.**, s. 9.

⁵²² Asanin, "Fatma Yazıcıyeva", s. 606.

⁵²³ İdris Asanin, "Gülnar Ahmetova", **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, s. 150.

Abdülcemil Kırimoğlu'nun eşi Safinar Cemileva liderliğinde merkezi Akmesoit olan “Kırım Tatar Kadınlar Birliği”ni kurmuşlardı⁵²⁴.

Kadınlar Birliği'nin üyeleri (1994)

(Fotoğraf Safinar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde yapılan röportaj esnasında alınmıştır.)

Kurumun amacı Kırım'a dönen kadınların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda Millî Harekete destek vermelerini sağlamaktı. Özellikle de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra enflasyonun meydana gelmesi üzerine Kırım'da o dönemde binlerce insan uzun süre çalıştıkları kurumlarda maaşlarını alamamışlardı. Bu esnada devreye Kadınlar Birliği'nin Romanya, Türkiye, ABD ve Çin'den gelen gıda, ilaç ve giysi gibi yardımları ile yüzlerce aile geçimini sağlamıştı⁵²⁵. Tüm bunların dışında Kırım Türklerine o dönemde maddi olarak yapılan yardımların çoğunun Türkiye tarafından gönderildiği bilinmektedir⁵²⁶.

Cemileva idaresinde kurulan “Kırım Tatar Kadınlar Birliği” ilk olarak Kırım'ın 15 şehri ve ayrı ayrı bölgelerinde bölükler halinde teşkil edilmişti. Dört yıl içerisinde de 29 rayonda bölükler kurularak çalışmalara başlanmıştı. Yardımlar yapılmadan önce bölgelerde bir araştırma yapılarak nüfusu çok olan haneler, yetimler, yaşlılar ve kimsesizlerin oldukları yerler tespit edilerek bu kişiler hakkında malûmat toplandıktan sonra gereken tüm yardımlar

⁵²⁴ Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁵²⁵ A.g.r.

⁵²⁶ Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

için harekete geçilmişti⁵²⁷. Ayrıca bu esnada okul çağına gelmiş olan çocukların da isimleri liste haline getirilerek belirli bir sayı elde edildikten ve onlar için sınıflar açılıp tüm ihtiyaçları karşılandıktan sonra iyi bir eğitim almaları yönünde her türlü imkân için seferberlik ilan edilmişti⁵²⁸.

---

⁵²⁷ Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

⁵²⁸ Safinar Cemileva, "Alicenap Maksatlar Uğrunda", **Yıldız-3**, 1998, s. 19.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı yıllarında II. Yekaterina'nın "Türksüz Kırım" politikası gerçeğe dönüştürülmeye çalışılmıştı. Savaşın başlarında Stalin zulmüne dayanamayan bazı kişiler Kırım'a gelen Almanları kurtarıcı olarak görmüş ve Alman askerleri tarafından teşkil edilen Gönüllü Nefsi Müdafaa Taburları'nda vazifelendirilmişlerdi. Her ne kadar askerî birlik isminde gönüllü kelimesi zikredilmiş olsa da gerçekte böyle bir durum mümkün olmamıştı. Şöyle ki taburlarda yer alan askerlerin çoğu zoraki bir şekilde Alman esir kamplarından birliklere dâhil edilen kişilerden oluşmuştu. Durum böyle olunca zor durumda olan günahsız insanlara hayatta kalmaları için Alman ordusunda görevli olmaları yönünde baskılar yapılmış ve onların Alman cephesinde yer almaları sağlanmıştı. Bununla birlikte Kırım Türklerinin hepsi ya vatanlarını müdafaa etmek için Kızıl Ordu saflarında yer almış ya da Kırım'da oluşturulan partizan hareketlerinde faaliyet göstermişlerdi. Ancak Almanların Kırım'dan çekilmelerinin ardından binlerce insan vatana ihanet ettikleri gerekçesiyle vatanlarından sürgün edilmişlerdi. Hakikaten Kırım Türkleri arasında Almanlar ile işbirliği yapanlar mevcut olup Alman askeri güçleri Kırım'dan ayrıldıkları zaman onlar da Alman ordularıyla birlikte gitmişler ve yetişkin Kırım Türklerinin de Kızıl Ordu'da veya partizan hareketlerinde vatan savunması yapmalarından ötürü Kırım'da yalnızca çocuklar, kadınlar ve yaşlılar kalmıştı. Asılsız suçlamalar ile savunmasız bir kitleye karşı en ağır sürgün politikasını gerçekleştirmek elbette insanlık onuruna yapılan büyük bir ayıptan ibaretti. Nitekim yaklaşık 250.000 Kırım Türkünün sürgününde yol boyunca % 46,2 oranında insan kaybı yaşanmıştı ki bu sayı hemen hemen sürgüne gönderilen insanların yarısına karşılık gelmekteydi. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin topluluklara karşı işlenen suçları bir "Jenosit (Soykırım)" olarak tanımladığı göz önüne alınırsa Sovyet yönetiminin Kırım Türklerine yapmış oldukları bu uygulama da soykırım olarak kabul edilmektedir.

Nitekim Stalin'in 1953 yılında ölmesiyle birlikte yerine geçen Hruşçev KP XX. Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada onlarca masum millete yaşatılan tüm zulümlerin sorumlusu olarak Stalin'i göstermiş ve vatanlarından koparılan milletlerin itibarları iade edilerek vatanlarına dönmelerine izin verilmesi yönünde bir karar almıştı. Ard ardına çıkarılan kanunlar neticesinde gerçekten toplulukların bir kısmına iade-i itibar verilerek vatanlarına dönmeleri yönünde çalışmalar başlatılmıştı. Fakat bu kanundan Kırım Türkleri, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları mahrum bırakılmışlardı. Bunun neticesinde yıllardır Sovyet Hükümeti'nin her türlü baskısına direnen Kırım Türkleri 1950'li yılların ortalarına gelindiğinde artık vatan mücadelesi ateşini yakmaya başlamışlardı. Kırım'a dönüş için ortaya

koyulan bu azim ve kararlılık o dönemlerde Sovyetler Birliği sınırları içerisinde hiçbir millette bulunmayan bir özelliğe sahipti.

Oldukça koordineli ve etkin bir kadro ile yürütülen vatana dönüş mücadelesinde birçok kadın da hareket içerisinde yer almıştı. Bütün bir halkın oluşturduğu Millî Harekette kadınlar toplantılar düzenlemiş, resmî makamlara gönderilecek olan metinleri hazırlayıp dağıtımlarını gerçekleştirmiş, Moskova'ya halk vekili olarak gönderilmiş, miting ve gösterilere katılmışlardı. Azim ve kararlılıkla oluşturulan vatan müdafaasında ilk zafer 5 Eylül 1967 günü çıkarılan Af Kararnamesi ile mümkün olmuş ve Kırım Türklerine bu kanun ile Sovyetler Birliği'nin her yerinde yaşama haklarının olduğu ifade edilmişti. Kararname yayınlanır yayınlanmaz birçok Kırım Türkü vatanlarına dönme ümidi ile harekete geçmiş ancak Kırım'a gidenler kanunun kendilerinin Kırım'a dönüşlerini kapsamadığını öğrenerek tekrardan geri gönderilmişlerdi. Bunun üzerine hareketin kadınları Millî Mücadele liderleri ile birlikte ünlü insan hakları savunucularının desteklerini almak için çalışmalara başlamışlardı. Tabii bu esnada birçoğu eğitim gördükleri okullardan atılmış, işlerinden çıkarılmış, evlerinde defalarca arama yapılarak sorguya tabii tutulmuş ve hapishanelerde farklı süreler ile cezaya çarptırılmışlardı. Ancak onlar istikballeri ellerinden alınmasın, özgürlükleri zapt edilmesin, dilleri yok olmasın, kültürleri unutulmasın ve vatanları ele geçirilmesin diye bitmek tükenmek bilmeyen güçleriyle kadını, yaşlısı ve çocuğuyla birlikte bir halk mücadelesi ortaya çıkarmışlardı. Böylelikle 1989 yılında SSCB Yüksek Sovyeti tarafından çıkarılan yasa ile Kırım Türklerinin hakları garanti altına alınarak Kırım'a dönmelerine müsaade edilmişti. Yıllardır yerli halkını bekleyen Kırım artık asıl sahiplerinin dönüşleri ile birlikte yeniden yapılandırılmaya başlanmıştı. Bu süre zarfında da kadınların kurmuş oldukları grup ve birlikler neticesinde tüm olumsuzlukların bir çaresi bulunmaya çalışılmıştı.

Eşleri, babaları, çocukları savaş esnasında cepheye çağrılan, 18 Mayıs 1944 gecesi bilinmeyen bir yolculuğa çıkarılan yüzlerce kadının emek ve gayretleri neticesinde yıllardır sürdürülen Millî Hareket 1980'li yıllarda sonuca ulaşmış olsa da bölgede tam anlamıyla bir özgür yaşamdan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü 2014 yılında tekrardan Rus işgaline maruz kalmalarından ötürü halen daha Kırım Türklerinin vatan mücadeleleri devam etmektedir. Sürgünün ardından neredeyse ömürlerinin yarısını vatan müdafaası ile geçiren Ayşe Seyitmuratova, Şefika Konsul, Safinar Cemileva gibi onlarca isim günümüzde dahi mücadelelerini sürdürmekte ve tüm faaliyetlerde yer almaya devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

I. RÖPORTAJLAR

Ayşe Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Ayşe Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Ediye Muradosilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Hatice Gaffarova ile 12.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Milara Settarova ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Nial Nuzetova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Pakize Çauş ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Safinar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Sevil Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Şefika Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Vasfiye Hayirova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Zekiye Useinova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Zera Bekirova ile 07.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.
Zore Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj.

II. BELGESELLER-TV PROGRAMLARI

Atkırıvşiye Put na Radinu: Ahtem Dermendji, ATR Channel, 25 Mayıs 2015.

Atkırıvşiye Put na Radinu: Saliha Seydametova, Crimean Tatar TV Show, 20. Bölüm.

Atkırıvşiye Put na Radinu: Vedjiye Kaşka, ATR Channel, 18 Mayıs 2015.

Bülent Darıcı (Yapımcı-Yönetmen), **Kırım Tatar Sürgünü**, TRT Avaz, 17.05.2016.

Gayana Yüksel (Yap.), Esmâ Kasar (Yön.), **Kırım'dan Yansılar**, TRT Avaz, 15.01.2014.

Zafer Karatay (Yap.), Neşe Sarısoy Karatay (Yön.), **Kırım'ın Bir Halkın Mücadelesi**, TRT Belgeseli, 2012.

III. ARAŞTIRMA ESERLER

ABDÜLHAMİTOĞLU, Necip, **Yüzbinlerin Sürgünü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1974.

AKSÖZ, Abdulkadir, "Kırım'ın İlhakı Sorunu", **Ülke Masaları**, İstanbul 2015, ss. 7-10.

ALEKSİYEVA, Lyudmila, **İstoriya İnokomislya v SSSR**, Vermont 1984.

ARABACI, H. Murat, “1783’ten II. Dünya Savaşına Kadar Kırım’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler (Sebepleri ve Sonuçları)”, **38. ICANAS**, c. I, Ankara 2012, ss. 227-241.

ARIKAN, Sabri, **Kırım’daki Soykırımı Unutmayınız**, Ankara 1994.

ASANİN, İdris, “Fatime Selimova”, **Adalet Kureşi Saflarında-1**, Simferopol 2002, ss. 439-447.

ASANİN, İdris, “Fatma Yazıcıyeva”, **Adalet Kureşi Saflarında-1**, Simferopol 2002, ss. 592-606.

ASANİN, İdris, “Sıdıka Cemileva”, **Adalet Kureşi Saflarında-1**, Simferopol 2002, ss. 218-222.

ASANİN, İdris, “Ayşe Bilalova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 202-206.

ASANİN, İdris, “Ayşe Seitmuratova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 429-502.

ASANİN, İdris, “Elmira Abdulhakova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 90-94.

ASANİN, İdris, “Emine İbrahimova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 259-265.

ASANİN, İdris, “Esmâ Ulanova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 480-484.

ASANİN, İdris, “Lennara Mambetova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss.292-296.

ASANİN, İdris, “Sabriye Süleymanova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 459-465.

ASANİN, İdris, “Sıdıka Abdullatifova”, **Adalet Kureşi Saflarında-2**, Simferopol 2005, ss. 96-102.

ASANİN, İdris, “Ayşe Velilayeva”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 195-207.

ASANİN, İdris, “Gülнар Ahmetova”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 147-151.

ASANİN, İdris, “Sabriye Seyitcelileva”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 452-456.

ASANİN, İdris, “Şefika Ulanova”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 500-502.

ASANİN, İdris, “Şefika Veliyeva”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 189-195.

ASANİN, İdris, “Vasfiye Cemileva-Hayrova”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 566-570.

ASANİN, İdris, “Veciye Kaşka”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 297-303.

ASANİN, İdris, “Zore Beşevli”, **Adalet Kureşi Saflarında-3**, Simferopol 2006, ss. 178-182.

AYDINGÜN, İsmail, “Sürgün Vatana Dönüş ve Kültürel Canlanma: Kırım Tatarlarında Kültürel Melezlik”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 42, Ed.: Osman Karatay-Mehmet Seyfettin Erol, Ankara 2014, ss. 53-67.

AYHÜN, Erşahin Ahmet, “Anılarla 18 Mayıs 1944 Sürgünü”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: II, Eskişehir 2015, ss. 91.112.

“Ayşe Seyitmuratova Kırım Sürgününü Anadolu Ajansına Anlattı”, **QHA**, Çevrimiçi: <http://old.qha.com.ua/tr/toplum/ayse-seyitmuratova-kirim-surgununu-anadolu-ajansi-na-anlatti/130105/>, 20.02.2017.

AYTAR, Nail, “Kırım Tatar Millî Meclisi ve Kurultay Mirası”, Çevrimiçi: <http://qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/kirim-tatar-milli-meclisi-ve-kurultay-mirasi/144665/>, 18.02.2017.

“Azerbaycannın Aydın Keleceğine İmza Qoyğan Kadın-Şefiqa Gaspralı”, **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, Akmesit 2018.

BARINLI, R., “Sarsılmaz İrade Saibi”, **Yıldız-3**, 1998, ss. 32-41.

BAŞKURT, Meryem, “Türk Dünyasında Kadın Hareketleri: Şefika Gaspralı Örneği”, **Milliyetçi Hareket Partisi Kadın Kolları Dergisi**, S: 1, Ed.: Doğan Çolak, Ankara 2016, ss. 110-114.

BEKİROVA, Gülhara, “Ana Bila Beskanstım Çelavekam”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/28787312.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Ayşe Seitmuratova na Radio Sıvaboda”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27785880.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “İfta Cemilev: Perejiv Straşnuyu Vaynu, Neçelaveçeskiye Usloviya Vıseleniya, Katorgi, Nasiliye, İzdevatelstva-Mı Vijili”, **Kırım i Kırımkiye Tatarı**, 13.12.2010.

BEKİROVA, Gülnara, “Jenşını vı Natsional’nom Dvijenı Kırımskotatarskovo Naroda”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27592556.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Mustafa Konsul”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27439815.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Naşa Zampire Apte”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/26797896.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Pahoronı Alekseya Kosterina”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/26697199.html>, 17.05.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Pravazaşitnitsa-kırımskim tataram: Dabeytes vastanovleniya gasudaristvennosti”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/28316277.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Sabriye Seutova”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/27315111.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Gülnara, “Ya ni a çöm ne jaleyu-Munire Halilova”, Çevrimiçi: <https://ru.krymr.com/a/26887305.html>, 22.11.2017.

BEKİROVA, Zera, “Bütün Ömür Milliy Arekette”, **Yañı Dünya Gazetası**, 14.02.2017.

BERK, Timur, “Değirmenköy’ün Aslan Yürekli Kızı: Ulviye Ablayeva”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 61-62, İstanbul 2010, ss. 7-10.

BİCE, Hayati, “1943-1944 Yıllarında Kafkasya ve Kırım’dan Türk Sürgünleri”, Çevrimiçi: <http://hayatibice.net/?p=901>, 07.03.2017.

BİCE, Hayati, “Stalin’in Kafkasya ve Kırım’daki Sürgün ve Katliam Politikasının Boyutları”, Çevrimiçi: <http://hayatibice.net/?p=903>, 07.03.2017.

“Bu Kadınlar Qırım Tatarlarını Munasip Temsil Etiler”, **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, Akmesic 2018.

BÜRSEİTOVA, Nesibe, “Sürgün Hatıraları”, **Kırım’ın Sesi**, Yıl: I, S: II, Konya 2015.

CEMİLEV, Reşat, “Kırım Tatar Millî Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış”, **Emel**, S: 176, 1990, ss. 1-4.

CEMİLEVA, Safinar, “Alicenap Maksatlar Uğrunda”, **Yıldız-3**, 1998, ss. 18-22.

COURTOIS, Stephane-WERTH, Nicolas, **Komünizmin Kara Kitabı**, Çev.: Bülent Tanatar-Işıl Özcan, Doğan Kitap, İstanbul 2000.

ÇAÜŞ, Pakize, “Naşa Vekavaya Nenasilistvennaya Borba”, **Qırım**, No: 5, Fevral (Şubat) 7, 2018.

ÇERVONNAYA, Svetlana, “Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği”, Çev.: İ. Yıldırım-A. Mertol, **Emel**, S: 191, 1992, ss. 1-7.

ÇOBAN-ZADE, Züleyha, “Baksan Faciası”, **Yıldız-1**, 1994, ss. 101-118.

DEVLET, Nadir, “240 Kırım Türkünün Müracaatı”, **Emel**, S: 146, 1985, ss. 4-12.

DEVLET, Nadir, “Lenin Bayrağı Gazetesinin 25 Yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu”, **Emel**, S: 135, 1983, ss. 231-234.

DOKUZLAR, Selçuk, “Kırım Tatar Ressam Zarema Trasinova ile Tanışmamız”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 61-62, İstanbul 2010, ss. 12-15.

ELİTOK, Niyazi, “Millî Yolbaşım Safiye Nezetli”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 42, İstanbul 2006, ss. 11-12.

FISHER, Alan, “Kırım Tatarlarının Hayatta Kalma Mücadelesi”, **Emel**, S: 121, Çev.: E. B. Özbilen, 1980, ss. 5-13.

FISHER, Alan, **Kırım Tatarları**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

GAFAROVA, Ranetta, “Halq Medeniyetinde Kadın”, **Kırım’ın Sesi**, Yıl: 1, S: 2, 2015.

GRİGORENKO, Pyotr-GRİGORENKO, Znaida, “Basın ve Radyo İçin Bildiri”, **Emel**, S: 93, 1976, ss. 16-21.

GULAK, Karp, “Ölüm Katarları”, Çev.: Nail Aytar, Çevrimiçi: <http://www.surgun.org/surgun-hatiralari/11-olum-katarlari-karp-gulak>, 27.05.2018.

Haberler”, **Emel**, S: 182, 1991, ss. 43-67.

HAKİMOĞLU, Ayaz, “Taşkent’te Yapılan İslam Konferansı ve 1976 Yılı Helsinki Toplantısı Nihai Sözleşmesinin Tatbikatını Gözden Geçirmek İçin Yapılan Madrid Toplantısı”, **Emel**, S: 152, Ocak-Şubat 1986, ss. 27-35.

HALİL, Emine, “Veciye Kaşka”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 78, İstanbul 2017, ss. 15-18.

HALİLOVA, Lentara, **Kırım’nın Sadık Kızları**, 2. Kısım, Akmesit 2013.

HASANOĞLU, İbrahim, “Sovyetler Birliği’nde 1944 Sürgünleri ve İnsan Kayıpları”, **Bizim Ahıska**, Ed.: Yunus Zeyrek, Yıl: 12, S: 40, Ankara 2015, ss. 6-10.

HAYALİ, Rüstem, “Spetskontingent”, **Kırım**, Simferopol 22 Şubat 1997.

HAYREDDİNOVA NUZETOVA, Nial, **Takdirim**, Simferopol 2008.

HUDSON, G. F., **Komünizmin Elli Yılı (1917-1967)**, Çev.: F. Argeşo, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969.

HÜLAGÜ, Metin, “Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)”, **Uluslararası Türkoloji Sempozyumu**, TİKA, Simferopol-Ukrayna-Kırım, 31 Mayıs - 4 Haziran 2004.

<https://antisovetsky.livejournal.com/31921.html>, 12.11.2018.

<https://avdet.org/ru/2016/01/13/20-faktov-o-natsionalnom-dvizhenii-krymskih-tatar-kotorye-vy-mogli-ne-znat/>, 03.05.2019.

“I Qurultayda Qırımtatar Qadınları”, **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, 2018.

İBRAHİM, Vasfiye, “Bitmeyen Çileli Yıllar”, **Emel**, S: 208, Der.: Safiye Belal, Leyla Abdülreşit, İsmet Yüksel, 1995, ss. 29-32.

İNALCIK, Halil, “Kırım Hanlığı”, **DİA.**, c. XXV, İstanbul 2002, ss. 450-458.

KANLIDERE, Ahmet, “Kırım Tatarlarının Kültürel Kimliklerini Yeniden İnşa Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, c. 13, S: 51, Ed.: Osman Karatay-Seyfettin Erol, ss. 233-243.

KARAŞ, Ertuğrul, “20. Yıldönümünde Kırım Tatarlarının Temmuz 1987 Moskova Gösterileri”, Çevrimiçi: <http://www.fikirdebirluk.com/yazi.asp?yazi=200707002>, 03.02.2017.

KARAŞ, Ertuğrul, “Safiye Teyzenin Ardından”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 42, İstanbul 2006, ss. 12-13.

KARATAY, Zafer, “Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?”, **Emel**, S: 161, 1987, ss. 3-10.

KARATAY, Zafer, “Kırım’da Son Siyasi Durum”, **Emel**, S: 199, 1993, ss. 1-12.

KARATAY, Zafer, “Kündigimnin Kanı Tamgan Topragımda Öleyim”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 42, İstanbul 2006, ss. 6-8.

KARATAY, Zafer, “Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu”, Çevrimiçi: <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?YaziNo=141>, 27.03.2017.

KARATAY, Zafer, “Vatan Kırım’a Dönen Kırım Türkleri”, **Emel**, S: 179, 1990, ss. 1-4.

KARATAY, Zafer, “Zampira Asanova”, **QHA**, Çevrimiçi: <http://old.qha.com.ua/tr/toplum/dr-zampira-asanova/130465/>, 18.02.2017.

KAYA, Turhan, “Kırım Türklerinin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İzdüşümleri Üzerine Düşünceler”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 51, Ed.: Cemal Sevindi, Erzurum 2014, ss. 357-378.

“Keçken Ömürni Hatırlap Taqdir Maña Külmedi Yazım Öyle Eken”, **Nenkecan Dergisi**, No: 17, Ed.: Zera Bekirova, Akmesic 2017.

“Kırım Sabriye Erecepova’yı Anıyor”, **Kırım Bülteni**, Yıl: 20, S: 72, Ed.: Oya Deniz Congar, Ankara 2012, ss. 22-24.

“Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şûrası'nın İlk Toplantısının Tutanağı”, **Emel**, S: 174, 1983, ss. 1-13.

“Kırım Tatarları Sovyet Devleti'ne Karşı “, **Emel**, S: 141-145, Çev.: Hakan Kırımlı, 1984, ss. 17-21.

“Kırım Türklerinin Moskova'da Kovuşturulmaları”, **Dergi**, S: 62, 1970, ss. 66-79.

“Kırım Türklerinin Moskova'daki Temsilcilerinin Protestosu”, **Emel**, S: 47, 1968, ss. 14-15.

“Kırım'da Değirmenköy'de Kırım Tatarlarının Bir Çadırşehir Kurmaları Hakkında Bildiri”, **Emel**, S: 176, 1990, ss. 43-47.

KIRIMAL, Edige, “Kırım Türkleri”, **Dergi**, S. 59, Münih 1970, ss. 3-22.

KIRIMAL, Edige, “Kırım'da Topyekûn Tehcir ve Katliam”, **Emel**, S: 15, Mart-Nisan 1963, ss. 35-40.

KIRIMAL, Edige, “Sürgündeki Kırımlılara Dair”, **Emel**, S: 54, 1969, ss. 40-47.

KIRIMER, Cafer Seydahmet, “Türk Devletlerinin Yıkılış Sebepleri ve Emperyalist Rusya'nın Genişlemesi”, **Emel**, S: 61, Kasım-Aralık 1970, ss. 5-13.

KIRIMER, Hasan, **Ayşe Seitmuratova**, Eskişehir 2015.

KIRIMLI, Hakan, “Sürgündeki Kırım Tatarlarına Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası (1944-1987)”, **Emel**, S: 170-171, 1989, ss. 1-19.

KIRIMLI, Hakan, **Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

KIRIMOĞLU, Mustafa Abdülcemil, “Pyotr Grigorenko ve Kırım Tatar Millî Hareketi”, **Emel**, S: 194, 1993, ss. 3-12.

KIRIMOĞLU, Mustafa Abdülcemil, **Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi**, Ankara 2004.

KOLENDİÇ, Anton, **Kremlin'de İktidar Mücadelesi**, Çev.: E.B. Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

KONSUL, Şefika, **Dostlarım Menim Yırlarım**, Akmescit 2016.

KORNİYASENKO, Olga, “Hatıralar”, **Emel**, S: 205, Haz.: Ebru Manga, Mayıs-Haziran 1995.

KRASNOV, Levitin, “Müslüman Dünyasına Çağrı”, **Emel**, S: 93, 1976, ss. 22-23.

NASIROVA, Viladiye, “Gedjege Çeviril'gen Kün”, **Yıldız**, S: 6, Taşkent 1990, ss. 113-123.

Nial Memet Nuzet Kızı, **Babaçığımı Hatırlap**, Akmescit 2015.

OLGUN, Safiye, “Kırım Tatar Millî Hareketinde Kadınlar”, **Milliyetçi Hareket Partisi Kadın Kolları Dergisi**, S: 1, Ed.: Doğan Çolak, Ankara 2016, ss. 114-118.

OTAR, İbrahim, “Jenosit ve Kırım Türkleri”, **Emel**, S: 22, Mayıs-Haziran 1964, ss. 1-11.

ÖZCAN, Kemal, “II. Dünya Savaşı Sırasında Kırım Türklerinin Almanlarla İlişkileri Meselesi Üzerine”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 4, Ed.: Osman Karatay, Çorum 2005, ss. 65-78.

ÖZCAN, Kemal, “Kırım Türklerinin Geri Dönüşleri Sırasında Karşılaştıkları Bazı Problemler (1990-1993)”, **Tarih Dergisi**, S: 37, Ed.: Arzu Terzi, İstanbul 2002, ss. 245-252.

ÖZCAN, Kemal, “Sürgündeki Kırım Tatarları Hakkında Ukrayna Arşivlerinde Yer Alan (1954-1967 Dönemine Ait) Bazı Belgeler ve Değerlendirmeleri”, **Tarih Dergisi**, S: 43, Ed.: Arzu Terzi, Ankara 2006, ss. 167-196.

ÖZCAN, Kemal, **Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı**, Babıâli Kültür Yayıncılık, İstanbul 2010.

ÖZCAN, Kemal, **Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı**, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 2007.

ÖZTÜRK, Yücel, “Kırım Hanlığı”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, c. VIII, Ankara 2002, ss. 480-513.

“Qırım’dan Qırımğa Alıp Kelgen Yol”, **Nenkecan Dergisi**, No: 15, Ed.: Zera Bekirova, Akmescit 2016, ss. 14-16.

RİCHMOND, Walter Comins, “Sovyetlerin Türk Halklarını Sürgün Etmesi”, **Türkler**, c. XVIII, Ankara 2002, ss. 1516-1524.

SAMEDİNOVA, Zarema, “İsmail Bey Gasprinskiy ve Kırım Kadınları”, **Yıldız-4**, 2001, ss. 136-141.

SANDER, Oral, **XX., XXI. ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1967.

SEL, Ünver, “Kırım Türklerinin Millet Temsilcilerinden Reşat Cemil(ev)”, **Emel**, S: 162, 1987, ss. 11-13.

SETTAROVA, Milara, “Keleceğimiz için Geçmişimizi Hatırlayalım”, **Kalgay Dergisi**, Yıl: 17, S: 63, Bursa 2012, ss. 22-25.

SEYİTMURATOVA, Ayşe, “Ebedi Meşale”, **Emel**, S: 121, 1980, ss. 27-29.

SEYİTMURATOVA, Ayşe, “İnsan Suekleri Üstünde Komünizm Kurulmaz”, **Yıldız-1**, 1994, ss. 118-155.

SEYİTMURATOVA, Ayşe, **Natsional’noye Dvijenije Kırımskih Tatar**, Simferopol-Akmescit 1997.

- SEYİTMURATOVA, Ayşe, **U Mikrofonta Ayşe Seitmuratova**, Simferopol 2007.
- SİMON, Gerhard, “Kırım Tatarlarının Millî Hareketleri”, **Emel**, S: 98-104, 1977-1978.
- “Sovyetler Birliği’ndeki Kırım Türklerinin Dünya Kamuoyuna Müracaatı”, **Emel**, S: 49, 1968, ss. 3-4.
- “Sürgün ve Vatan’a Dönüş Mücadelesi’nden; Veciye Kaşka”, **Emel**, S: 199, Haz.: Zuhâl Yüksel, 1993.
- ŞAHİN, Cemile , “XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar”, **Doktora Tezi**, Ankara 2011.
- “Şefika Gaspralı Örneği”, **Milliyetçi Hareket Partisi Kadın Kolları Dergisi**, S: 1, Ed.: Doğan Çolak, Ankara 2016, ss. 110-114.
- “Şefika Gaspralı ve Kırım Tatar Aktivist Kadınları Anma Toplantısı”, **Kırım Bülteni**, Yıl: 20, S: 69, Ed.: Ekrem Burak Şahin-Meryem Başkurt, Ankara 2011.
- “Şembiye Bitamniñ Ömür Levhaları”, **Nenkecan Dergisi**, No: 16, Ed.: Zera Bekirova, Akmesit 2016.
- “Şerife Ümer-Hatıralar”, **Emel**, S: 198, Eylül-Ekim 1993, ss. 33-36.
- Tahiroğlu Cevdet, “Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Birinci Yılı Faaliyet Raporu”, **Emel**, S: 180, Eylül-Ekim 1990, ss. 13-28.
- “TASS Ajansının 23 Temmuz 1987 Tarihli Kırım Tatarlarıyla İlgili Açıklaması”, **Emel**, S: 161, Çev.: Hakan Kırımlı, 1987, ss. 24-26.
- ÜLKÜSAL, Müstecip, **Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, Baha Matbaası, İstanbul 1980.
- ÜMEROVA, Nadire, “Veciye Kaşka”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 47-48, Haz.: Osman Bayramalı, İstanbul 2007, ss. 20-24.
- VELİ ÖMEROVA, Şefika, “Vatan Mücadelesinde”, **Emel**, S: 200, Haz.: Zuhâl Yüksel, 1994, ss. 22-25.
- VOZGRİN, Valeri, “Çarlık Zamanında Kırım’da Türk Millî Hareketi”, **Türkler**, c. XVIII, Ankara 2002, ss. 816-837.
- Yalıboyu’ndan Özbekistan Çöllerine, Haz.: Neşe Sarısoy Karatay, Çevrimiçi: <http://www.surgun.org/surgun-hatiralari/10-yaliboyu-ndan-ozbekistan-collerine-arire-nezetli-idrisli>, 19.12.2018.
- YALVAR, Cihan, “Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspralı”, Çevrimiçi: <http://www.qirimnesesi.com/turk-dunyasinin-sonmeyen-mesalesi-ismail-bey-gasprali.html>, 10.01.2017.
- YEŞİLOT, Okan-KILIÇ, Sibel-ÖZDEMİR, Burcu, “Kırım Tatar Türklerinin Tarihi ve Güncel Sorunları Perspektifinde Sosyo-Kültürel Yapısı, Ukrayna’daki Etnik Barışa Katkıları

ve Türkiye'deki Akrabalarıyla Kültürel İlişkileri”, **21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Lefke-KKTC, 2-5 Aralık 2010, ss. 101-121.

YÜKSEL, Gayana, “Kırım Sevgisinin Timsali Zampira Asanova”, **Bahçesaray Dergisi**, S: 43-44, İstanbul 2007, ss. 6-7.

YÜKSEL, Zuhâl, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S: 13, Konya 2003, ss. 421-434.

YÜKSEL, Zuhâl, “Sürgün ve Vatan’a Dönüş Mücadelesi’nden: Veciye Kaşka”, **Emel**, S: 199, Kasım-Aralık 1993.

“Zalımlıqqa Baş Egmegen Mağrur Halqım”, **Nenkecan Dergisi**, No: 20, Ed.: Zera Bekirova, Akmesit 2018. “Taze Pişken Ötmek Qoqusı”, **Nenkecan Dergisi**, No: 16, Ed.: Zera Bekirova, Akmesit 2016.

“1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi”, **Emel**, S: 1, Kırım Tatar Millî Merkezi, 1978, ss. 1-50.

EKLER

EK 1:

Milliyeti	Nüfusu	Milliyeti	Nüfusu
Ruslar	557.449	Beyaz Ruslar	6.713
Türkler	218.492	Polonyalılar	5.084
Ukraynalılar	153.478	Çingeneler	2.064
Yahudiler	65.312	Estonyalılar	1.900
Almanlar	51.031	Moldovalılar	1.483
Grekler	20.652	Litvanyalılar	888
Bulgarlar	15.294	Diğer	11.078
Ermeniler	12.888	TOPLAM	1.123.806

Kırım'ın 1939 yılındaki nüfus sayımı

EK 2:

Gönüllülerin toplandıkları yerler	Gönüllülerin sayıları
Akmescit (Simferopol) şehri	180
Akmescit'in kuzey-doğu bölgesi	89
Akmescit'in güney bölgesi	64
Akmescit'in güney-batı bölgesi	89
Akmescit'in kuzey bölgesi	18
Canköy bölgesi	141
Gözleve (Yevpotoriya) bölgesi	794
Seyitler-İçki bölgesi	350
Sarabus	94
Büyük-Onlar	13
Aluşta	728
Karasubazar	1.000
Bahçesaray	389
Yatla	350
Sudak	988
Akmescit esir kampı	334
Büyük-Onlar esir kampı	22

Canköy esir kampı	281
Nikolayev esir kampı	2.800
Herson esir kampı	163
Büyük-Onlar'da ilave olarak	204
TOPLAM	9.255

Nefsi Müdafaa taburlarında bulunan Kırım Türk askerlerinin sayıları

EK 3:

Ülke-Bölge-Kent	Sürgün edilen aile sayısı
Ukrayna	63.720
Kuzey Kafkasya	38.404
Moskova	10.813
Batı Sibirya	52.091
Kırım	4.325
TOPLAM	1.317.000

1933 yılında topraklarından sürülen ailelerin sayısı

EK 4:

1945-50 yılları arası	Sürgün edilen kişi sayısı	Doğrudan insan kayıpları
Koreliler	1.724.081	28.193
Finler	105.000	18.811
Almanlar	1.276.881	228.761
Karaçaylar	71.869	13.141
Kalmuklar	104.146	12.564
Çeçenler	412.548	125.477
İnguşlar	96.327	20.284
Balkarlar	39.407	7.594
Kırım Türkleri	199.659	34.242
Ahıska Türkleri	102.142	12.859
TOPLAM	2.580.760	501.927

1945-50 yılları arasında gerçekleştirilen sürgünlerin ve sürgünlerde meydana gelen ölüm oranlarının tahmini değerleri

EK 5:

Milliyeti	Sürgün edilen kişi sayısı
Kırım Türkleri	183.155
Bulgarlar	12.422
Rumlar	15.040
Ermeniler	9.621
Almanlar	1.119
Diğer	3.652
TOPLAM	225.009

Beriya'nın, Stalin'e sunmuş olduğu raporda ilk belirlemelere göre sürgün edilenlerin sayısı

EK 6:

	Toplam	%	Erkek	%	Kadın	%
Genel	238.500	100	88.950	37.29	149.550	22.71
16 yaş altındaki çocuklar	99.400	41.7	49.700	20.85	49.700	20.85
16 yaş üstü çocuklar	13.300	5.6	6.650	2.8	6.650	2.8
18 yaş üstü kadınlar	93.200	39.1	.....	.....	93.200	39.1
18 yaş üstü erkekler	32.600	13.6	32.600	13.6	.....	.....

Kırım Türk Millî Hareketi mensuplarının tespitlerine göre 1944 yılında Kırım'dan sürülen Türklerin sayısı

EK 7:

İsim soy isim ve meslek	Mahkemenin yapıldığı yer ve tarih	Ceza yeri ve süresi
Hatice Hayreddinova-Satıcı	Taşkent-Kasım 1965	Bekabad-6 ay
Zeliha Useynova-Kuaför	Taşkent-Aralık 1966	Angren (Özbekistan) 1 yıl
Lennara Guseynova Mühendis	1. Mahkeme: Taşkent-1966 2. Mahkeme: Taşkent-1968	Bekabad-1 yıl Bekabad-2 yıl
Medine Karaliyeva-Sıvacı	Taşkent-12.02.1967	Angren-1 yıl
Ayşe Seyitmuratova Tarihçi	1. Mahkeme: Moskova-20.05.1967 2. Mahkeme: Taşkent-Mayıs 1971	Taşkent-3 yıl Taşkent-3 yıl
Ulviye Hocayeva-Makinist	Andican-Haziran 1967	Andican-3 yıl

Tamara Kantuganskaya Öğretmen	Taşkent 12.12.1967	Taşkent 2 yıl
Elmira Abdulhakova	Taşkent-12.12.1967	Taşkent-2 yıl
Sayde Süleymenova-Satıcı	Taşkent-12.12.1967	Taşkent-2 yıl
Münire Halilova-Hemşire	Taşkent-Eylül 1968	Bekabad-10 ay
Svetlana Ametova-Hemşire	Taşkent-7 Ekim 1968	Yangiyul (Özbekistan) 6 ay

Millî Hareket kadınlarından bazılarının mahkeme bilgileri

EK 8:

RÖPORTAJ SORULARI*

1. Kısaca kendinizi tanıtabilir misiniz? (Doğum tarihi ve yeri, öğrenim durumu...)
2. 18 Mayıs 1944 sürgününü yaşadınız mı? Sürgün yolculuğu ile ilgili bilgi verebilir misiniz?
3. Sürgün bölgelerine vardığınızda yerli ahali tarafından nasıl karşılandınız?
4. Özbekistan’da başlatılan Millî Harekete katılımınız nasıl oldu?
5. Hangi sorumluluklar ile görevlendirildiniz?
6. Hareket içerisindeki kadınların faaliyetleri nelerdi?
7. Millî Hareket boyunca Sovyetler Birliği’nin hangi engelleri ile karşılaştınız?
8. Millî Hareket içerisinde unutamadığınız bir anınızı bizimle paylaşabilir misiniz?
9. Kırım’a kaç tarihinde döndünüz ve buradaki yaşamınızı nasıl şekillendirdiniz?

---

* 1-15 Mayıs 2018 tarihlerini kapsayan süre zarfında Kırım’da gerçekleştirilen röportajlarda katılımcılara yukarıdaki sorular yöneltildi.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZ GEÇMİŞ

Hande GÜNDÜZ

1994 yılında Elazığ’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Elazığ’da tamamladıktan sonra 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. 2016 yılında mezunu olduğu Necmettin Erbakan Üniversitesi’nin Genel Türk Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans yapmaya hak kazandı. Bu sırada “Kırım Tatarlarının Millî Hareketindeki Kadın Emektarlar” isimli çalışması için Kırım’a ziyaret gerçekleştirdi. Çeşitli uluslararası dergide makaleleri bulunan Gündüz, orta derecede Rusça bilmektedir.